

Б. ГРИНЧЕНКО

ТВОРИ

ТОМ
VIII

КНИГОСТІЛКА

Б. ГРИНЧЕНКО

Т В О Р И

т. VIII.

Редакція М. ГРИНЧЕНКОВОЇ

ВИДАННЯ ДРУГЕ

КНИГОСПІЛКА

Б. ГРИНЧЕНКО

7-85

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

СЕРЕД БУРІ.—НА ГРОМАДСЬКІЙ РОБОТІ.—НА НОВИЙ
ШЛЯХ.—МИРОТВОРЦІ.

ГРИНЧЕНКО

Купівля 1935 р.
Купівля

~~106133~~
10525
* Б. ГРИНЧЕНКО

КНИГОСПІЛКА

Бібліографіч. опис цього видання
вміщено в „Літопису Українськ.
Друку“, „Картковому репертуа-
рі“ та інших покажчиках Укра-
їнської Книжкової Палати.

Київ. 1930.

Укрголовліт № 1034(704)
ТРЕСТ „КИЇВ-ДРУК“,
5 др. ім. Леніна, Золотов. 11
З. 2315—2500—22³/₄ арк.—30.

СЕРЕД БУРІ

Драма на п'ять дій

ДІЙОВІ ЛЮДИ:

Василь Коваленко, полковник Кальницький.

Оксана, його жінка.

Свирид Пилипенко, її батько, осавула сотенний у Ханенка.

Горпина, слуга в полковника Коваленка.

Степан Лясковський, сотник

Маврін Крицький, писар полковий

Андрій Старовський, суддя полк.

Михайло Білоченко, обозний полк.

Хома Жилинський, хорунжий полк.

Роман Горленко, осавула полк.

}
Кальницький

Денис, козак, кременний дід

Дід Остап, козак старий, увесь білий

Карпо, казак немолодий

Крутько, теж

Два окличники

Татарин, кат

Козаки й народ (жінки й чоловіки)

Грицько Доленко козак

Сотник козацький

Козаки

}
у Кальнику.

} з Ханенкового боку, в таборі під Кальником.

Жовніри польські в таборі під Кальником,

Діється в місті Кальнику восени року 1671.

ПЕРША ДІЯ.

Світлиця в полковника Коваленка. Вузькі й довгасті вікна з невеликими шибками в олив'яних рямах. Двері просто глядача, праворуч і ліворуч. Кахольна груба з мальованих кахоль: полковник козацький верхи з шаблею в руках, татарин біжить конем, пані з хусточкою в одній руці і з квіткою в другій, дівчина по воду йде, сівач сіє, орел степовий видає з лоба очі мертвому козакові, ведмідь улика цупить, олень ряснорогий біжить,—усе тее змальовано на кахлях, на кожній по одному малюнку, на стінах поразвішувано зброю, видно два портрети. Кругом стін лави з спинками, килимцями позастилувані. Де нема лав,—мисники з дорогим посудом: блищать кубки злотисті й срібні і просто ясні кришталеві, чарки стоять, конівки, таці великі, тарілки срібні. У куточку маленька полицка, а на їй кілька книжок, фоліантів товстих. Ближче до глядачів стіл, біля його під стіною лава, а з других боків дзиглі.

Оксана—пані полковникова, струнка чорнява молода модиця з темними очима, вбрана в шовкову запаску й вишивану сорочку, поверх сорочки керсет, корунком обшитий, вона стоїть біля вікна й співає. Ввіходить баба Горпина, невеличка сухорлява жінка стара, і прислухається.

Оксана—співає.

Закувала зозуленька, закувала:
Горе ж мені, молоденькій, що сама я!
Чогось мені на серденьку та й не легко
Єсть у мене рідний батько, та далеко.
Ой вирву я з рожі квітку, з винограду.
Та пошлю я до батенька на пораду;
А батенько тії квітки не приймає,
Бо він мене, молодой, не пізнає...

Горпина.

А ти вже знов про батька щось...

Оксана.

Дак що?

Горпина.

Сумуеш ти...

Оксана.

Не можу я забути:

Все ж батько він!

Горпина.

Та служить ворогам.

Оксана.

Нехай йому за те господь пробачить!
Це гріх тяжкий... Він завжди до ляхів
Прихильний був,—того і віддавати
За Василя мене він не хотів...

Де він тепер? Не відаю, не знаю...

А пісня ця ні трохи не сумна:

Вона ж отак кінчається, бабусю:

Ой вирву я з рожі квітку, з винограду.

Та й пошлю я до милого на пораду;

А мій милий тую квітку та й приймає,

Бо він мене, молодую, пригортає.

(Підбігає й обнімає Горпину).

А так же, так, бабусю, пригортає!..

Вжеж пригорта!..

Горпина.

Пустуеш ти усе,

І як йому тепер ще пригортати,

Коли кругом ляхи нас облягли,

І треба нам од їх оборонятись?

Оксана.

Бабусенько, голубочко моя!

Я ж тільки так!.. Сама я добре знаю!..

Ні вдень йому спокою, ні вночі:
Все шанців, бач, не хоче покидати!
Прихилиться, хвилинку задріма,
Та й знов туди... І де береться сила?!

Горпина.

На те ж він є полковником у нас...
Так де вже тут сміятись, пригортатись:
Молитися, журитися тепер...

Оксана.

Бабусенько, і я ж молюся щиро,
І я журюсь, що обняла наш край
Така біда; та повсякчас сумною,
Понурою не можу бути я...
Та й нащо те? Боротись краще, легше,
Коли на бій всміхаючись ідеш,
І сонечко-надія сяє ясно...
От, прийде він намучений, сумний,
Закурений важким гарматним димом,
А я його візьму та й звеселю,
То й віримо, що лихо піде геть.

Горпина.

Якби то дав господь наш милосердний!
Ох-ох, ох-ох!.. Неначе хтось іде?

Василь Коваленко, полковник, увіходить з писарем Лавріном Крицьким. Коваленко—високий, з чорними вусами, не дуже довгими, сам чорнявий, з ясним, трохи гордим, поглядом, убраний у козацький жупан кармазиновий, короткий, простий, при боці шабля; він тільки вернувся з шанців. Писар Лаврін Крицький зовсім молодий, гарний з себе, білявий, з маленькими вусами, вдягнений у довгий жупан, підперезаний кольористим поясом; зверху кунтуш, він його скидає, ввійшовши.

Крицький,—уклоняючися
Я доброго здоров'я зичу пані.

Оксана.—уклоняючися.
Здорові й ви! Сідайте, прошу, в нас!

Коваленко.

Оксаночко, у нас тут рада буде,
Дак щоб ніхто сюди не увійшов.

Проходить в другу світлицю правими дверима. Горпина виходить лівими.

Оксана.

Що сталося? Якись новії вісті?
Чи що лихе?

Крицький.

Нове? Лихе? Ба ні!
Од ворогів нема нового лиха,
А від своїх—це гірше за ляхів.

Оксана.

Кажіть же—що?

Крицький.

Суть вороги між нами.

Оксана.

Між нами? Хто?

Крицький.

Отож то й є, що хто!..
Якби я знав!.. А то по місту всюди
Вже пущено такую вість, немов
Полковник наш нездужа боронитись,
Не вміє він... що скинути б його
Та іншого когось настановити...
Що мусимо скоритися ляхам,
А булаву Ханенкові оддати...
О, прокляті!..

Оксана.

Яка брехня!.. Василь?..

Не вміє він!..

Крицький.

Та що вже говорити!..

Всі відаєм, що душу віддає
І силу всю за справу пан полковник,
Що розумом, лицарством—перший він...
Та через те ж ті зрадники й жадають
Геть скинути його, аби самим,
Не гаючись, Собиському скориться.
Коли того не буде, хто один
Здолає тут опертися тій силі,
Що навкруги, мов хмара, облягла,
Змагаючись стоптати нас під ноги,
Тоді вони вже запанують тут!

От, пані, чим полковник винен стався!

Увіходять: Степан Лясковський, сотник, чоловік років 35, непоганий з себе, вуси біляві, трохи вгору закручені; Андрій Старовський, суддя полковий, років йому з 50, або трохи й більше; обличчя сите, увесь кремезний, чорні короткі вуси; Хома Жилинський, хорунжий полковий—піндючна козацька постать; ввіходячи, вітаються:

Добридень вам, вельможна господине!

Оксана.

Здорові й ви!

Лясковський.

Де ж пан полковник є?

Оксана.

Увійде він—от тільки зараз вийшов.

Увіходять: Михайло Білоченко, обозний полковий, худий з обличчя, але кремезний старий сивий козарлюга з довгими вусами; Роман Горленко, осавула полковий,—ще молодий, звичайне козацьке обличчя; говорить завжди палко й широко. Вітаються.

Вітаємо в господі вашій вас!

Оксана.

Вітаю й я,—добридень вам, панове!

Полковник Коваленко виходить, а Оксана зараз же виходить.

Коваленко.

Сідайте ж бо, панове, прошу вас!

Усі сідають, oprіче писаря: той тимчасом переглядав книжки на полиці, а телер, узявши в руки одного фоліянта, перегорта його, зацікавлений.

Білоченко.

Пан писар щось до книг узявся дуже.

Крицький.

Не можна бо! Новенька книга тут:

читає: „Небо новое з новими звiздами сотворенное Іоаникія Галятовського“...

Я ще у вас її не бачив, пане.

Коваленко.

Ще по весні її мені привіз
Один купець зо Львова... тільки й досі
Як треба я не прочитав її
За справами військовими... Хай потім
Вам дам її, тепер ідіть до нас.

Облишивши писар книгу, сідає до гурту.
Собіський Ян, гетьман коронний польський,
А вкупі з ним Ханенко, що себе
Теж гетьманом над нами називає,
Прислали нам оце сього листа,
А у листі таке нам написали,
Щоб оддали на ласку панську їм
Ми Кальник наш. Листа ви всі читали...
Що волите ви одписати їм?

Старовський.

А що ж би ми могли відповідати?
Он скоро вже два тижні буде,—всі
Ми тут б'ємось, а діла все чортмає...
Щодня тісніш, міцніш стискає нас,
Мов обручем зо сталі, людська сила.
Нас жменя тут зосталася мала,
В їх—військо все. Гетьман наш Дорошенко
Не здужає потуги дати нам...

Коваленко.

То з двох одно: або ляхам скоритись,
Або гуртом у бої полягти.
Це подаю вам до уваги нині.

Старовський.

Де ж сила в нас, щоб ще змагаться нам?
Як скоримось, то змилування буде,
А скоро ні,—загинемо усі
Із статками-маєтками своїми.

Білоченко.

Лицарська річ—у бої полягти.

Горленко.

Загинемо? Дак ліпше вже загинуть!
Ще сила є! І пороху та куль
Багато в нас.

Жилинський.

А в ворогів ще більше.

Білоченко.

Не стане куль—червінцями тоді
Стрілятимем,—їх де в кого багато.

Горленко.

Ха-ха-ха-ха! Це пан обозний втяв!..

Старовський.

Ну, не на те червінці, щоб стріляти!
А як нема вже змоги, то корись!
Та й скоримось ми не кому чужому,—
Ханенкові, і той у нас гетьман...
Один там біс—Ханенко, Дорошенко...

Коваленко.

Ба ні, не так! Пан полковий суддя
Сказав таке, чого казать не личить:
Забув, хто єсть у нас тепер гетьман!
Ні не одно Ханенко й Дорошенко,
Бо гетьманом Ханенка ізробили
Ляхи, не ми. Він здався їм на те,
Щоб булаву відняти в Дорошенка,
Бо цей не з тих, що вклониться ляхам.
Ханенко, це—попихач у ляхів!
Він, важучи свого народу волю,
Його права святії за ніщо,—
Все продає за панську зрадну ласку:
Аби він сам у золоті панував.
Гетьман Петро—хай бог йому уділить
Продовгий вік!—стоїть за правду він
І мислить він про край, про посполите
Усіх добро. Не хоче він народ,
Що визволивсь, купивши волю кров'ю,
Одати знов старим панам в ярмо,
Зробивши з нас довічні лядські слуги.

Білоченко.

Не скоримось Ханенкові, ні-ні!

Горленко.

Не зрадімо свого краю й волі!

Крицький.

Не подамось!

Жилинський.

Незмога ж далі так!

Горленко.

Ні, змога е! Міцні ще шанці й замок.

Жилинський.

А те забув, що з міста е хідник,
Ще давній той: аби ляхи назвали,
То нищечком і влізуть уночі.

Коваленко.

Уже тайник засилано землею.

Білоченко.

Допильнував того я вранці сам.

Горленко.

І живність е,—голодні не ввремь...

Крицький.

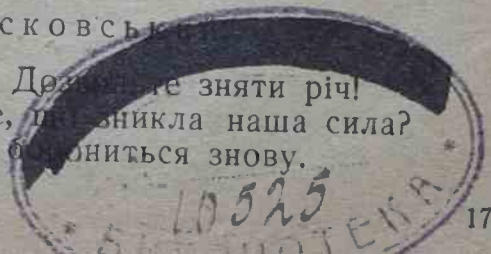
А може ще й надійде Дорошенко
З потугаю...

Старовський.

Де в чорта вже йому
Нам помогти, коли й самому скрутно.

Лясковський.

Не згоджуюсь! Де ж те зняти річ!
Де ж видно це, де зникла наша сила?
Ні, мусимо ми оборонитись знову.

Ні, мусимо боротись до загину
І за свого стояти гетьмана!...
Подужаєм! Ми ж козаки, панове!

Старовський.

А ти ж казав...

Лясковський.

Що тяжко нам боротись?
Казав!.. Дак що? Поборемо усе!..

Старовський.

Але ж бо ти...

Лясковський.

Кажу, щоб биться й далі!..

Старовський,—помовчавши трохи.

Як так, то й так...

Жилинський.

Як сотник, так і я!

Коваленко.

Так будемо ж до смерти борониться!
Признаюсь вам по ширості тепер:
Коли б ви тут усі постановили
Послухаться цього до нас листа,
Скоритися, то вже повів би інший
Вас кланятись ляхам, а я б узяв
Востанне вже тоді у руки шаблю
Та й кинувся б на ворогів хоч сам.
Бо ліпше є за волю в бої вмерти,
Ніж статися невільником-рабом;
Бо тільки труп—той сороба не знає,
А хто живий, той не стерпить ярма.

Крицький.

Ні, не стерпите!.. І ми того не хочем!

Білоченко.

Якби ж усі такі були, як ти!..

Горленко.

З тобою всі поляжемо,—веди!

Коваленко.

За ширість цю спасибі вам, панове!

Смеркається,—на шанці треба йти.

Ще й посланця ми одіслати мусим.

Усі встають.

Нема чого відписувати їм:

Так одкажу,—нехай не дожидають!

Ми скоримось хіба, як у землі

Лежатимем... Ходіть тепер, панове!

Виходять усі, Коваленко позаду, але в ту мить одчиняються
двері з другої хати і ввіходить Оксана.

Оксана.

Василечку, стривай!

Коваленко.

А що тобі?

Оксана.

Я раду всю з тієї хати чула...

Який же ти... який ти смілий, гарний!..

З тобою я нічого не боюсь...

Коли б не це, а вдвоє більше військо

Нас облягло,—не страшно і тоді,

Бо що воно перед тобою зможе?

Коваленко.

Хіба вже я нелюдську маю міць?
Ні, є кінець усякій людській силі,
І навіть той, хто дужчий за усіх,—
Той зломиться.

Оксана.

Зломитись—не схилитись,
Не кланятись звитяжцям-ворогам!
І ти такий! За те такий і гарний,
І дорогий, коханий, любий мій!

Припадає до його.

Коваленко.

А що, якби ляхи нас подоліли?

Оксана.

Тоді б поліг в останнім бої ти.

Коваленко.

А ти?

Оксана.

А я? Чудний бо ти, Василю!..

Коваленко.

В неволю ти попалася б тоді.

Оксана.

В неволю—я? Навіщо глузувати?
Ні, смерть—то мить, неволя—цілий вік...
Я до життя готова і до смерти:
Де будеш ти, то буду там і я.

Коваленко.

Голубочко, душі моєї сонце!
Мій світоньку! З тобою все яснє

Без тебе—ніч... ніч темна і похмура...
Без тебе я... і жити б я не міг!

Оксана—палко пригортаючись до його.
О цить бо; цить!.. А то тебе від себе
Не зможу я пустити!
Цілує його, потім одштовхує злегенька.
Ну, іди!

Коваленко.

Іду, іду... Бо справді забарився...
Іде, але на порозі спиняється.
А відаєш, яка новина?
Грицько знайшовсь.

Оксана.

Невже? А де?

Коваленко.

В Ханенка.

Оксана—сумно.

І він туди!

Коваленко.

Я з шансів сам пізнав...
І в в посланця питавсь,—і той так каже...
Ну, вже піду... Я скоро і вернусь.
Виходить.

Оксана—сама. Проходить по хаті, тоді сідає біля столу.

Грицько знайшовсь... і б'ється за Ханенка...
І винна—я... Укупі ми зросли,
І плакали, й сміялися укупі...
Він покохав мене і певний був,
Що будемо ми вдвох із ним подружжям...

Та може так воно й було б, якби
Не стрівсь Василь... Маленька зірка гасне,
Як засія на небі сонце... Так...
Як оддалась за Василя,—не стало
Тоді Грицька: ураз кудись він зник...
А це тепер у ворогів з'явився...
І щирий він, і гарний, добрий був...
Ми вкупі з ним ділили сміх і сльози:
Він батькові був тільки приймаком,
Але мені він братом був ізмалку.
І жалко так, що з ворогами він...
Як сталося, що він тепер з Ханенком?..
Як все тепер поплуталось: хто був
Учора наш, той з ворогами завтра...
Це помилка його, і певна я,
Коли б його могла я де уздріти,—
Вернувся б він, їх кинувши, до нас.
Схиляється головою на руку й замислюється.

Баба Горпина ввіходить.

Горпина.

Чи вернеться небавом пан Василь?

Оксана.

Ви хочете, бабусенько, вже спати?
Лягайте, спіть! Чого ще вам товктись?
Я Василя тут буду дожидати,
І дам йому вечеряти сама.

Горпина.

Так я піду.

Оксана.

Ідіть та спіть, бабусю!

Горпина виходить. Оксана знову сидить біля столу, замислившись. Увіходить тихо чоловік середнього росту, в звичайній мужичій одежі, білявий, з усами, без бороди. Увійшовши, озирється, не важучися нічого робити. Оксана, почувши його, підводить голову і відразу встає... придивляється...

Оксана.

Це хто такий?.. Ох хто це?..

Пізнає. Боже правий!..

Чоловік.

Не пізнаєш?

Оксана.

Ні, я пізнала... ви...

Це, батьку, ви...

Пилипенко.

Це я... Чого ж злякалась?..

Поблідла чом?.. Хіба я дикий звір?

Оксана.

Та ні, це так... це я... не сподівалась...

Я думала, що вас немає тут...

Пилипенко.

Та не лякайся!.. Я не прийшов ганьбити

Тебе за те, що ти за Василя

Свого пішла, від батька втікши нишком,

До ворогів пристала...

Оксана.

Батьку, ні!

Не вороги вони мені, а рідні.

Той ворог нам, хто наш плюндрує край:

Не я, а ви, мій батьку, з ворогами.

Пилипенко.

Мовчи уже, коли ще не клену!

Я не про те тут маю розмовляти.

Оксана.

А я про те: покиньте, тату, їх,

Верніться до нас! Вас привітаєм

Як рідного, коханого, ми всі...
Любитиму, коритимусь!.. Верніться!

Пилипенко.

Облиш, кажу!.. Не в тім сьогодні річ!
Повинна ти мене обрятувати:
Сюди вночі я тайником уліз,—
А поки тут ходив, то тайника
Засипано,—зоставсь я мов у пастці.
У бур'яні пролежав цілий день,
А це добравсь по-темному до тебе.

Оксана.

Але чого ж ви опинились тут?

Пилипенко.

А що тобі? За ділом опинився...
Рятуй тепер і випусти мене!

Оксана.

А як же вас я випущу? Всі брами
Скрізь замкнено і вартові стоять.

Пилипенко.

То одури ти вартових, як знаєш,
А випусти відсіль мене мерщій!

Оксана.

Та як же я їх можу одурити?

Пилипенко.

Ти вимудруй! Ти знаєш ліпше це!

Оксана.

Дурить своїх? Ні, я того не хочу.

Пилипенко.

Ану, облиш ти вигадки дурні!

Оксана.

Не вигадки,—не можу я зробити.

Пилипенко.

Не зробиш ти,—я проклену тебе!..
Я задавлю тебе!.. Пускай мене!

Оксана.

Не можу я!

Пилипенко.

У, проклята тварюка!

Проходить по хаті й вертається. Спокійніше.
Та слухай же! Розваж же, нерозумна:
Коли мене не випустиш вночі,—
Піймають же мене і накарають.

Оксана.

Я Василя прохатиму, щоб він...
Поможе він...

Пилипенко.

На його я не вірю.
Та й він не сам: є присуд військовий:
І завтра я на шибениці буду,
Чи голову катюга втне мені.

Оксана.

Ой, господи!

Пилипенко.

Та пожалій же батька!
Вже раз його ти скривдила так тяжко,
Тепер його на страту віддаєш.

Пролетється кров моя і упаде
На голову тобі: ти вбила батька!
Моя душа на божий стане суд,
І я йому, єдиному, на тебе
Жалітимусь...

Оксана.

Ой, боже! Що чинити?

Пилипенко.

Жалітимусь: у неї не було,—
Скажу йому,—жалю в жіночій серці.
Вона могла кривавий батьків труп
Без голови вбачати на помості,
Вона мене убила, це вона:
Карай її, мій господи єдиний!

Оксана.

Ні, не кажіть так, тату, не кажіть!

Пилипенко.

Казатиму!.. У тебе серце добре...
Я ж батько твій, зростив тебе, кохав...
Тепер прошу: рятуй мене від смерті!..

Оксана.

Стривайте бо!.. Подумаю... Мовчіть... А, так!
Надумала!

Пилипенко.

Надумала? Кажи ж бо!

Оксана.

Тут поблизу в саду у нас є хвіртка
Маленькая у мурі... ключ у нас...

Пилипенко.

Веди ж мене! Веди мерщій, не гайся!

Оксана.

Стривайте бо—неначе хтось іде...

Прислухається.

Василь іде. Отам сховайтесь поки.

Я все зроблю, що сила буде,—йдіть!

Виводить батька в другу світлицю, сама вертається.

Коваленко—ввіходить.

Коваленко.

Оксаночко, тут не було Карпа?

Оксана.

Не бачила його...

Коваленко.

А мав він бути...

А може він в пекарні дожида?

Ти глянь піди! Нехай сюди увійде.

Оксана виходить.

Коваленко—сам, дивиться услід Оксані.

От бог послав мені оцей клейнод!..

І утомлюсь, і знеможусь без міри,

А зирнемось, очима всміхнемось,—

І де вже та і втома, і знемога!..

Коли б її у мене бог одняв,

То хоч і вмри, бо що життя без неї?

Холодний світ без радощів і втіх,

Без щирости, без правди... кров та бійка

Щоденная... гризеться з братом брат...

А нащо це?... Велична річ—лицарство,—

Я все життя із шаблею прожив,

А часом так подумаєш: мій боже,
Вже скільки літ в крові й сльозах наш край!..
Як у раю могли б тут люди жити,
А ми той рай вже пеклом ізробили,
Руїною!.. Коли ж тому кінець?..
Бог відає, що б'юсь за правду й волю..
Та знає він, що це—тяжке життя,
І посила душі людській на втіху
Пречистую, ласкаву та ясну
Жіночюю подружню душу люблю,
Так і мені Оксаночку послав.

Карпо—козак немолодий, увіходить.

Карпо.

От я й прийшов. Який же загад буде?

Коваленко.

Та загад цей такий: як хочеш ти,
Дак і берись, а ні—нехай хто інший.

Карпо.

Кажіть, який?

Коваленко—виймає листа.

Та от цидулу цю
Гетьманові Петрові доручити..
Тут більш на смерть, як на життя ідеш.

Карпо.

Давайте лист!

Коваленко.

Ти, лицар щирий, брате!
Дак слухай же, як мусиш ти зробити:
Ти вдягнешся у свиту й вийдеш зараз
В маленьку ліву браму,—там

Униз іди; зійшовши на долину,—
Йди до млина, мірошника знайди
Петра Гайду,—йому віддай цидулу:
Хай він мерщій до Дорошенка йде...
Він знає вже,—скажи, що це від мене...
Віддавши лист, вертайсь назад сю ніч.

Карпо.

А як його не буде часом дома?

Коваленко.

Тоді ти сам у Чигирин іди
І там оддай цидулу гетьманові.
Ось на тобі червінця на коня.
Їдь день і ніч... Мені тебе не вчити,
Ти знаєш сам... Не першого тебе
До гетьмана з листом я ординую,
Але нема ні вісточки відтіль:
Всі посланці погинули без сліду.
То сторожкий ти будь та бережкий,
Щоб цілий був і щоб зробив ти діло.

Карпо.

А як же я ввійду до міста знов?

Коваленко.

Ми підемо з тобою вдвох до брами,
Там вартовий і випустить тебе,
Як вернешся, то мусиш ти сказати:
„Брід перейшов“.—Це гасло тільки ти
Та вартовий, та я і будем знати—
Воно тобі відчинить браму знов.
Тепер же тут ніхто не може знати,
Що ти пішов: це знаєш ти, та я,
Та вартовий: певніша справа буде,
Коли ніхто не знатиме про це.

Карпо.

Нехай і так... То може б пан полковник
Не брамою звелів мені іти,
А випустив мене з садка у хвіртку
Дак тут ніхто мене б уже не вздрів.

Коваленко.

Не можна так: кущі-терни край брами,
І добре ти сховаєшся у їх;
Тут—голо все, то скоро вийдеш,—зараз
Тебе ляхи постережуть і вб'ють.
Тепер ходім,—я проведу до брами.

Виходять обидва.

Пилипенко—обережно визирає в двері і, бачивши, що
нікого нема, увіходить.

Пилипенко.

Уже пішли... Ідїть собі здорові!
Який швидкий: „Нехай ніхто не зна!“
А я почув і знаю ваше гасло!
Потрапив я сюди в щасливий час:
Підмовою чи зробиться з Лясковським,
А знаючи, як увійти сюди,—
Вже я зроблю!.. Коли б то вийти швидше!..

Оксана—ввіходить швидко.

Ходїть мерщій... Василь уже пішов.

Пилипенко.

Ходім, веди! А це тут недалеко?

Оксана.

Та тільки сад маленький перейти.
Виходить. Сцена який час порожня.

Лясковський увіходить.

Лясковський—зирається.

Нема її... От не щастить ізнов!..

Побачити її саму хотілось...

А от—нема!.. А може там вона?

Зазирає в одні двері і в другі.

Ніде нема!..

Оксана—вбігає швидко.

Ой, хто це тут?.. Пан сотник...

Лясковський.

Еге, це я... Потурбував я пані?

Але я знав, що пані тут сама,

То і прийшов із шанців, щоб сказати...

Спинається.

Оксана.

Сказати—що?

Лясковський.

Багато є казатъ,

Та усього не виявиш одразу...

Оксана.

Сідайте ж бо!

Сама сідає.

Лясковський.

Еге, сідаймо... так... Сідає.

Дак з чого я почну? Хіба з такого?

Нема мені спокою вже давно...

Оксана.

Чого ж то так?

Лясковський.

Бо пані я побачив.

Оксана.

Ви кажете, добродію, таке,
Що я його не вмію розуміти...

Лясковський.

Дак зрозумій, що я тебе люблю!

Оксана зривається з місця. Лясковський теж устає.

Ні, не тікай, дай все мені сказати!

Не вільний я... Кохання обняло...

Подужати його не маю сили...

Мовчав я все, але тепер такий

Надходить час, що годі вже мовчати:

Ще день, чи два—й поляжемо ми всі;

Тебе ж люблю: не можу попустити,

Щоб смерть тебе забрала в час страшний,

І можу я тебе порятувати;

Але ж за те благаю в тебе я:

Не погордуй моїм коханням, пані,

До мене будь...

Оксана.

Ні, годі, годі вже!..

Мені було б од вас піти відразу,

Не слухати тих божевільних слів.

Коли ж уже лишилась я, то мушу

Сказати так: як зважилися ви

Таке гидке мені казати й грішне?

Почтивости моїй, чесноті ви

Як зважились таку вчинити кривду?

Ідіте геть і більш не важтесь ви

До нашої приходити господи!..

А кривду цю—хай вам дарує бог!

Лясковський.

Розгнівалась і слухати не хочеш...

Оксана.

Ідіте геть!—я вже сказала вам,
І більше вас я слухати не буду.

Лясковський.

Гаразд! Дарма! Послухаєш колись..
І що тепер здається нецнотливе,
Лякає так,—вже здасться не таке,
Як смерть тобі над шиєю зависне.

Виходить.

Оксана—сама.

О, господи, яка гидота це!
За віщо він мене образив, скривдив?
Помітив щò в мені такого він,
Що зважився прийти мене схиляти
Покинути під ноги честь свою?
Які слова, чи погляди, чи вчинки
Мої йому ту зважність надали?
Не знаю я, а кров кипить з образи!..
Казати це Василькові, чи ні?..
Авжеж, що ні! Є клопоту багато
У його й так,—то нащо цей новий?
Йому тепер спокою в душу треба..
І добре це надумалася я,
Що зважилась про батька не казати:
Сказала б я,—щò б мусив він тоді?
Коли б оддав на суд у раду батька,
То певна річ, що присуд був би—смерть;
Коли б його пустив із міста нишком,
То мусив би тоді Василь немов
Ізрадити своїх, а це погано
І мук йому без міри завдало б.
Тепер же все зробилось тишком-нишком,
Не зна Василь, не зна про це ніхто..
Тоді колись, як знімуть цю облогу,

Оксана

То розкажу я Василеві все,
Тепер же—ні! Навіщо турбувати?

Коваленко—ввіходить швидко.

Коваленко.

Ну, ось і я. Діждалася мене?

Оксана.

Кидається до його й припадає йому на груди.
Василечку! Мій орле ти, мій світе!..
Єдиний мій, найкращий, дорогий!..
Ти все мені!.. Мое життя, мій раю!

Коваленко.

Ні, *и—мій рай, мое життя і світ!..

Завіса.

ДРУГА ДІЯ.

Одміна перша.

Світлиця в господі в сотника Лясковського, вбрана підхоже до того, як і в Коваленка, але менша й простіша. Ніч, на столі свічка.

Лясковський—сидить за столом, перед їм стоїть Крутько, немолодий козак.

Лясковський.

Дак говориш ти, що хиляться до нас?

Крутько.

Та ще і як! Я з панського розказу
Усім одно у вуха все турчу:
Що в нас тепер полковник цей поганий...

Лясковський.

Ну, а про те... про мене закидав?

Крутько.

А якжеж ні!.. Казав ласкавий пане!
Нам сотника Лясковського, кажу,
Полковником годиться обібрати.

Лясковський.

То що ж вони?

Крутько.

Багато пристає
На вашу мосць... а інші Коваленка
Обстоюють.

Лясковський.

А ти їх припечи,
Ти нагадай цьому, як пан полковник
Його колись покривдив,—накарав
За те, що він... Ні, не кажи за віщо,
А за ніщо, кажи... Тому закинь,
Що міг би він уже значнішим бути,
Але цього полковник не дає,
А буде він значним тоді, як стане
Полковником Лясковський... Ще кому
Ти просто дай горілки, щоб напився,
Чи талюра йому ти в руку вкинь,
Коли не п'є...

Крутько.

Я ж і роблю так саме.

Лясковський.

Усякому ти щось лихе скажи
Про Василя,—вигадуй там, що знаєш,
Та тільки так бреши, щоб не вклепавсь.

Крутько.

Та знаю як,—мене цього не вчити.

Лясковський.

Хто наріка на цю облогу,—тим
Скажи, що це через його упертість
Та через те, що недотепний він:
Коли б не він,—давно б кінець облозі.
А хто кричить, що треба йти на смерть,
Тому скажи: Василь оддатись хоче
Ляхам і вже з Ханенком наклада...
Тим і людей мордує він, щоб врешті
Знемігшися, всі легше підлягли.

Крутько.

Вже декому й казав... і вірять добре.

Лясковський.

А коли хто й віри не пойме,
То все якась народиться невіра
До Василя: „А може щось і є?“
Подумає і неймовірний часом...
І вже не так повірить він йому,
Як трапиться, що треба буде віри.

Крутько.

От тільки ще той клятий дід Остап:
Він серед нас велику силу має,
Шанують всі його, що лицар він
Уславлений і ранами окритий,
Козацькі звичаї знає всі...
Я закидав йому:—„Дурниця“—каже,
„Ти не плети дурниць!“—коли б же він
Та прихилився,—за їм би й ті шугнули,
Що ще тепер хитаються вони.

Лясковський.

А ти йому червінчика...

Крутько.

Не візьме!..

Та я його злякаю: я впевню,
Що зраджує полковник. Як повіре,
То ворогом страшним тоді йому
Він зробиться.

Лясковський.

Роби вже, як там знаєш!
Полковник я,—хорунжий в сотні—ти.

Дає гроші.

Ось на́ іще побрязкачів блискучих,—
Багато цим прихилиш ти... Іди!

Крутько кланяється і виходить.

Лясковський—помовчавши.

Полковницький пірнач... блищить він гарно...

Ото тоді пануй і розкошуй!..

Дурні! Дурні! Клопочуться, гризуться,

За рідний край говорять, за народ...

А що мені той рідний край? Навіщо?

Як добре жить, то там і рідний край,

А якщо зле,—на чорта він іздавсь?

Про волю ще народною торочуть...

Все чортзнащо! Йому горілки дай,

Уп'ється він, то й байдуже про волю:

Лизатиме він чоботи тобі.

Тоді вона, та воля, є в людини,

Коли бряжчать червінці у руках,

Тоді усе, що тільки заманеться,

Все зробиться!.. Такої волі й я

Добуду ось... Коли б же пощастило!..

Щоб більше він на шиї не сидів,

Огидний цей!.. Тоді уже й Оксана...

Ой-ой, ой-ой!.. То ласощі такі,

Що тільки їх хоч трошки нагадаеш,

То так тебе мов опече всього!..

А як вона нагнівалась на мене!..

Тоді немов ще краща стала враз...

Вже сердьсь тепер: твоя ще поки воля!

А скоро я приборкаю тебе,—

Не сердиться ти будеш,—цілувати!

Старовський та Жилинський увіходять.

Старовський та Жилинський.

Добри-вечір!

Лясковський.

А, прòшу до господи!

Старовський та Жилинський скидають керей.
Сідайте бо! Давно вже челядь спить.
І нас ніхто почути тут не може,
То вільно нам розмовиться в цей час.

Старовський.

Надумав це пан сотник щось цікаве.

Лясковський.

Цікаве—так! Ми мусимо гуртом
Порадитись, щоб знати щò чинити,
Бо справа це великої ваги.

Жилинський.

Ану, кажи, послухаєм про справу.

Лясковський.

Мені до рук потрапив лист один...

Жилинський.

Від кого ж лист?

Лясковський.

Від гетьманà Ханенка.

Жилинський.

Ханенка? Йо?

Старовський.

Невже?

Лясковський.

Атож, кажу.

Старовський.

А що ж стоїть написане в цидулі?

Лясковський.

Хай пан суддя читає сам її. Подає листа.

Старовський—розгортає і дивиться спершу на підпис.

Ханенко, так... Ну, будемо читати!

„Мой велце шановний, ласкавий добродію, пане сотнику Калницький! Ординуємо з цим листом нашим певного чоловіка, сподіваючись, що цим тебе і інших обачніших з старшини вашої до перестанку пролиття крови християнської нахилимо. Поневаж уже два тиждні тая кров проливається і ще більше її пролито має бути, як звиятьким робом до Калнику вступимо. Рач ваша милость на тое уважно глянути, іж ніякої надії на утримання міста вашого мати не можете і чи нині, чи за кілька день поддатися мусите. Ліпше вам будеть на ласку нашу оддатися, аніж карання срогого за упартость дознати. За дурницею полковник ваш уганяючи, того вчинити не хочеть; то могли би ваша милость, полковницький пірнач до рук узявши і розважніших із старшини вашої до себе приєднавши, тое вчинити. А що такий вашої милости і товариства учинок без нагороди доброї маєтками, чи золотими червоними не лишився би, то в тому певний будь. Також і полковницького пірнача з рук вашої милости ніхто видирати не мав би. Рач же, розваживши тое, мені пилну а пилну і щиру одповідь подати. Року божого 1671-го, октобрія...“

Оце і все. Мовчать який час усі.

А що сказав пан сотник

Тому, хто дав йому цього листа?

Лясковський.

Що відповім не зараз, трохи згодом...
Порадитись із вами я хотів,—
На те я вас тепер оце й покликав.

Старовський.

А сам же ти як думаєш про те,
Що пан гетьман нам подає до уваги?

Лясковський.

А що ж тут ще? Казав я вам і перш,
Що все одно—нам витримать не сила,
Не схилимось,—то шию нам нагнуть,
Послухаєм—зазнаємо ми ласки.
Нема чого стрибати нам в огонь,
Коли його і обминути можна.
Змагаючись, як наш дурний Василь,
Ми і людей занастим, і місто.
Віддавшись ж—ми зарятуем все,
Та і сами не будемо без зиску.
Ви згодились попереду на те,
Що як уже побачимо, що годі
Змагаться нам, то скинем Василя,
Коли на те до нас він не пристане,
Та й скоримось Ханенкові. Цей час
Уже прийшов: не витримаєм далі.
І склалось так тепер нам добре все,
Що вже не ми, а сам гетьман Михайло
Прохає нас,—то це ще й ліпше нам:
Ми можемо так більше вторгувати.
Тим я й кажу: берім, коли дають,
Бо час мине, то може все пропасти.

Жилинський.

Та це то так... та штука є одна...

Лясковський :

Кажи—яка, то може і зарадим.

Жилинський.

Ну, дасть гетьман маетків, талярів
По сотні-дві... І ще тобі до того
Полковництво...

Лясковський.

Написано про це...

Хіба не в лад?

Жилинський.

Ні, не про те, а ось що:
Вам добре двом: полковницький пірнач
Уже давно вві сні пан сотник бачив,—
Тепер його й рукою досягне.
І пан суддя теж плату добру має:
Полковника ненавидить він так,
Що добре б дав, аби помститись можна...
За віще це,—не відаю того...

Старовський.

Він ворогом мені давно вже стався:
Образою великою вразив
Мене він раз...

Лясковський.

Яка ж була образа?

Старовський.

Прилюдно він назвав мене колись
Утисником і ще зганьбив словами.

Лясковський.

А за що ж то?

Старовський.

Та за дурницю все!
Там козаки-сусіди єсть у мене,
Дейнеченки... супліку подали,
Що ніби я їх утискав, що ніби
Я батожжям їх бив, а то усе
Шкарадная брехня! Та ще й на кого:
Ще й на суддю! І він мене тоді
Утисником назвав, ганьбив... Забути
Не можу я... Давно я заприсягсь
Помститися, полковництво відняти
У його й все...

Жилинський.

Отож і буде так!
От пан суддя і має нагороду!
Опріче тих маєтків, талярів,
Один бере пірнач, а другий—помсту,
А що ж мені?

Лясковський.

Маєтність, гроші...

Жилинський.

Ге!

Те маєте і ви та ще і надто,
Мені ж нема додаточка того.

Лясковський.

Як так—бери! Про те всі будем дбати,
Щоб сотником зроблено тебе.

Жилинський.

Оце гаразд! Так ліпше й приставати.
Та тільки вже щоб слова не ламать!

Лясковський.

Не зломимо! Як я сказав, то певне.
Та тільки щось мовчить наш пан суддя,
Що думає—не хоче нам сказати.

Старовський.

Я пристаю.

Жилинський.

Оце так і гаразд.

До Лясковського

А де цей лист пан сотник взяв? Од кого?

Лясковський.

Вночі я йшов учора, аж дивлюсь,—
По-хлопському убраний хтось підходить,
Дає листа... я в його розпитавсь:
Він ізнайшов отой тайник підземний
Та й вліз сюди... Я наказав йому,
Щоб зараз він назад вертавсь, а вранці
Засипали ми тайника того.

Жилинський.

Бач, бісові,—знайшли ж тайник, а наші
І байдуже!

Старовський.

Бо так він обваливсь,
Заріс увесь кущами й дерезою,
Що всі його забули вже давно.

Лясковський.

А цей, бач, знав про його: він у місті
Колись бував. І знаєте ви—хто?

Жилинський.

А хто? Кажі!

Лясковський.

Полковниці це батько.

Старовський.

Невже? Свирид? Бач, де він обізвався!

Жилинський.

А хто ж то є? Про його я не знаю.

Старовський.

Він з Вінниці був міщанин,—там є
У його двір... Водився з козаками
Ще здавна він... лествивсь і до ляхів...
Став козаком, пристав до Дорошенка...

Лясковський.

Тепер же знов з Ханенком наклада...
Він там у їх за осавула в сотні...
На вигадки премудрий, дак його
Туди і шле Ханенко, де не шаблі,
А хитрощів зажити треба їм.

Жилинський.

А як же наш йому зробився зятем?

Старовський.

Так і зробивсь... У його ця дочка
Одна була, та ще приймак... За пана
Багатого віддать її хотів.
А тут Василь підскочив, та вернувся
Із гарбузом, бо був тоді малим
Хорунжим він у сотні... Дак Оксана
Сама тоді вже утекла із ним.

Розлютувався Свирид і відцурався
На вік дочки.

Жилинський.

Дак он це через що
Він хоче сам занастити зятя!..
До Ляковського.

Того ж ти так на раді обставав
За те, щоб нам з ляхами битися й далі?

Ляковський.

Так ліпше ми захистимь себе:
Як будемо кричати скільки сили
Про ворогів треклятих та про бій,
То й вірити нам будуть, скажуть: певні.
Ми ж нищечком ізробимо своє.
Та ще і те: коли б сам Коваленко
Ляхам оддавсь,—пропали бариші!

Старовський.

А як же ми умовимся з Ханенком?

Ляковський.

Я завтра сам із Кальника піду
Вночі до їх і там з самим Ханенком
Погоджуся.

Старовський.

Це до ладу... іди!

Ляковський.

А мій Крутько підкручує тут добре.
Багато вже до нас прихильних є.

Старовський.

Нам їх тепер ще більше буде треба:
Як Василя приборкаєм, то все

Ізробимо, а з ним, то важча справа.
Силкуймося, щоб прихилить народ.

Лясковський.

Тепер же ми ходім іще на шанці,
Щоб бачено, що пильні й щирі ми.

Жилинський.

А що ж, ходіть! Обійдемо та й спати.
Вдягаються й виходять. Завіса спадає.

Одміна друга.

Ніч. Майдан серед Кальнику великий. Будинки старосвітські, вікна вузькі, покрівлі гонтові й солом'яні, високі й гострі. Ніч не місячна, але досить видко. Чути, як перегукається варта: „Вартуй! Вартуй!“—гукає з одного боку.—„Вартуй!“—озивається з другого, а ще десь далі ледве чуť: „Вартуй!“ Як одслонюється завіса, то на майдані порожньо. Трохи згодом чути ходу. Виходять Лясковський, Старовський та Жилинський, ідучи через майдан од Лясковського до шанців.

Лясковський.

То правда є: цього Ханенка знаю:
Він так, як пес, виля своїм хвостом
Туди й сюди... Та нам про те байдуже,—
Аби свого хоть з чортом досягти.

Старовський.

Проти ночі не поминай його!..

Лясковський.

Ат, вигадки!.. А що це галас наче?
Ба ні, це спів.

Старовський.

І справді щось співа.

Лясковський.

Який це біс тепер співати сміє?

Чути гуртовий спів; пісня наближається, голоснішає. Виходить гурт—чоловіка десять козаків трохи на підпитку. Безлазно йдуть, співаючи:

Гей гук, мати, гук,
Де козаки п'ють.

І веселая та доріженька, } 2
Куди вони йдуть!

Куди вони йдуть,
Там бори гудуть.

Поперед себе та вражих ляхів } 2
Облавою пруть!

Зібрались вони
Під рясні дуби

Та чекають отамана } 2
На раду собі.

Отамане наш,
Не дбаеш за нас,—

Ось бач—наше товариство } 2
Як розгартіяш!.. *)

Лясковський.

А чого б же воно, бісові сини, не було розгартіяшем, коли ви, отак упившись, серед ночі галасаєте?

Козак 1.

Отамане наш!.. Ми ж хоч і впилися, дак за твої ж і гроші... Йй же богу та й годі!.. Ти ж їх сам нам давав та ще й казав: „Нате вам, хлопці, бо я сотник добрий“. І ми хлопці добрі, а в Рухлі горілка прихована... Дак ми за твої гроші й тее... За твої гроші й за твое здоров'я, бо ти ж у нас сотник добрий... Ти ж давав...

*) Уся пісня співається за сценою, на сцені тільки два останні вірші.

Лясковський.

Давав, бісова патяко, давав!.. Але хіба я вам казав упиватися?

Козак 2.

Та ми, пане отамане, це й без казання знаємо.

Лясковський.

Хоч би вже трошки пили, а то так!..

Козак 3.

Сама душа міру знає! Чоловік не скотина: більш відра не вип'є.

Лясковський.

Та ще й зіп'аєте на все п'яне горло! Цитьте мені зараз, а то як почує полковник, то він ізвельить вас до гармати прикувати.

Козак 3.

А нам начхать на полковника, бо ми любимо сотника!

Козак 1.

Щоб я здох—любимо! Давай я тебе, пане сотнику, поцілую! Обнімаючи цілує. От добрий сотник!.. Не гордий!

Дехто з козаків.

А не гордий!.. Ні!

Козак 3.

І випити дає.

Лясковський.

Чуєте ж, хлопці: цитьте, не ячіте! Ви ж знаєте, який полковник лютий. Мені ж вас жалко.

Козак 2.

Ой спасибі тобі, братіку, що ти нас жалієш!..

Лясковський.

Ну йдіть же, хлопці, та лягайте спати!.. Та нищечком... щоб вас ніхто не чув! А то вдруге ніколи й шеляга не дам за вас шинкарці.

Козаки.

То й підемо?.. Чому не піти?... Виходять.

Старовський.

Навіщо це ти гроші їм даєш?

Лясковський.

Та кат їх знав, що так вони нап'ються!
А чим таких на свій прихилиш бік?
Дай випити, то зараз і не гордий,
І добрий він, а там і потягли
На раді всі за того, хто не гордий...
Ще поки хай уже собі поп'ють,
А згодом ми приборкаєм це бидло.

Козак — убігає.

Гей, пане сотнику, біда!.. біда!..

Лясковський.

Яка біда?

Козак.

У нас ляхи у місті.

Жилинський.

Та не бреші!

Козак.

Коли брешу, то хай
Я не діжду і праведного сонця!

Старовський.

Та де ж вони взялись?

Козак.

А чорт їх зна!
Мов із землі,—так вироїлись зразу.

Білоченко—вбігає з козаками.

Де вороги? Казали, що ляхи...

Крицький—з другого боку, з шаблею в руках, за їм
теж козаки.

Хто про ляхів гукав? А де полковник?

Лясковський.

Не відаю.

Козак—убігає.

Ляхи!..

Білоченко.

Та де ж вони?

Козак.

На варті я біля лівої брами
Стояв тоді... Ой, дихать не дає!..
Ізвечора звелів ще пан полковник
Того пустить у місто, хто вночі,
Постукавши, таке скаже гасло:
„Брід перейшов“... Я тільки упустив—
Дивлюсь: ляхи... Пан Горленко там з їми...

Але йому вже сили не стає.
Прислав мене... благає він послілку...

Лясковський.

Дак он як це!.. Дак це вже зрада в нас!
Ляхів пустив полковник сам у місто!

Білоченко.

Що плещеш ти?

Лясковський.

Хіба ж ти сам не чув?
Коваленко—вбігає з шаблею в руці.

Коваленко.

Що сталося? Гукали,—ворог в місті?
Чути стріляння.

Лясковський—до Жилинського та до Старовського.

Кричить бо ви мерщій, що зрадник він!

Старовський.

А ти ж де був, що ти того не знаєш?

Коваленко.

Я дома був...

Жилинський.

А чом же вороги
Ввійшли до нас, твоє сказавши гасло?
Ти сам звелів, щоб вартовий пустив!

Коваленко.

Не розберу ніяк, про віщо мова.

Лясковський.

Не розбереш? Про те, що зрадник ти!

Коваленко—з притиском та поважно.
Що ти посмів мені сказати зараз?

Лясковський.

Те, що ти чув!.. Ти варті наказав
Впустить того, хто гасло певне скаже.
Він упустив, і увійшли—ляхи.

Коваленко.

О, господи!.. Невже? Мерщій до бою!..

Старовський.

Ні, постривай! Ти зрадив зараз нас,
То зрадиш знов,—не пустимо вже більше!

Жилинський.

Авжеж що так! Його спинити треба!

Лясковський.

Попавсь тепер! Не викрутишся вже!

Старовський.

Невільний ти, бо учинив ти зраду.
Чути стріляння й бойовий галас.

Коваленко.

Не зрадник я!.. Я свідчусь богом—ні!
Як сталось це—і сам тепер не знаю...
А тільки я нічим не завинив,
І потім сам я викрию всю справу...

Жилинський.

Не слухайте!.. Беріть його, в'яжіть!

Коваленко.

Мене в'язать?.. А, бісова пащєко!
Мовчи мені!.. Панове молодці!
Хто думає, що я вчинив би зраду?

Білоченко.

Брехня усе! Не віримо тому!

Крицький.

Не вірю й я!

Голоси.

І ми!.. І ми не вірим!

Чути стріляння.

Лясковський.

Не вірите? а він ляхів пустив
І зараз всіх оддасть нас на поталу.
Полковнику! Не вільний більше ти,—
Віддай пірнач і підеш до в'язення.

Бере його за плече.

Жилинський—хапа Коваленка за руку.
Віддай пірнач!.. В залізо!.. До тюрми!

Чути стріляння.

Коваленко—метнувшись і відіпхнувши Лясковського
й Жилинського.

Від мене геть!.. Ви чуєте, там б'ються!
На завтра суд!.. Тоді мене судить!
Тепер же час не судний,—треба битись.

Високо шаблю піднявши, гукає:

Гей, козаки, панове молодці!
За мною всі! Не даймось ворогам!

Кидається до бою, а за їм усе козацтво.

Козаки.

Не подамося!.. Вмиремо—не подамося!

Лясковський, Старовський та Жилинський якийсь час вага-
ються, але потім і вони вибігають.

Завіса.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Майдан серед міста той, що й учора.

Чути, як забубнено у вішові бубни. Через майдан ідуть два
Окличники.

Окличник 1.

У раду!.. В раду! В раду!

Окличник 2.

У раду!.. До суднього кола!

Проходять.

Козаки зіходяться. Вони приходять увесь час, аж поки
старшина поприходить. Між козаками Крутько.

Козак 1.

Дак оце ми полковника судитимем?

Козак 2.

А що ж із того суду буде?

Крутько.

Коли провинив, то шию втнемо.

Козак 1.

Так то й утнеш полковників!

Крутько.

Скоро стався зрадником, то не став полковником.

Козак 1.

А так! Час гарячий, войовий... Змилювання під такий час нема.

Крутько.

Щеб пак! Мало не загинуло місто через його. Денис—кремезний, трохи сивий, козак, що надійшов тим часом.

Через його? Може через вас?

Козак 3.

Овва! Чого ж це через нас?

Денис.

Бо ви, замість щоб одбиватись,—судити його заходилися. Якби він подався та не крикнув: „До бою“!—та не кинувся, то що тоді було б? Поки б ви тут судили його, а тим часом вороги все місто поняли б.

Козак 1.

А що правда, то не брехня. Як кинувся він,—мов лев який!.. Так усі за ім і шугнули!.. Та як поперли ляхів лавою поперед себе, то враз де вони к чортам і поділися!

Крутько.

Авжеж! А сам ворогам гасло подав, щоб увійшли.

Денис.

А ти чув?

Крутько.

Нашо чути, коли й так видно? Коли ляхи знали гасло, то воно саме до їх не перелетіло.

Дехто.

А певне! Вжеж не як!

Козак 4.

Щоб такий чоловік таке зробив?!

Козак 5.

Та такого друзяки полковника другого й немає!

Крутько.

Уже й друзяка! А то не твого брата він прикував до гармати?

Козак 5.

Та це правда...

Денис.

А то й не треба було? Упився й побився з шинкаркою! Хіба це личить козакові?

Козак 4.

А я таки знову своє: зроду-звіку не пойму віри, що від ізрадив.

Козак 3.

Бо дурень!

Козак 4.

Сам еси дурень, а мене маєш так узивати?
Хапає його за груди, добуваючи шаблю.

Голоси.

Годі вам, годі.. Це ж не шинок, а рада!.. Чи ви показалися?.. Розніміть їх!

Козаків рознімають.

Баба Горпина приходить через майдан, стривається з Денисом.

Горпина.

А що це тут, Денисе? Чого це зібралася рада?

Денис.

Хіба ж не відаєш?.. Полковника судитимуть.

Горпина.

Як то полковника судитимуть? Защо?

Денис.

Бо він посланця з міста послав і гасло сказав вартовому, щоб на те гасло назад його впустив... А ляхи про те гасло якось і довідалися. Дак оце тепер і судитимуть... мов би він ляхам гасло переказав і їх до міста пустив.

Горпина.

Ой, лишенько!.. Яка ж неправда на чоловіка!

Крутько.

Иди собі, бабо, йди!.. Тут нема чого стояти!

Горпина.

Та я не стою, я за ділом ішла... Оце біда! Треба піти пані Оксані сказати. Виходить.

Дід Остап—старий, увесь білий, приходить і скидаючи шапку: Здорові, дітки! Всі, хто поблизу, скидають шапки, кажучи: Здорові, діду Остапе!

Денис.

От нехай дід Остап скажуть, чи то ж по правді на нашого полковника казати, мов би він ізрадник?

Д. Остап.

Чи він ізрадник, а чи ні, то те на раді побачимо, а що туди воно хилить, то це й я скажу.

Крутько.

А бач!.. А бач!.. Уже дід Остап дурно не скажуть. У нас нема над діда Остапа мудрішого... То вже як дід Остап скажуть, то так воно й є.

Козак 2.

Так! так!

Ще дехто.

Авжеж що так!

Д. Остап.

Я, дітки, це вже знаю... По світах бував...

Козак 3.

Покажемо вам на раді, який ваш полковник!

Козак 5.

К бісу такого полковника!

Козак 6.

Пана сотника Лясковського за полковника!

Голоси.

Чи ба, куди стріляє!.. А не діжде він того ніколи!

Інші голоси.

Діжде! Скрутимо в'язи вашому Коваленкові.

Денис.

За ту горілку, що вчора вас сотник напував?

Козак 3.

А ти бачив?

Денис.

Ніколи нам було бачити: ми билися з ляхами, як ви п'яні спали. Тільки чули, як ви хропака затинали.

Дехто.

Га-га-га!.. Оце дак так! У самісіньке око вцілив!..

Козак 1.

Цитьте, отамання йде!

Все стихає. Повагом, з урядовими клейнодами в руках іде старшина: Лясковський, Старовський, Білоченко, Жилинський, Горленко. Підходячи, здоровкаються, беручись за шапки.

Здорові, панове молодці!

Козаки.

Доброго здоров'я, панове отамання!

Лясковський.

Чи вже усі зібралися у раду?

Голоси.

Та вже усі... Полковника нема...

І писаря...

Старовський.

А негаразд!.. Недобре!..

Зібралася громада, дожида,

А він там десь ще дляється, бариться...

Жилинський.

Мов не його судитимете ви,

А сам він вас.

Лясковський.

Він не шанує ради.

Білоченко.

Поспіємо!.. От зараз прийде він...

Нема чого заздальгидь горлати...

Та он і йде...

Горленко.

Іде... і писар з ним...

Василь Коваленко—з полковницьким пірначем у руках;
Лаврін Крицький,—писар, з каламарем біля пояса і
шаблюю при боці; в руках сувій паперу.

Коваленко—скидаючи трохи шапку.

Здорові, панове-молодці!

Дехто.

Здоров і ти!.. Хто скида шапку, а хто ні.

Коваленко.

Ну, раду починаймо!..

Стають таким ладом: козаки стоять півколом, а посередині
Коваленко, праворуч суддя Старовський, біля його
Лясковський та Жилинський, ліворуч писар
Крицький, Білоченко, Горленко. Спереду Дід
Остап, Денис.

Старовський.

Хто ж зніме річ?

Лясковський.

Та хто ж, коли не ти?

Єси ж суддя, а це в нас судне коло,

То вже ж тобі і бути речником.

Голоси.

Хай буде так!.. Суддя нехай питає!..

Старовський.

Спасибі вам, панове молодці!..
Ось слухайте ж, панове отамання,
Громадській мужі і ви усі
Товариші і братчики козацтво!
Що сталося учора—звісно всім:
Упущено ляхів до нас у місто,
А вартовий їх сам же і пустив;
Нехай тепер він нам і оповість,
Як сталось те.

В артовий—виступає з-за стовпища.

Та сталось так воно:

Вночі когось приводить пан полковник...
По-темному не розібрав я—хто...
Звелів його він випустити в браму,
Тоді сказав: „Коли хто уночі
Постукає до брами й гасло скаже:
„Брід перейшов“, то ти того пусти“.
Я довго там стояв, було все тихо,
А далі, так опівночі вже,—стук
У браму щось. Питаю: хто там стука?
Воно ж мені: „Брід перейшов,—пусти!“
Я відчинив—коли їх ціла купа...
І оком я змигнути не поспів—
Всі як сунуть!.. Мене з їх хтось ударив.
Додолу збив... Коли на щастя тут
Пан Горленко настиг, і бій зчинився...
А потім я до вас ото прибіг...

Старовський.

Полковнику Василю Коваленку!
Чи так було, як вартовий казав?

Коваленко.

Увечері учора я покликав

Карпа Ганька до себе й наказав,
Щоб він удягсь у просту свиту й вийшов
У браму ту; щоб у долині він,
Петра Гайду, мірошника, знайшовши,
Йому мою цидулу доручив
І наказав, щоб той до Дорошенка
Відніс листа; Карпові ж я звелів
Вертатися. Коли ж Петра не буде,
То сам нехай до гетьмана іде...
Всі посланці, яких ми посилали,
Погинули: я, зради боячись,
Так нищечком послав Карпа, що знати
Не міг ніхто... то й вартовий не знав,
Хтò йде й чого... Карпа я сам приводив,
Сам випустив, і так усе було,
Як вартовий нам зараз оповів.

Старовський.

Іще скажи: чи міг почути хто,
Як ти казав Карпові й варті гасло?

Коваленко.

Я думаю: ніхто того не чув.

Старовський.

То з двох одно тепера має бути:
Або це ти переказав ляхам
Про гасло те, щоб увійшли до міста!..
Або зробив ту збродню вартовий.

Вартовий.

Я не робив того, я свідчусь богом!..
Пан Горленко те знає, ввесь той час
Він там стояв, біля гармати зараз...

Горленко.

Я оддалік стояв, і бачив я,

Як посланця приводив пан полковник;
Розмови їх почути я не міг,
А бачив все: нікуди не відходив
Цей вартовий, не розмовляв ні з ким.

Старовський.

То і не міг ляхам сказати гасло...
Полковник же...

Крицький.

Міг виявить Карпо...

Лясковський.

Він не такий козак, щоб те зробити,
І ми ж усі тут знаємо Карпа.

Голоси.

Та знаємо!.. Людина певна дуже!

Білоченко.

Могли його вхопити там ляхи
І муками примусити сказати.

Старовський.

Він не такий, щоб мук яких злякавсь:
Мордовано уже його аж двічі,
Як попадавсь до рук він ворогам,—
Чи ж виявив хоч кришечку він їм?

Голоси.

Та що й казати! Душа в Карпа—то криця!

Крутько.

Умре, а вже не пустить пари з уст.

Лясковський.

А де ж Карпо? Чи вже він повернувся?

Голос 1.

Нема його.

Голос 2.

Не видно вже давно.

Старовський.

Що говориш? Га?

Голос 2.

Та як позавчора
Ходили ми на виправу вночі,
То я його, вернувшись, й не бачив.

Лясковський.

А вас тоді ляхи напали там
І вбили...

Голос 2.

Двох...

Лясковський.

То може й трьох убили:

Ще й Карпа?

Старовський.

Хто ще тоді ходив?

Голоси.

Я!.. Я ходив!.. І я!.. І я!.. Ми троє...

Старовський.

Чи бачив хто, щоб повернувся Карпо?

Голоси.

А хто ж його тепер згадає?... Наче
Не бачили...

Коваленко.

Не бачили ви? як?
Та він же був! Згадайте ліпше ви!

Голоси.

Та може й був, а може ні—невпомку...

Старовський.

Отож то й є!.. От бачите ви всі,
Що не вернувсь Карпо тієї ночі,—
То й не його полковник випускав.

Коваленко.

Кого ж? Скажи!

Старовський.

Хіба про те я знаю!
А може хто приходив од ляхів,—
Ти й випустив, йому сказавши й гасло.

Коваленко.

Обібрано тебе, щоб речником
Ти в раді був, то можеш те казати;
Коли б же ти мені таке сказав
Не речником, не в раді,—смертним боем
Я б допевнивсь, де право ти здобув
Собі таке, щоб смів мене ганьбити
І зрадою плямити честь мою!
Та ти—речник... Панове отамання,
Громадські мужі і ви усі
Товариші і братчики-козацтво!
Ви знаєте, що я не перший рік
По правді тут меж вами козакую,
Ви бачити сами могли, чи я
Коли хиливсь до ворога лихого?

Ви знаєте, що у житті мені
Дорожчого нема за нашу волю,
Ви знаєте: я боронив її!..
А він плямить великою ганьбою
Тепер мене!.. Чи вірите тому?

Голосів кільки.

Не віримо!.. Хіба ж таки не знаєм?
Не віримо, щоб ти лихе зробив!

Коваленко.

Коли б я міг таке страшне вчинити,
Коли б хотів я зрадити братів,—
Не кинувсь би учора я до бою,
Я б не спинив лукавих ворогів,
Я б попустив їм тут запанувати...
Не відаю, як сталося це так,
Що всі Карпа не бачили: він, мабуть,
Не спавши ніч, проспав учора день,
А ввечері його з листом послав я.
Я знаю сам, який козак Карпо,
Не думаю, щоб він признавсь на муках...
Тут сталось щось... його не розберу
Я поки ще... Та дайте трохи часу,—
Ми знайдемо, хто зраду цю вчинив,
Скараємо за цю тяжку провину.

Голоси.

Гаразд!.. Гаразд!.. От добре промовля!
Шукатимем усі того злочинця,
Ізнайдемо,—то смерть тоді йому!

О к с а н а—вбігає задихавшись.

Стривайте бо!.. Помилуйте для бога!
Не винен він, нічого не зробив...

Не заробив ніякої він кари...
Я знаю!.. Я..

Спиняється задихавшись.

Лясковський.

Та що там знаєш ти!

Оксана.

Ні, це не він!.. Я зараз ось... я зараз...
Догадуюсь, що винна в цьому я...

Білоченко.

Та як це?.. Ти?!

Коваленко.

Оксано, ти вчинила?..

Та що бо ти!.. Не може бути, ні..
Ти не могла такого учинити!

Крицький.

Чи тож могла ти зрадити нас, пані?
Тому ніхто з нас віри не поймає.

Оксана.

Мені усе Горпина розказала...
Не так воно!.. Скажу вам, як було...

Коваленко.

Кажі усе, та тільки щирю правду,
Чужих провин на себе не бери.

Оксана.

Ні, не візьму... До мене батько вчора
Із табору ворожого прийшов...

Горленко.

Чий батько?

Оксана.

Мій... На сором мій, на горе
Він не своїх боронить,—ворогів.

Білоченко.

Та як же б він пройшов сюди у місто?

Оксана.

Потайником він позавчора вліз...
Іще ж тоді ви там не засипали...
А як уже засипали,—не міг
Він вилізти і смерти сподівався.
Тоді згадав, що в його є дочка,—
Прийшов, благав, щоб я його пустила...
Карав мене він словом дошкульним,
Прокльонами страшними нахвалявся...
То ж батько мій!.. Віддать його на смерть
Я не могла—хоч він і відцурався
Мене й усіх... У хвірточку малу
Хотіла я уже його пустити,
Коли це йде Василь... Мерщій тоді
Сховала я в світлицю другу батька...
Там він сидів і мабуть звідти чув
Все,* що Василь казав тоді Карпові...
Оце й усе... Ви бачите: я винна,—
Карайте ж так, як заробила я,
Невинного ж ви визволіть от карі.

До Коваленка.

Прости мене, дружинонько моя,
Що честь твою я вчинком цим сплямила!..
Я думала, що краще так зроблю,
Я думала,—мене не зрадить батько...
Не знала я, про що казав з Карпом...
Прости мене!.. Ти бачиш: винна—я...

Коваленко.

Ой, господи!.. За віщо ж ця кара?

Усі який час мовчать

Крутько—кричить.

А що тепер?.. І викрилось усе!
Полковника воно і не минуло!..
І зрада та в господі в його!.. Бач!

Старовський.

Вже враджено того скарать на горло,
Хто це вчинив. Злочинницю знайшли,
І присуд той на неї впасти мусить

Жилинський.

А мусить же! Вже ставсь над нею суд:
Вести її, зрадливую, на страту!

Крутько і ще дехто.

Авжеж вести!.. За зраду!.. На поміст!..

Старовський.

Хай буде так!.. Полковникова пані!
Ти зрадника і шпиґа, що прийшов
Підглядити, як місто звоювати,
Не віддала до рук старшині... Ти,
Ховаючись, його пустила з міста:
Вчинилася велика зрада тим,—
За це ти вмреш!..

Крицький.

Стривайте! Ще не так!

Старовський.

Чому не так

Крицький.

Бо ми не те судили,
Що бачимо... Повинні зважить ми,
Чого і як вона зробила діло:
Це ж батько був! Це ж батько проклинав!
Не відала ж вона, про що полковник
Казатиме таємно до Карпа!..

Білоченко.

Не зрада це, а помилка була!
І можемо цю помилку простити.

Старовський.

Не можемо! Гарячий час тепер,
Та щоб таке в нас коїла жінота?
Вжеж наш народ і під Ханенком є,
І всяких є там родичів багато,
То будуть їх пускати та випускати!..
Тепер одну помилуем, то й кожне,
Як трапиться, зробити схоче так.
Яка ж тоді у нас і вірність буде?
Це не війна, не оборона в нас,
А чортзнащо!

Жилинський.

Авжеж ладу не буде!

Старовський.

Порядок нам дають уже баби!..
Ех, бабії! Вам однієї жалко...
Жалійте!.. Хай!.. То всі ми пропадем
Отак, як ті всі десять душ, що вчора
Убито в нас!.. Вона ж це наробила!

Голоси.

Не простимо за це!.. Хай умира!..

Білоченко.

Ой, братчики, та ну бо схаменіться!

Старовський.

А я кажу: лилась козацька кров!
Коли її не помстимо, панове,
То це впаде на нас великий гріх.

Жилинський.

Чи вам любіш одна якась баба,
Ніж десять душ лицарства козаків?

Голоси.

Ні!.. Ні!.. Не так!.. Нам козаки дорожчі!

Крицький.

Хіба ж вона занапастила їх?

Крутько.

Дурниця все! Вести її на страту!

Голоси.

Нехай іде!.. Нехай!..

Інші голоси.

Не буде так.

Зчиняється крик, більшість кричить:
Присуджено! Хай одбуває кару!

Коваленко.

Стривайте ще! Забули ви, що я
Полковник тут, що я чиню накази!
Ви винною взиваєте її,
На горло ви її вже осудили,
А я на те вам згоди не даю,

Старовський.

Бо жінка це тобі, того й не хочеш.
Так зраджує нехай і далі нас!

Коваленко.

Не зрадить, ні! Бо не було ж і зради.

Крутько.

Що це за біс! За жінку обстає!..
Та сам же він є зрадник проклятуший!..
Та скинемо ми геть його та й край!..
Одніємо ми пірнача у його!

Голоси.

А скинемо!.. Одніємо!..

Інші голоси.

Ба ні!

Не хочемо!.. Нехай пірнач у його!

Крутько—штовхає одного козака, а тоді другого.

Кричи мерщій, що винен він!.. І ти!..

Голоси.

Він зрадник!.. Вжеж!.. Його скарати треба!..
Нехай кладе полковницький пірнач!

Крутько.

Бач, як воно!.. Ізрадили й байдуже!..
Це кожен так робитиме тепер!

Крутько перебігає то туди, то сюди, підмовляючи проти
Коваленка.

Крики.

Геть скинути!.. Не руш!.. Убить його!..
Обох убить!.. Берить його, панове!

Насувають на Коваленка, але він махнув пірначем, обороняючися, і ті подалися назад.

Коваленко.

Назад усі.. Послухайте, панове;
Прошу я вас, дозвольте до тюрми
Замкнуть її, аж поки ця облога
Минеться тут. А там новий хай суд...

Крутько—перепиняє.

Щоб випустив її, та з нею й сам
Ти втік? Авжеж!..

Крики.

Не хочемо!.. Беріть!

Коваленко.

Так он ви як! Ви вже про те забули,
Що скільки раз життя вам рятував
І сам за вас я ранами окрився!
Забули все!.. П'яниці-гультаї
Тепер у нас у ряді порядкують,
Немов звірі роздрочені ревуть,
Згубивши вже і розум ввесь, і правду.

Голоси.

Та що це він плямує нас усіх?—
Вже скинули його: беріть та й годі!
І сміє він так лицарів старих
Ганьбити! Га?—Ще блазень він!—А нуте!
К чортам його!—Вже скинули!—Хапай!

Насувають на Коваленка

Коваленко—Замахується пірначем.

Назад, кажу!.. Бо хто підступить,—зараз
Почує він, який важкий пірнач...
Не вбереже він голови дурної! Мовчанка.

Усе, що тут казала нам Оксана
Неправда те, бо це вчинив я сам:
Ведить мене, а не її на страту!
Всі вражені стоять.

Оксана—кидається до Коваленка.

Василечку!.. Ой не роби́ бо так!..
Ой не кажи цього!.. Я ж винна, клята!

Коваленко.

До мене тесть прийшов,—його я з міста
Сам випустив і гасло те сказав...
Ви бачите тепер, що я тут винний.

Оксана.

Ні, боже мій!.. Йому не вірте ви!..
Василечку! Єдиний мій, коханий!
Не умирай безвинний ти, живи!..
Не слухайте, що каже він, панове:
Це хоче він обрятувать мене,
На смерть іде, щоб я жила, огидна...
Не винний він!.. Він зрадити не міг...

Коваленко.

Чого ж ви всі замовкли? Я ж готовий
На страту йти.

Білоченко.

Готовий ти, та річ
Непевна тут. Ми вірити не можем
Тобі тепер. Зробила це вона.

Коваленко.

А я кажу, що я!.. Повинні вірити!
Вона вину на себе узяла,
А винен—я,

Крицький.

Та нащо ж так робити

Було тобі?

Коваленко.

Навіщо? Знаю сам!

А вам того казати я не хочу.

Старовський.

Що ж, братчики,—коли він сам признавсь,
То жінку ми не будемо карати,—
Скараємо його.

Лясковський.

Авжеж його!

Видима річ, що тут у їх зробилось:

Він учинив і вчинок свій гидкий

Хотів сховати, а жінці жалко стало

І гріх вона на себе узяла.

Коли ж признавсь, то мусить він умерти.

Голоси.

Умерти!.. Так!.. Вже час кінчити суд!

Оксана.

Ой ні, не так!.. Шановная громадо!

Бог відає, що збавите життя

Невинного—це ж гріх страшний вам буде!..

Не знаєте, хто винен? Так про те

Подумайте, кого вам більше треба

З нас двох: я умру, то шкоди в тім нема;

А він умре—хто буде боронити

Од ворогів і місто це, і вас?

Коваленко.

Не слухайте того, панове браття!

Оксана.

Василечку! не так бо кажеш ти!
Не варта я, щоб рятувать мене
Твоїм життям!.. Така ціна велика
За зрадниці нікчемнее життя!
Я вже один вчинила гріх великий,
Що зрадила своїх, а ти новий—
Ще тяжчий гріх, страшніший, положити
Силкуєшся на грішную мене—
Цю смерть твою!.. Який бо ти недобрий!..
Це ж ти мене занастити хочеш!
Помилуй же, Василечку, помилуй!
Хай я умру! Бо смерть—одна хвилина!
Радіючи я голову схилю
Під катову сокиру,—тільки б знати,
Що ти живий... Послухайся ж мене,
Єдиний мій, коханий мій, мій світе!

Коваленко.

Дружинонько моя єдина, вірна!
Красуйсь, живи!.. Умерти мушу я...
Як ти умреш,—мені навіщо жити?
Прощай, моя утіхо найдорожча!
Прощай на вік!.. Ну, братчики, ведіть!

Горленко.

Не можна так, панове-молодці!
Ви ж бачите: не знаємо, хто винен,
Та як же ми скараємо його?

Лясковський.

Скараємо, бо сам же він признався.

Білоченко.

Та і вона призналася сама.

Старовський.

Обох карать, коли таке діло!

Крицький.

А правду ж де ти дів? А ще й суддя!

Дід Остап.

Мовчав я все, панове товариство,
Бо я старий, вже й слова не складу...
Тепер же річ мені дозвольте зняти:
А може й я вам добре що скажу?
Не знаємо ми, хто зробив це діло—
Вона, чи він,—та знаємо ми те,
Що він у нас полковником у місті,
І міста він повинен берегти.
А не вберіг, і зрада учинилась,
І сам признавсь, ледачий, в зраді тій,
То й мусить він, а не вона умерти.
Коли не він зробив це,—він покрив!
Який же він козак та ще й полковник,
Коли йому дорожча баба ця,
Ніж козаки, преславне товариство,
На біса нам іздавсь такий бабій?
Скарать його, бо нам таких не треба!

Голоси.

Гаразд сказав!.. Розумне слово це...
Нехай суддя нам присуд каже!

Старовський.

Чи волите, панове молодці,
На смерть скарать за зраду Коваленка?

Голоси:

Всі волимо!

Дехто.

Не волимо!.. Не всі!
Зчиняється галас, згодом Коваленкові прихильники стихають
чути тільки:

Призволили!.. Нехай іде на страту!

Оксана.

Прошу у вас—до ранку подождіть!
Я приведу вам свідка, він посвідчить,
Що правду я сказала... Присудіть,
Що свідок той піти безкарно може—
Що б не сказав...

Лясковський.

Не треба нам цього!

Жилинський.

Не слухайте! Не треба потурати!

Білоченко.

А чом же ні? Повинні так зробіть.

Крицький.

Не можемо ми навіть не зробити,
Бо право так велить, щоб кожен міг
Перед судом поставити всі свідки.

Голоси.

Нехай веде!

Голоси інші.

Не треба!.. Ні!..

Голоси.

Нехай!

Білоченко.

Зламаємо і правду, й судній звичай,
Коли того ми не дозволим їй:
Чи волите до завтраго пождати?
Коли вона до страти приведе
Нам свідка, ми його повинні слухать.
І відпустить його назад без шкоди.

Голоси.

Всі волимо!

Білоченко.

То хай же й буде так.

Лясковський.

Ведіть його!.. Ведіте до темниці!
Козаки беруть Коваленка.

Коваленко.

Оксаночко, навіщо робиш це?

Оксана.

Щоб жив ти, жив!.. І будеш, милий, жити

Завіса.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Передмістя Кальниково. Колись тут жили люди,—тепер вони або повтікали в місто, або й зовсім порозбігалися. Живе тут військо: жовніри Собіського та козаки Ханенкові. Мало не всі хати обдерті, часом руїна з хати або пожарина. Просто глядачів, назад сцени, стоїть хата з замкненими дверима. Вечір пізній.

Круг огню сидять і лежать козаки Ханенкові, між їми Грицько Доленко. Двое-трое пряжуть сало на вогні, на шпичку настромивши; дехто люльки курить. Один козак з бандурою в руках,—часом перебирає на їй струни.

Грицько Доленко.

І чого ми тут сидимо? Два тижні вже додержуєм облоги, а здобути не можемо.

Старий козак.

А ти не будь такий тяжко-поспішний! Як весело нам тут, а він іще вередує!

Грицько.

Ще б пак! Ловкі вояки: два тижні велике військо маленького Кальника не здобуде! От ті, що в місті, дак ті вояки, бо вони, проти всього війська опершися, стоять, а їх жменя.

Козак із бандурою.

Що правда, то не брехня. Уміють воюватися дорошенківці,—хоч би й нам так.

Грицько.

Та ще хоч би за що добре ми билися, а то за чортзнащо!

Козак із бандурою.

За лядську ласку.

Грицько.

А хай вони своєю ласкою подавляться!

Старий козак.

Ну, не плач же! На тобі ось сальця кришенник,—іззіж та й засни!

Казак 1.

Він, дядьку, не добере в йому смаку,—дайте мені! Вихоплює в старого козака сало.

Старий козак.

Який швидкий!

Козак 2.

У ляхів ми завсігди були й будемо панськими попихачами.

Грицько.

І що ми за дурні дурні, панове браття, що служимо цьому Ханенкові? Сам він попихач лядський, то й нас у попихачі пошив.

Старий козак.

Укусися за язик! Бач, як розпустив!.. То вже тобі не лядський жовнір, а наш гетьман.

Грицько.

Коли він гетьман, то хай нарід до доброго, а не до лихого веде. А це хіба добре, що своїх доводиться бити, свою землю плюндрувати, ляхів слухаючися.

Козак з бандурою.
От Дорошенко—орел!

Старий козак.

І той добрий! Цей з ляхами злигавсь, а той
з бусурменом.

Грицько.

Коли ж не сила самому! Дак зате ж і голова,
і лицар же!

Козак із бандурою.
Не дурно про його й пісню складено.

Приграючи на бандурі, співа, а інші допомагають.

Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою,
Попід зеленою
Козаки йдуть.

Попереду Дорошенко
Веде своє військо
Славне запорізьке
Хорошенько.

Старий козак,—перепиняючи.

Тю на вас, розумних! У нашому таборі про
Дорошенка пісні співають! От тільки нагодиться
яка старшина, то...

Грицько.

То що? Послухає, коли має чим слухати.

Старий козак.

А послухавши,—тобі, розумникові язикатому,
спину киями спише, то може хоч тоді тобі за-
ціпить.

Козак із бандурою.

Ну, не можна, то й не можна.

Козак 1.

Он уже ляхва преться!

Увіходить гурт польських жовнірів.

Жовнір 1.

A to jak wygodnie szyzmatyki pokładli się kolo ognia.

Жовнір 2.

A nap już i palić niema со.

Грицько.

Хати ж палите.

Жовнір 3.

Popalili wszystkie chaty, jakie były w naszym zakątku. Trzy tylko zostawili, żeby na czas deszczu było się gdzie schować.

Жовнір 1.

Ej precz! Miejsce nam.

Козак із бандурою.

З якої ради? Ідїть собі, звідки прийшли!

Грицько.

Бач, які пишні! А дзуски не хочете?

Жовнір 4.

A to ty, szyzmatyku, nas hańbić...

Штовха його ногою. Той схоплюється й хапається за шаблю;
починають рубатися шаблями.

Голоси козацькі й жовнірські.
Тю на вас!—Nie ruszaj go!—Чи не показались?
Увіходить Сотник козацький.

Сотник.

А то ще що? Облиште зараз ви!
Ті неохоче кидають битися.

Знов сварка тут?.. Ще карано вас мало!
Як сміли ви добути зброї? Га?

Грицько.

Бо він посмів мене штовхать ногами!

Жовнір 4-й.

On nie pozwalał nam zagrać się tutaj!..

Сотник—до жовнірів.

Геть зараз ви! Бо тільки доповім,
Що робите,—не минете ви карі.

Жовнір 1.

Nam na nic to!.. Jak sie chłop rozzuchwalił!.. Ale
popamiętasz, chami! Kiedyś może zdybiemy się, to
policzymy się w ten czas!.. Chódźmy, panowie-bracia!
Жовніри виходять.

Сотник.

А ви таки заведетесь, хоч як!

Грицько.

Не можемо знущання ми терпіти!

Старий козак.

Бо вже вони розвеличались так,
Мов ми у їх піддані на роботі.

Сотник.

Сваритися не треба!.. Не сварись!
Пилипенко, убраний уже по-козацькому, приводить
Лясковського.

Лясковський.

Полковник то засипати звелів
Тоді тайник. Ти був би йшов, не бавивсь.

Пилипенко.

В тернах отих я цілий день ховався,
Все длубався, як способу добрати
Геть вибратись... Та й про дочку згадав...

Лясковський.

Це відаю... і як дізнався про гасло...
Хотів таки фортеlem увійти,
Та не воно... Не дуже пощастило!..
То ж не дури, а справу як почав,
То вже кінчай.

Пилипенко.

А от і сотник наш.

Лясковський.

Здоров був, пане сотнику!

Сотник.

Здоров!

А хто еси?

Пилипенко.

Це сотник, пан Лясковський.

Сотник.

Пан сотник! Бач!.. Гаразд, що завітав!
Ну, що ж у вас там коїться у місті?

Лясковський.

Все добре в нас: полковник у тюрмі,
За його—я.

Сотник.

Та як же це вчинилось?

Лясковський.

От розкажу.. А поки ти мене
До гетьмана мерщій веди, бо треба
Умовиться.. Ідучи я розкажу,
Що сталося, і як ми подоліли.

Сотник!

Оце гаразд!.. Так завтра Кальник наш?

Виходять Сотник, Лясковський та Пилипенко.

Грицько.

Зрадливий пес!.. Продав своїх, Іюда!

Старий козак.

Не лайся бо! Він продається нам,—
То й ми такі?

Грицько.

Та й ми не дуже ліпші.

Козак 1.

Та годі вам сваритися! Починай хоч якої пісні,
абощо,—все ліпше, ніж гризтися.

Козак із бандурою.

Та якої ж його починати, коли ніякої не вільно:
про Дорошенка не можна, про ляхів не можна...
хіба про Морозенка? Співає, а за їм інші.

Ой Морозе та Морозенку, ой ти славний козаче!
Ой за тобою, та Морозенку, уся Україна плаче.
Не так тая Україна, а як тее горде військо...
Ой заплакала та Морозиха, ідучи вранці на місто.

„Не плач, не плач, та Морозихо, об сиру землю не бийся;
Ой ходім з нами, з нами, козаками, та меду-вина напийся!“
— Чомусь мені, та миле браття, та і мед-вино не п'ється:
Ох і десь же мій син Морозенко та із турчином б'ється...

Пилипенко—увиходить.

Пилипенко.

Пан сотник вам звелів, щоб ви ішли
На всю цю ніч до шанців, аж до брами.

Козак 1.

А що робить?

Пилипенко.

Сказав, що прийде сам,
То й скаже все.

Козак 2.

Чи йти, то йти!

Устає, за їм інші.

Козак 3.

Ходімо!..

Устають козаки й виходять.

Пилипенко—сам.

Два тижні тут... Вже пороху звели
До бісу й куль... вже всім осточортіло,
А не щастить!.. Про Дорошенка чутка,
Що йде сюди... то мусимо тікати,
Або сюди, у місто це, ввійти.
Отож ж, коли не пощастило силі,
То хитрощам моїм хай пощастить.

Червінчиків гетьман не пошкодує...
Вже поживу в достатках я тоді!..
Багатий зять приймав мене до себе,
Дак утекла ж із Василем дочка!..
Доводиться тинятися ізнову,
Замість, щоб жить в розкошах та в добрі!..

Оксана боязко ввіходить, озираючись.

Пилипенко.

Мов жінка щось... Чого це тут ти ходиш?

Оксана.

Це, тату, ви?

Пилипенко.

Оксана?!.. Ти відкіль?

Оксана.

Із міста я... Прийшла, бо вас шукала.

Пилипенко.

Чого ж прийшла? Яке тобі тут діло?

Оксана.

Ой, таточку,—чи чули ви? Василь...

Пилипенко.

Я знаю це.

Оксана.

Його скарати горлом...

Пилипенко.

Я знаю й це... Як заробив, так має.

Оксана.

Ой, батечку! Це ж через вас і сталось:
Він оддає своє життя за вас.

Пилипенко.

Хай оддає—по-християнськи й буде.

Оксана.

Не можна ж так! Змилюсь ж ви!

Пилипенко.

А що ж я тут? Хіба я що тут можу?

Оксана.

Ви можете, аби схотіли ви.
Хоч суджено його скарати горлом,
Та рада ще дозволила мені,
Щоб привела до завтраго я свідка,—
Хай свідок той посвідчить, як було,
То Василя тоді не покарають.

Пилипенко.

А хто ж за те відбуде гасло? Га?
Це видно вже: відбуде кару свідок.
Ет, зрадниця! І вигадала як,
Щоб підвести під смертну кару батька!

Оксана.

Присуджено, що свідок—хто б не був—
Із города без кари має вийти...
Каратимуть мене за діло це...
Я, тату, вмру...

Пилипенко.

Ти вмерти хочеш? Нащо ж?

Оксана.

Щоб жив Василь, бо винна ж я...

Пилипенко.

Та що ж
Тобі тоді, чи він живий, чи мертвий,
Коли сама ти вмиреш? Не тямлю я...

Оксана.

Чи попусти ж, щоб він умер за мене?
Та хоч би й він зробив усе,—й тоді
За його я радіючи умерла б,
Щоб тільки жив.

Пилипенко.

Дурниці ти плетеш....
Я не піду. Про це й балакать годі!

Оксана.

Ой, таточку, зласкавтеся ж бо ви!

Пилипенко.

Зласкавиться? А ти до мене мала
Цю ласку? Га? Від мене ти втекла,
Покинула задля коханця батька!

Оксана.

До шлюбу ви мене із Зороховським,
З старим, гидким хотіли силоміць
Тоді вести,—я ж Василя любила...
Я не могла: це ж зав'язати світ...

Пилипенко.

Ти не могла, а я тепер не можу,
То й буде так,—нехай він умира!

На милого ти батька проміняла,
Тепер же снов розмінюйся назад:
Коханця ти свого віддай за батька.

Оксана.

Ой, таточку, ой, не кажіте так!
Благаю вас... навколішках благаю...
Стає навколішки й обнімає йому коліна.
Послухайтеся! Тяжкий-важкий цей гріх
З душі мені зніміте ви!.. Зніміте!..
За мене хай не умирає той,
Кого люблю, і хто не винен, тату!

Пилипенко.

Сказав, що ні, то й годі вже про це!

Оксана.

Ні, таточку, не може це так бути...
Він хоче відійти, вона не пускає.
Стривайте ж бо!.. Ні, не тікайте ви!..
Послухайтеся!.. Та зрозумійте ж, боже!..
Це ж, тату, кров... вона впаде й на вас!..
Впаде—і там, перед престолом божим,
Волатиме вона на нас обох...
Згадайте бо—і ви ж бо, тату, винні!..
Ой, боже мій!... Де слів мені знайти
Таких палких, щоб серце ваше зимне
Зогрілося й озвалося добром?
Я йду на смерть... я скоро перед богом
Стоятиму й благатиму за вас,
Щоб він простив усі гріхи вам, тату...
А є ж у вас вони,—згадайте ви!—
А я їх всі куплю своєю кров'ю.

Пилипенко.

Облиш те все! Устань, кажу тобі!
Я не прошу тебе благать за мене,

Не хочу я, щоб і вмирала ти;
Хай він умре: ти молода ще, гожа,—
Тобі знайду такого чоловіка
Багатого і пишного, що будеш
В розкошах ти... та при тобі і я...

Оксана—встає.

Ой, господи,—нема у його серця!..

Лясковський увиходить. Уздрівши його, Оксана швидко
оступається і стає за хату, то він спершу її не бачить.

Лясковський.

А ти ще тут? Ну, вмовились про все:
Уранці ми потратим Коваленка,
А потім ви, все військо, враз до брам,—
Вже я звелю, щоб вам їх одчинили...

Пилипенко.

Ану стривай, бо ми тут не сами.
Показує на Оксану.

Лясковський.

А хто ж то є?... Ге, пані Василева!
А я ж звелів не випускати її!

Пилипенко.

Мені ж чому ти не сказав про неї?

Лясковський.

Не думав я, щоб тут вона була...
Що ж свідок? Га?

Пилипенко.

Де інде хай шукає.

Лясковський.

Коли вже так, то треба, щоб вона
Відсіль назад до міста не верталась,
Бо чула все і бачила,—тепер
Пошкодити вона нам може в справі.

Пилипенко.

То замкнемо її. До Оксани. Іди сюди!
Іде до неї, бере за руку й веде.

Оксана—пручаючись.

Не хочу я!.. Пустіть мене!..

Пилипенко.

Не бався!

До Лясковського.

Держи її, я поки відімкну.

Лясковський держать Оксану за руки, Пилипенко відмика.
Оксана хоче випрочати руки.

Лясковський.

Та нуте бо, ви не пручайтесь, пані!
Не зробимо лихого вам: ви тут
Посидите до завтрього та й годі,
А завтра вас до себе я візьму.

Оксана.

Пустіть!.. Пустіть!

Б'ється в його руках, він її держить за стан.

Лясковський.

От бачите,—й мені

Бог погодив хоч трошки вас обняти,
А ви тоді казали—ні та й ні!..
А гарно як!.. Дужче її тулить до себе.

Пилипенко—відімкнувши.

Ану її сюди!

Лясковський.

Посидьте ж там!

Упиха Оксану до хати, хоч вона пручається. Пилипенко
замикає.

Отак-о добре буде!

Тепер же ти веди мене назад,

А то й мене так замкнуть, як Оксану.

Та козака якого ти пришли

Сюди, щоб він беріг її.

Пилипенко.

А треба...

Ну, дак ходім, крізь варту проведу.

Виходять.

Якийсь час на сцені нема нікого, трохи згодом Оксана починає
торсати з хати вікно, але не може його відсунути. Увіходить
Грицько з Козаком.

Грицько.

Дак що ж мені, ти кажеш, берегти?

Козак.

А тут оце—сю хату,—так він каже.

Грицько.

Та хто ж у їй?

Козак.

Не відаю і сам.

Сказав мені, щоб я послав на варту

Сюди когось... Я мав до брами йти,

Аж ти ідеш,—то я й сказав про загад...

Ставай, вартуй!.. Щоб гостро вартував,—

Він наказав...

Грицько.

Гаразд, стаю на варті.

Грицько—на варті

Грицько.

Оце і стій!.. Нудьга з усім та й годі!..

А хто воно у цій хурдизі є?

Якби мені хоч трохи подивиться!

Зазира у вікно.

Так не уздриш. Силкується відсунути вікно.

Забито ось гвіздком..

Одсува віконечко і зазирає в хату.

Агов, озвись! Хто ти й чого сидиш?

Оксана.

А що тобі?

Грицько.

Жіночий голос наче...

Ти жінка, га?

Оксана.

Еге.

Грицько.

Немов я чув

Десь голос цей... Скажи мені, будь ласка,
Хто ти еси?

Оксана.

Навіщо це тобі?

Грицько.

Невже ж вона? Та ні, не може бути!..

До Оксани.

Бо голос твій... я чув його неначе...

Оксана.

А хто ж ти сам?

Грицько.

Твій вартовий.

Оксана.

Та хто ж?

Чути по голосу, що підійшла ближче до вікна.

Грицько—увесь цей час дививсь у вікно, тепер побачив Оксану.

Оксано?! Ти... Отут?

Оксана—підходить до вікна так, що її стає видно.

Ой, боже! Гриць!..

Обоє змовкають і кілька мить мовчать.

Грицько.

Еге, це він... Той Гриць, що зріс з тобою,
Що ти йому на світі всім була,
Що дороге: сестрою, другом, ширим,
Коханою дружиною в думках...
Той Гриць, що жив тобою однією
І все б віддав за тебе за одну...
Той Гриць, що ти йому вразила серце...
Бо зрадила, бо з іншим дутекла!

Оксана.

Не зрадила, не можеш так казати,
Бо слова я тобі не подала,
Що будемо подружжям ми з тобою.
Це ти хотів.. Ніколи я тобі
Ні словечка про це не казала.

Грицько.

Але ж себе кохати попускала.

Оксана.

Кохати?—ні! Як брата я тебе
Любила—так! І думала про тебе,
Що так і ти.

Грицько.

Не бачила, що я
Люблю тебе не як сестру,—як милу?

Оксана.

Побачила уже тоді, як ти
Став докорять за Василя... Та пізно...

Грицько.

Еге, це так... І ти щаслива стала,
А я пішов бурлакувати в світ...

Оксана.

Мій братіку, того я не хотіла...
Із щирої душі бажала я
Тобі всього, що є найкраще в світі,
Але тебе кохати не могла...
Ти кажеш, я щаслива стала?.. Правда,
Щаслива я була, але тепер
Все гине, все: душа і тіло й щастя!..
Щаслива я, ти кажеш? Це ж бо глум:
Ти ж вартовий, а я в тюрмі, в неволі!

Грицько.

А через що це у неволі ти?

Оксана.

Не знаєш ти? Я ж випустила батька...

Грицько.

Це знаю вже...

Оксана.

І Василя на смерть
Присуджено за це, хоч я призналась...
Бо він сказав, що винен тільки він.
Повірили—йому. Прийшла прохати
Я батька тут, щоб свідком він пішов
І розказав, як сталася ця справа:
Присуджено на раді в нас, що він
Вернутися назад безпечно може.
Він не схотів... сюди мене замкнув...
Ой, боже мій!.. Мене ж Лясковський цей...
Ні, я умру,—до мене не торкнеться...

Грицько.

Лясковський? Як?

Оксана.

До мене в'язне він,
Що я його...

Грицько.

Не може бути, ні!..
Не попусти того, щоб це зробилось!..

Оксана.

То випусти, мій братіку, мене!

Грицько.

Я випущу, не дам я на поталу
Гидотному...

Кидається ламати замок і спиняється.

Я випущу тебе,

І підеш ти... А що ж мені вже з того?
Кохатися ти підеш з Василем!..
Ні, він умре, бо свідка ти не маєш!

Оксана.

І я умру в ту мить, як він умре.

Грицько.

А бач, тобі Василь—то все, про мене ж
Байдужечки!..

Оксана.

Так, Грицю, не кажи:
Люблю тебе як брата...

Грицько—гірко.

Брата! Брата!..

Навіщо та любов мені здалась?
Не хочу я! Бо хочу я кохання,
Бо хочу я, щоб це про мене ти
Казала так, як тількищо про його:
„І я умру в ту мить, як він умре“.

Оксана.

Не можу я тобі того сказати...

Грицько.

Дак хай же він умре і ти за ним!

Оксана.

Ти кажеш так... ти відминився, Грицю,
Ти був не той...

Грицько.

Зробила ти сама,
Що я не той: ти вбила давнє серце
Мені в грудях,—тепер у їх нове...

Оксана.

Ні, не нове!.. Таке ж, як спершу, добре,
Хоча його вразила тяжко я...
Прости за те: я не могла інакше...
Мій братіку рідненький, щирий мій!
Зроби ти так, як добре серце скаже,
Як бог велить...

Грицько.

Як бог велить... Як бог...
Бореться сам із собою.

Не знаю сам... Зректись тебе не можу...
Не можу я й одати тебе на смерть,
Ще більш—тому не можу я віддати...

Оксана.

То братові я віддаю себе,
Його душі і дорогій, і рідній—
Хай скаже брат: життя мені, чи смерть.
Він знає це.

Грицько—враз.

Я випущу тебе!
Ми втечемо з тобою вдвох до міста,
І свідком—я... Так, свідком буду я!
Я розкажу, яка гидка тут зрада,
І житимеш, сестричко, ти й Василь.

Оксана.

Ой, братіку, серденько золотее!..

Грицько—кидається і торсає замок; бачачи, що не подається, виймає pistolь і, рулю заложивши між дверима й замком, витягає скобель, відчиняє двері.

Виходь мерщій!

Оксана виходить, він знову зачиняє двері і притуля замок.

Ходім!.. Тепер ходім!..

Щоб хто не вздрів...

Оксана.

Чи є ж на цілім світі

Така душа святая, як твоя?..

Виходять обоє.

З а в і с а.

П'ЯТА ДІЯ.

Ранок. Майдан серед міста Кальника—той, що і в другій дії; але тепер на йому збудовано поміст: мають карати на горло полковника Коваленка. На помості колода, в їй стремить сокира, біля колоди стоїть здоровенний Татарин кат. Круг помосту колом збройні Козаки-вартовики; за їми ще Козаки. тоді Міщани в своїх міщанських каптанах, далі від осередку кільки Жінок. Серед народу гомін невиразний, але він притиха часом, скоро хтось один починає довше говорити, бо люди слухають. Усі дожидають, турбуються.

Жінка 1.

Он-он уже ведуть!

Голоси.

Де? де?—Та он!—Та ні!

Козак 1.

Нічого нема,—плеще баба.

Жінка 1—до другої.

Такий, моя матіночко, зрадник, такий зрадник!
Щодня усі гасла розказував ляхам.

Жінка 2.

Невже? А я чула, що раз.

Жінка 1.

Усі так говорять, що ляхи йому скуп дали, дак він за ті гроші...

Жінка 3—підходить.

Та то ж, кажуть, не він, а вона.

Жінка 2.

Обоє вони: пішли до ляхів та скуп із їх узяли, а їм таке слово сказали: ось вам слово на вигублення роду благочестивого.

Жінка 3.

От харцизяки!.. Та як же вони пройшли так, що ніхто й не бачив?

Жінка 1.

Вони вже те знають! Може характерники.

Жінка 2.

А хіба й ні? Про полковницю чуть було, що в неї мати родима відьма була, та й вона сама.

Жінка 3.

І перелесник до неї літав?

Жінка 2.

Сама не бачила, а мабуть літав.

Жінка 1.

Це вже, спасибі йому, пан сотник усе викрив

Жінка 2.

Мабуть же й він щось знає?

Жінка 1.

Він знає та тільки не на лихе, а на добре.

Козак 2.

Що ви тут торохтите, баби?

Жінка 3.

Коли ж, козаченьку, таке цікаве... Бач, як воно було, що полковницина мати та була родима

відьма, і дочка її, полковниця б то, родима відьма, та ще й учена... Дак вона, полковниця, і підманила полковника, бо вона, звісно, з нечистою силою знається, то й робить так, щоб нечистій силі догодити... Дак і підманила полковника, каже: давай зробимо так, щоб на вигублення роду благочестивого... От вона взяла та перекинулась!..

Жінка 2—перепиняючи.

Сорокою!

Жінка 3

Еге ж, сорокою,—щоб ніхто не пізнав із наших— та до ляхів: хочете, я вам скажу таке слово, щоб на вигублення роду благочестивого? Ну, ті, звісно, хочуть... Дак вони й сказали, а ті їм скуп дали... А до неї перелесник літав... а сотник Лясковський те й побачив та й підглядив у вікно...

Козак 2.

Пху! Чортова брехуха і долова!.. І чого тільки не наплеще своїм лепетливим язиком!

Жінка 2.

Еге, наплеще!.. А коли ж сотник сам бачив, як вони гроші лядські лічили.

Козак 3.

А може ж і правда?

Козак 2.

І ти туди ж, розумний? До жінок. Гетьте мені зараз ізвідси, щоб вас тут не було, а то я вас...

Жінки.

Який швидкий!.. Так розприндився!
Переходять на другий бік майдану.

Козак 2.

Гидота!

Денис—підходить,

А що там?

Козак 2.

Ет, чортові сороки плещуть! Уже й склали казку, як саме зрадив полковник.

Денис.

І не зраджував, та вже склали.

Дід Остап.

Каже сам: зрадив, то зрадив.

Денис.

Жінчину провину на себе взяв.

Козак 2.

Та й жінчина провина не яка там уже непростенна... Треба ж і милосердя мати.

Козак 3.

Собаці собача смерть!

Денис—поважно.

Мовчи вже краще!

Козак 3.

А чого ж би то я мовчав?

Денис—поважно.

А того, що як буде полковник умирати, то попроси його, щоб він на тому світі за тебе господи

милосердного благав: він мученик, то його бог послуха, а ти без цього пропадеш у пеклі за свої діла.

Козак 3.

Який праведний обізлавсь! Ховається між людьми.

Козак 4.

А може ж полковникова приведе свідка?

Козак 1.

Де вже там!

Дід Остап.

І не треба!

Козак 5.

Ліпшого полковника знайдемо.

Козак-вартовик.

Гей, не насувайте так, а то й нас на поміст ізженете.

Козак 2.

Та воно б вам дужче личило там бути, ніж полковникові.

Козак-вартовик.

Ге, дак на нас усіх місця мало на помості.

Татарин-кат.

Дарма мало, я по один рубай.

Козак-вартовик.

Утомишся.

Тататарин-кат.

Дарма утомишся — я звикай...

Денис.

А я скажу ізнов, панове браття:
Великий це вчинила рада гріх,
І будемо всі одвічати за його,
За смерть оцю!.. Невинного вб'ємо!

Голос.

Та що ж уже? Тепер уже не вернеш.

Денис.

Не вернеш? Чом? Ще можна все вернуть.

Голос.

Ох-ох, біда!.. І станеться ж отак-о!

Жінка 1.

Старшина йде...

Козак 5.

А справді вже йде.

Увіходять: Крицький, Білоченко, Горленко, роз-
мовляючи.

Крицький.

Ой, господи! І я це мушу бачить,
Цю смерть страшну! Навіщо ми прийшли?

Білоченко.

Прийшли на те, щоб дати оборону,
Як свідка нам Оксана приведе.

Крицький.

Чи приведе ж?.. Нема її і досі...
Чи хто не чув про неї, де вона?

Горленко.

Я відчинив їй сам із міста браму
Ще звечора... Хоч сотник наказав,
Щоб не пускав її ніхто із міста...

Білоченко.

Послухались його! Авжеж!

Горленко.

Я їй
Хотів кого на оборону дати,
Але вона схотіла йти сама,
Так і пішла, і не взяла нікого.
Я наказав, щоб зараз же її
Упущено, але немає й досі.

Білоченко.

То мабуть так, що її вже не жди.

Голос.

Гей, розступись! Пан наказний полковник!
Увіходять Старовський та Жилинський, за їми зараз
же Лясковський.

Лясковський.

День добрий вам, панове-молодці!

Голоси.

Здоров і ти!

Лясковський.

А де ж злочинець досі?
Чого це з ним баряться довго так?

Козак 4.

А он ведуть.

Юрба вся так і сколихнулася, почувши ті слова. Дехто зідхає, дехто охає, хреститься, і всі повернулися в той бік, відкіля мусив іти Коваленко.

Г о л о с и.

Ведуть уже!.. Ой боже!..—
Великий гріх!..—А так і треба!..—Ні!

Тихо йдучи, ввіходить кілька збройних козаків, ведучи беззбройного Коваленка. Він у тій одежі, що і вчора, але без шапки. Проходити йому доводиться повз Лясковського, що сидить, бадьорячись, на коні. Вони ззираються очима. Лясковський спершу спускає очі перед поглядом Коваленковим, а тоді підніма вгору голову.

Лясковський.

Ідїть мерщій,—нам ніколи бариться!

Юрба розступається, пропускаючи Коваленка. Він тихо, але твердо ступою зходить на поміст. Зійшовши, озирається по людях, мов шукаючи когось очима і не знаходячи. Тоді говорить мов сам до себе:

Коваленко.

Нема її... В останній час нема...
Хай буде так!.. Так ліпше: менше муки
Йї і мені.. Кланяється народові на три боки.

Панове-молодці,
Товариші! Народє православний!..

Лясковський.

Спинїть його,—хай не верзяка! Цить!..
Татарине, роби уже що треба!..

Татариин береться за плече Коваленкові, але зчиняється галас: нарід кричить.

Г о л о с и.

Не можна так!—Так не годиться!.. Ні!..—
Говорить хай!.. Це ж перед смертю вільно...

Горленко—до Лясковського.

Не смієш ти заборонять йому!
Я стану сам з ним поруч на помості
І з шаблею добутою за те
Стоятиму, щоб говорив!..

Крицький.

То право
У кожного, хто ставиться на смерть!

Голоси.

Говорить хай!.. Не припиняйте слова!..

Коваленко.

За мить яку покину я цей світ
І на суді я стану перед бога,
І вірю я—по правді буде суд:
Радіючи його я дожидаю...
В останній час оцей я вас прошу:
Коли зробив із вас кому я кривду,
Чим прогрішив,—простіть мені той гріх!..
Кланяється на всі три боки.

Голоси.

Прощаємо!.. Нема чого й прощати!..
Всі грішні ми!..—Ти добрий чоловік!..
Хай бог тебе простить, коли в чім грішний,
А ми й сами щочасно грішимо.

Коваленко.

Спасибі вам!.. Уклоняється. Іще я маю слово:
Зостанеться у мене удова!..

Голоси.

Доглянемо!..—За це ти не турбуйся!..
Вона від нас тут кривди не зазна!..

Коваленко.

Спасибі вам!.. Нехай же милосердний
Великий бог з святих своїх небес
Вам, братчики, пошле і змоги й сили,
Щоб рідний край в сей час оборонить
І визволить його з цієї недолі,
Не попустить... Змовка, побачивши Оксану.

Оксана вбігає, за нею Грицько. Оксана кидається крізь
стовпище, вбігає на поміст і припадає до Коваленка.

Оксана.

Не дам його!.. Він мій!..
Візьміть мене, його ж ви не займайте:
Не винен він!..

Лясковський.

Геть звідсіля! Назад!

Старовський.

Стягти її з помосту та й кінчати!

Голоси.

Хай каже!..—Хай!..—Нехай підожде кат!

Коваленко.

Ой, горличко моя! Навіщо робиш
Ти знову це?

Оксана.

Мовчи!.. Не знаєш ти!
Побачиш сам, що добре я чиню.

Старовський.

Стягніть її!

Білоченко.

Не руш! Нехай говорить!

Оксана.

Довідалась, що батько мій приходив
Вночі до нас на зраду підмовлять,
І зрадники такі у нас знайшлися:
Ханенкові оддать заприсяглись
Це місто й нас... Найголовніший зрадник
Ось серед вас...

Лясковський й—стріляє на неї з пістоля.

Мовчатимеш же ти!

Оксана хитається, Коваленко її піддержує, Грицько кидається
на поміст до Оксани.

Коваленко.

Ой господи!.. Убив її... Оксано!..

Оксана.

Не вбив іще... Лясковський—зрадник цей,
Був сю ніч там... він з ними умовлявся...

Білоченко.

Ізрадник він і душогуб. Візьміть!
В'яжіть його!.. Мерщій!..

Лясковський.

Це все брехня!
Це вигадки!.. Вона зо злости бреше!

Оксана.

Не вигадки... Я чула все сама...
Показує на Грицька.

І він те чув...

Грицько.

Еге, я чув: це правда!

Все, що вона сказала вам,—було.

Посвідчити прийшов я вам цю зраду*

І на суді ще більше я скажу.

Лясковського стягають з коня, віднімають зброю і крутять
назад руки.

Коваленко.

Оксаночко, дай рану подивитись.

Оксана.

Не треба, ні... нічого, любий мій...

Та тільки я чогось немов не встою...

Падає, але Коваленко й Грицько піддержують її й кладуть на
поміст.

Коваленко.

Вона вмира, мій господи святий!..

Біжіть мерщій по лікаря... по діда!..

Шукайте скрізь—на шанцях і в дому.

Кільки козаків вибігає.

Оксана.

Та ні бо, ні!.. Я не вмираю... Сили

Чогось нема...

Лясковський.

Зв'язали ви мене...

Коли вже так, то й їх в'яжіть зо мною,—

Хорунжого й суддю,—бо і вони

У справі тій були...

Старовський.

Брехня!

Жилинський.

Неправда!

Лясковський.

Ні, правда все!.. В'яжіть, щоб не втекли.

Білоченко.

Суд разбере! А поки—всіх зв'язати!
Старовського й Жилинського в'яжуть, забираючи в їх зброю.
Два козаки—вбігають.

Козак 1.

Ляхи! Ляхи!.. На шанці лізуть... б'ють...

Козак 2.

Хтось одімкнув малую браму, вперлись...
У брамі бій... вже сили не стає...

Білоченко.

Полковнику, твое на шанцях місце!

Коваленко.

Ви ж бачите—не можу: умира...
Як я її самую тут покину?..

Білоченко.

А вороги як візьмуть місто—всі
Тоді втremo... Забув свою повинність!

Оксана.

Иди, іди!.. Я не умру, дїждуся...
Повинен ти оборонити всіх...
Ще козак убїгає.

Козак 3.

Пробилися вже вороги у браму.

Коваленко.

Прости мене, кохана,—я піду. До Грицька.
Доглянь її ти, брате, поки справлюсь.

Припадає до Оксани, цілуєчи її, і зараз устає. Під голову
Оксани підкладають жупан.

Пан писар тут зостанеться нехай
І береже, аж поки я вернуся...
Гей, шаблю дай!

Йому подають кілька шабель, він бере першу.

До бою, лицарі!

Вибігає з шаблею, за їм козаки. Лясковського, Старовського
та Жилинського виводять. Оксана на помості лежить, біля неї
Грицько, писар теж на помості стоїть трохи віддалік. Збройні
козаки круг помосту.

Спершу тихо, тоді чути стріляння, бойовий гук і галас. Увесь
час він то притихає трохи, то більшає.

Оксана.

Як б'ються там... О, господи єдиний!..
Подай ти їм подужать ворогів!..

Крицький.

Подужають,—адже ж бо там полковник...

Грицько.

Сестриченко, де вражено тебе?

Оксана.

У груди... ой!..

Грицько.

Чому не можу взяти
Я кулю цю до себе в тіло,—хай
Умер би я, а ти була б здорова.

Оксана.

Я дякую, мій братіку, тобі...
Як дуже враз у грудях заболіло...

Крицький.

Перенести б додому пані,—там
Оглядіти і рану можна буде.

Оксана.

Ой ні, мене вже не займайте ви...
Я хочу тут... Його я тут діждуся...
Змовкають. Стріляння чути раз-у-раз.

Крицький.

Завзятий бій!.. І наче дужче все...
Ні, затиха... Тепера чути далі—
Це ворогів погнали... Наші б'ють!

Оксана.

Мій господи, коли б мені діждатись!..

Грицько.

Яка бліда ти, сестро,—боже мій!..

Оксана.

Дарма... дарма!.. Аби достало сили
Діждатися...

Крицький.

Та діждетесь!.. Ось-ось
Всі вернуться, і пан полковник прийде...
Тоді ми вас мерщій перенесем,
Щоб дома ви були... і лікар буде
Вас гоїти...

Оксана.

Чом Василя нема?
Так довго вже!..

Грицько.

Ось чути,—йдуть неначе...

Крицький.

Уже ідуть, вертаються назад.
Козак—убігає.

Козак.

Подужали!.. Ляхів прогнали з міста!

Козак 2—убігає.

З потугою гетьман Петро іде;
Злякавшись, ляхи знімають табір.

Оксана.

Хвала тобі, мій господи святий!...
Коли б його побачити, то більше
Не треба вже нічого...

Крицький.

Йде полковник.

Коваленко швидко ввиходить і кидається на поміст, за їм
кільки козаків стають біля помосту.

Коваленко.

Голубочко, моя єдина зоре!

Нахиляється над Оксаною. Грицько підводиться і стає далі.
В сей час ударено за сценою в сурми і виходять збройно,
й з прапором козаки-дорошенківці, а за їми й кальницькі.

Крицький—до сурмачів.
Гей, тихо!.. Цить!

Показує на Оксану. Сурмачі відра-
зу стихають і всі стають мовчки.

Коваленко—до казаків.
Керею дай! На їй
Перенести!

Оксана.
Не треба... умираю...
Не покидай!

Коваленко,
Навіщо кажеш так?
Ти житимеш!..

Оксана.
Вже смерть приходить, чую...
Коханий мій, прощай, прощай на вік!
Коваленко цілує її, вона обнімає його за шию і так кілька часу,
припавши до його, держить його.
Іще!.. Іще!.. Як гарно!.. Годі вже!..
Вона пускає руки, він підводить голову.

Оксана—До Грицька.
Йди, братіку!
Грицько підходить і схиляється над нею.
Мій дорогий, мій добрий!
Щасливий будь!.. Спасибі!.. Прощавай!
Цілує Грицька, він підводиться.
Мій світоньку ясний!.. Мій рідний краю,
Прощай і ти... Не нажилася я!..
Мій людоньку! В сльозах живеш ти, в горі,
Хай бог тобі спокою й щастя дасть!..

Живи, цвіти!.. Зорею ясно сяй!..

Підводиться.

Василечку, ще поцілуй востанне!..

Коваленко цілує.

Прощайте всі!.. Коханий, прощавай!..

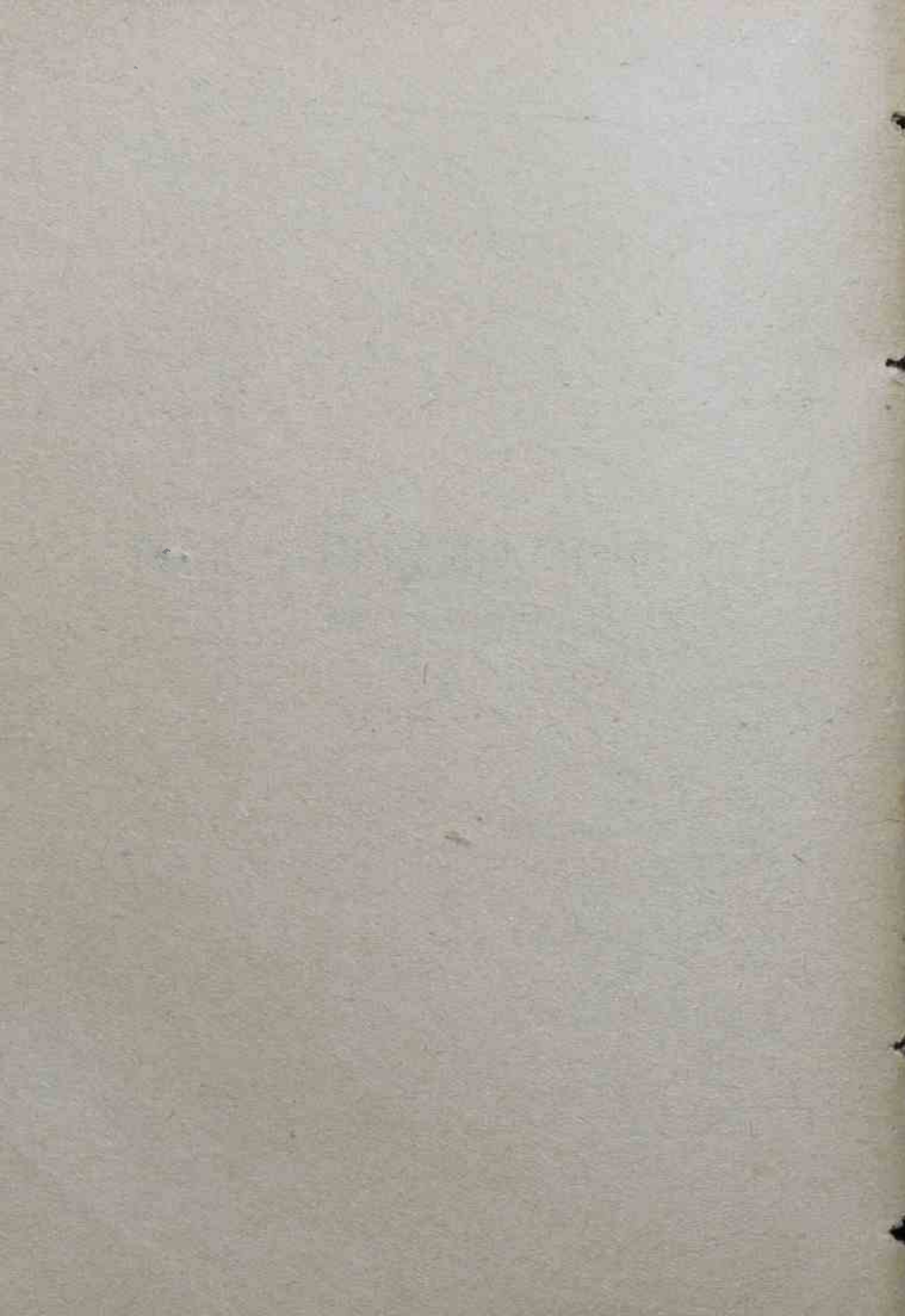
Падає мертва.

ЗАВІСА.

У Чернігові, 1897.

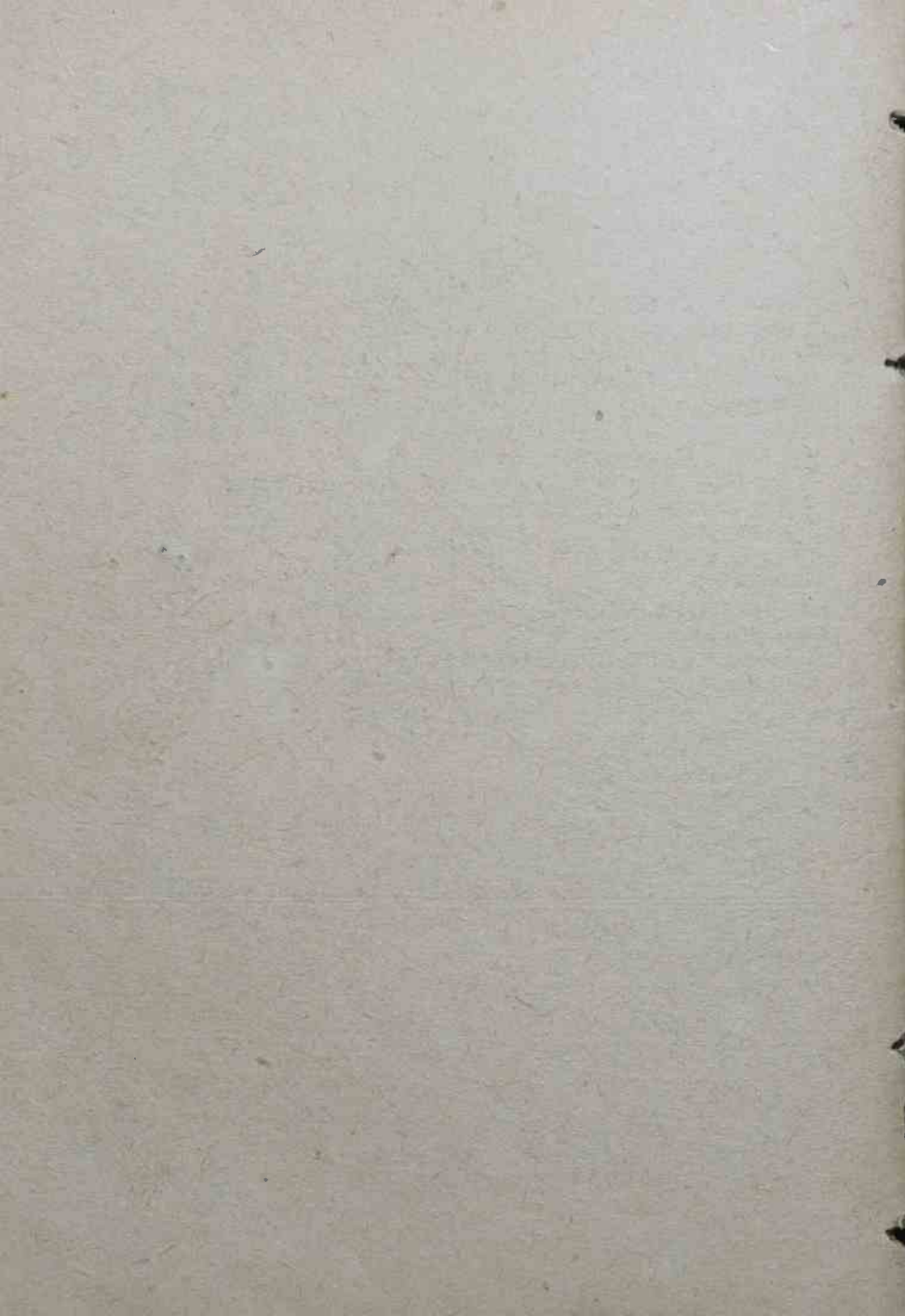
НА ГРОМАДСЬКІЙ РОБОТІ

Драма на п'ять дій

ДІЙОВІ ЛЮДИ:

Арсен Яворенко, молодий пан.
Ольга, його жінка.
Харита, його сестра, дівчина.
Меланія Семенівна, його тітка, немолода вдова.
Модест Кирилович Крашевич, молодий пан.
Назар Підкова, хлопець.
Хведір Степанович Лапченко, крамар.
Карпо Павленко
Гончук
Дід Тиміш
Чмалій
Старшина.
Староста.
Селяни старші й молодші.
Дівчина-наймичка у Яворенків.
Діється на селі.

ПЕРША ДІЯ.

Хата Яворенкова. Чимала світлиця, по-панському прибрана, але мебель (стіл круглий та менші столики, стільці, канапа і т. і.) старомодня. З правого (від глядача) боку—п'яніно біля зачиненого вікна. По стінах—два-три малюнки в рямцях, великий портрет. Двері просто (їми ввійдуть гості), праворуч (до Арсенової світлиці) і ліворуч.

Харита, Арсенова сестра, дівчина в простенькій сукні, сидить за столом. Арсен стоїть перед нею, розмовляючи і показуючи іноді на папери, що лежать на столі. Це кремезний чоловік, років до 30, чорнявий. Постаць огрядна, рівна, широка в плечах. Видко, що чоловік тілом дужий, хода тверда. Спокійний упевнений погляд темних очей; великий лоб, коротке обстрижене і наперед розчісане чорне волосся; чорна борода не дуже велика. На йому легенький піджак ясного кольору, довгі чоботи.

Харита. Ну, а як наша громада згодиться, тоді що?

Арсен. То за нею згодяться й інші громади.

Харита. Але ж болота є й на панських землях.

Арсен. Ще й багато... Пани пристануть... Одні зрозуміють, що це добре, а другі—якось уже за іншими...

Харита. Величезне діло!.. Висушити чотири тисячі десятин болота!.. Тяжко тобі буде!..

Арсен. Та це земство повинно було зробити... Та що ж я винен, коли воно не послухало мене й не схотіло за це братися? Знаєш сама, скільки я воював на земських зборах... А діло це має величезну вагу задля добробуту в усьому повіті.

Харита. І мене здається... І селянам буде добре...

Ольга, Арсенова жінка, вбігає середніми дверима. Це молодичка років 20, середнього зросту, білява, з гарним пишним волоссям; воно трохи в'ється і оточає чепурне личко. Очі веселі, сяють. Погляди, рухи—жваві, навіть нервові трохи,—все показує моторність, молоде, повне сили життя. На її літня ясно-блакитна сукня,—видко, що молодичка вмів вбиратися до ладу, зо смаком. Уся її постать робить вражіння чогось ясеннього, веселенького, блакитненького. Вона нижча за свого чоловіка.

Ольга. Арсеночку! В сад, у сад швидше!.. Хапає його за руки. Угледівши папери. Ах, ти знову за ділами!

Арсен. Треба зробити, бо зараз поприходять люди.

Ольга. Гості? От чудово! Так нудно, так скучно без гостей! Хто ж то?

Арсен. Селяни.

Ольга. Бач, хто!.. От уже невеселі гості!

Арсен. Вони за ділом прийдуть.

Ольга. Діло! Діло!.. Все діло!.. Така нудота!.. Треба ж колись і відпочити, і повеселитися.

Арсен. Вжеж треба: в антрактах між ділом.

Ольга. Тільки антракти!.. Вони такі коротенькі!.. Це мені нагадує кляси з їх лекціями, дзвониками... Ах, нудота на селі жити! Ну, скажи, Хариточко, ну, невже тобі весело тут?

Харита. А весело!.. Чого ж його все по городях сидіти? Арсен правду каже, що погано, як уся інтелігенція сидить по великих центрах... і цікавиться тільки своїми власними справами.

Ольга. А що ж іще їй треба робити?

Харита. Та от сюди йти... Треба, щоб культурні люди йшли на село, працювали там... несли світ і культурність туди, де цього нема.

Ольга. Та я це вже чула... тільки не розумію—через віщо це так треба.

Арсен. Через те, що кожен з нас повинен служити своєму народові й краєві, як уміє.

Ольга. Як то служити?

Арсен. Ну, повинен дбати про добро громадське... щоб людям краще—і тілом, і духом—жилося... Щоб люди наші не темні, а освічені були, не хворі, а здорові, не голодні й холодні, а наїдені й напитені... Повинен дбати, щоб на нашій землі не піски та болота були, а поля з колосистим хлібом, з садками запашними, з лісами зеленими...

Дівчина-наймичка увіходить.

Дівчина до Харити. Панночко! Там уже дітей поприводили...

Арсен. Це в твою дитячу хату?

Харита. Еге... Сьогодні вперше... Я скоро вернуся... Виходить з наймичкою.

Ольга, тулячись до Арсена. Арсеночку, голубчику, любий, дорогий! Зазирає йому в вічі. Зроби мені те, чого я в тебе попрошу!

Арсен. Моя пташечко, залюбки зроблю, коли можтиму.

Ольга. Вжеж можтимеш... Знаєш що?.. Кинь це все, поїдемо ми знов у город жити!

Арсен. Олю, ти мене вражаєш.

Ольга. А ти мене, думаєш, ні? Одхиляється від його. Ти мене ще більше! Відколи ми тут живемо,—я занудилась так, що хоч пропадай!

Арсен. Скоро ж ти занудилась життям зо мною!

Ольга. Неправда!.. Спершу, поки ти на службі був,—гарно було. Всякі люди до нас ходили... про все з ними можна було розмовляти—про новини, про театр, про музику... Ах, музика!.. Тільки вона мене й розважає тут!.. От нещастя, що батько твій умер!.. Якби він живий був, хазяйнував би

сам отут... а ми й досі в городі жили б!.. А то хазяйнувати схотілося!.. Ні, Арсене, справді—поїдемо в город!

Арсен пригортає її. Моя дорога! Хіба ж цьому правда? Я б радніший усе зробити, щоб тобі любо було. Але ж тут у мене є важне діло...

Ольга. І яке там діло в тебе... що ти не можеш його кинути? Якесь хазяйство, якесь болото... Крашевич каже, що ти своїми ділами тільки людей проти себе обурюєш.

Арсен. А ти й віриш Крашевичеві, Олю?

Ольга. Як неначе Крашевич нічого вже розумного не може сказати?... Відходить від його. А то ж хіба не правда? Тобі болото краще, ніж я!.. Якесь гидке болото!.. Краще, ніж жінка!.. Все сидиш або ходиш за ділом, а я сама!.. Така нудьга!.. О, господи! Так хочеться в оперу!..

Арсен. І це не зовсім правда, що ти все сама... А щодо опери, то,—моє ти любе!—де ж її тут візьмеш? Але ми поїдемо в місто в перше, яке буде, свято.

Ольга. Що там—поїдемо на раз, чи на два!.. Якби там жити та часто!.. Ах, яка чудова річ опера!.. Пам'ятаєш останню п'єсу, Арсене?.. От кохання!

Арсен, усміхаючись. Оперне.

Ольга. Через що ж оперне?.. А може ж і справді так буває? Не всі ж такі, як ти!

Арсен, сміючись. Он-як! То я вже не такий, як треба?

Ольга кидається до його на шию й цілує його. (Ох, ні, Арсеночку, ти любий!.. Але ж бачиш, кожен по-своєму...)

Арсен, пригортаючи її. Еге, кожен по-своєму... От і я, моє серденько, хочу жити по-своєму... а не так, як той, чи цей, каже... Кинув я город

і службу, бо це мені не подобалось. Пішов на село, бо думаю, що так треба. І впевняю тебе: і ти далі побачиш, що тут жити далеко краще, ніж у городі.

Увіходить Меланія Семенівна, Арсенова тітка, вдова, дебела, сита панія, років 45, але вбирається мов би вона молоденька.

М. Семенівна падає на канапу. Ох!.. Ах!.. Утомилася!.. Боже! Це ж просто неможливо!.. Ах, Арсене, як ти не хочеш бачити, що в мене вже ні сили, ні здоров'я не стає щодня робити так, як я роблю?!

Арсен, переглядаючи на столі папери. Та хіба ж я вас примушую робити? Та й що ж ви робите тьотю? До хазяйства ж ви не мішаєтесь, а в кухні—там усе Оришка робить.

М. Семенівна. От вам!.. Можете послухати!.. Виходить, що я вже нічого не роблю... так тільки, дурно ходжу! З самісінького ранку, не відступаючи, лаю Оришку та розказую їй, як треба робити—і я нічого не роблю!

Арсен, сміючись. Та Оришка й без вас дуже добре знає, що їй треба робити... даремне ви її лаєте...

М. Семенівна. От вам!.. Можете знову послухати!.. От вам дяка!.. О, якби мій брат, твій покійний батько, почув твої слова!.. Його кістки перевернулися б у труні!

Арсен. Облиште ви тата,—дайте йому спокій, тьотю.

М. Семенівна. А ти, здається, хочеш сказати, що я йому й за життя спокою не давала? Так, правда, я жінчина опитная, з умом, я йому завсігди казала: кинь ти хазяйство, віддай в оренду землю та переїдемо в город жити! Але він такий само був упертий та неслухняний, як і ти! Еге,

завсігди скажу: такий само упертий та неслухняний, як і ти!

Арсен. Тьотю, нащо ви це кажете?

М. Семенівна. Як то—нащо? Думала: умре брат, молодий племінник забере мене з собою в город... аж він сам сюди! От вам! Можете послухати?.. Службу кинув... Та яку службу!.. Інженер путей сообщенія!.. Чотири тисячі в год!.. А тепер?.. Подивись на Крашевича: хіба він робить так, як ти?.. Літо тут живе, відпочиває, а на зиму в город. Удвох росли з ним, укупі вчилися, а робите неоднаково.

Увіходить Харита.

Харита. Ну, от і я. Хоч небагато сьогодні привели дітей, а таки привели.

Ольга. І нащо це?

Харита. Як же, нащо? Матері йдуть на роботу, на поле ходитимуть, кидають дома самих дітей... а діти всякого лиха можуть накоїти. Хіба мало через це пожеж буває? А ми в нашу дитячу хату будемо щодня забирати дітей, то й дітям краще буде, і пожеж поменшає.

Ольга. Тільки сад нам потолочать.

Харита. Ні, я в цю половину саду їх не пускатиму. Та й баба Стеха не дозволить дітям шкоду робити.

М. Семенівна. Буде вже й того, що хвершалкою стала!..

Харита. А коли я медицину люблю!

М. Семенівна. Медицину вона любить!.. Жениху тобі треба любити, а не медицину.

Харита. Ха-ха-ха!.. Коли ж нема його!..

М. Семенівна. Нема!.. Десять би було, як би схотіла!.. Посаг є, дворянка, образование есть—якого хочеш вибирай!..

Харита. А от я може за кордон поїду на лікарку вчитися!..

М. Семенівна. Ще чого не було! От вам! Можете послухати! Одна хвершалує, другий хазяйнує! Та ще якісь там філантропії заводять. І задля кого ж?.. Можете послухати: задля мужлаїв! Чи чуєш же ти, Арсене?.. Мов я не йому кажу!.. Ах, я женщина опитная, з умом, і ніхто, ніхто мене не слухає!

Ольга. Вжеж, Арсене, тьотя правду каже: нащо тобі все те робити? Щоб тобі з того? Тільки ворогів наживеш. Щасливий же з того не будеш.

Харита. Чому, Олю? Коли чоловік робить щось, задоволений з того, гарно йому,—от він і щасливий!

Арсен. Оце правда!

Ольга. Подумаєш!.. Яка ж бо й правда!.. Ніякої правди нема.

Арсен. Мені здається, Олю, що ти просто не хочеш із цим згодитися.

Ольга. І не хочу!.. І не хочу!.. І не буду згоджуватися, не буду!.. Спиняється враз і прислухається. Стривай! Співає щось... дівчата в саду...

Підбігає до вікна й одчиняє його. Чути пісню гуртову:

Ой не ходи по льоду,
Бо завалишся!
Чи ти мене вірно любиш,
Чи ти чванишся?
Як я тебе не люблю,
Скарай мене, боже!
Буду тебе цілувати,
Поки сон ізможе.
І націлувався,
І намиливався,
Як у саду соловейко
Та й нашебетався.

Ольга — спершу слухала пісню, потім відчиняє вікно стиха приграє до співу. Як доспівано, говорить: Ах, як

гарно!.. І чому ти, Арсене, не вмієш так співати, як Крашевич?.. Арсен мовчки стискає плечима. Гарно!.. Знову приграє й стиха співає:

І націлувався,
І намиливався,
Як у саду соловейко
Та й нашебетався.

Ах, ні!.. Я хочу в сад!.. Зривається й хапає Меланію Семенівну. Ходить, тьотю!

М. Семенівна. Ах, ходім!.. Піду в сад і хоч відпочину... замученою душею серед природи! Як тяжко жити серед людей, що ціни тобі не знають!.. Ах, відпочити... Мені так треба, так треба відпочити!.. Виходить.

Арсен. От і знову.

Харита. Та це може так... розсердилась чого, або що... Зовсім вона молода ще... мало жила й думала... виховання негарне було... Воно все це ще минеться.

Арсен. Коли ж не минається! Та, що повинна бути найближчою до мене душею, та стоїть найдалі... І не хоче інакше стати. Рік зо мною живе і не може мене зрозуміти.

Харита. А ти більше подбай, щоб прихилити її до діла, зацікавити їм... Знаєш,—як ти зо мною колись робив...

Арсен. Хіба я цього не роблю? Але ж вона не хоче нічим моїм цікавитись.

Підкова ввіходить. Це хлопець років 18, білявий, худий—аж очі позатягало. Ледве пробиваються вуси, але на голові копиця розпатланого волосся. Убраний так: сіренькі штанці, заправлені в руді чоботи, піджак літній старенький, у руках простий картуз.

Підкова. Чи тут живе Арсен Петрович Яворенко? У мене до його є діло.

Арсен. Це я.

Підкова. А, це ви! Підходить і подає руку. Назар Митрохванович Підкова.

Арсен. Прошу сідати. Харита виходить.

Підкова. Це ваша супруга?

Арсен. Ні, це моя сестра. Сідайте!

Підкова. сідаючи біля столу. Добре!

Арсен, сідає проти його з другого боку столу. Яке ж у вас діло?

Підкова. Та я знаєте, роботи собі шукаю... А у вас економія... так я думав—чи нема у вас чого в конторі...

Арсен. Якої ж вам треба роботи? Що ви до цього часу робили, яку роботу?

Підкова спирається ліктями на стіл і встромляє обидві руки в кучму на голові. Та я, знаєте... стихами займаюсь...

Арсен. Стихами?

Підкова. Еге ж... Такий у мене талант до цього—зроду... От я тут—достає з кишені зшиток—усю свою жисть ісписав... от я вам прочитаю, дак ви сами побачите, як у мене талант виявився...

Арсен. Ні, це ви, може, іншим разом прочитаєте, а тепер просто коротенько розкажіть, що треба.

Підкова. Прочитати б краще... Моя хвамілія—Підкова... Там у Шевченка у його стихах тоже есть Підкова...

Отаман Іван Підкова,
Закрутивши чорні вуси,
За вухо чуприна,
Походжає вздовж байдака...

Через те я й стихи почав писати.

Арсен. Як то?

Підкова. Та так!.. Ще як я вчився в двохкласному училищі, дак прочитав я в Шевченка, що був Підкова... і про його стихами пописано... дак я його щитаю за свого предка і тоже став стихами писати... Ну, а з училища як я поступив

у сільське правління... там год у писаря зацімався, то він мене не розумів... що, значить, у мене талант... Батько, простий мужик, теж не розуміє... Так я пішов шукать освічениших людей... і такого заняття, щоб я міг свій талант виявити. От я вам зараз прочитаю свої вірші... Витягає другий зошиток. Тут їх багато,—так як: уряд усі читати, чи на вибір?

Арсен. Ні, ви вже краще на вибір.

Підкова. Краще б уряд... Ну, от я вам зараз про свою долю прочитаю:

Ой на дубі жолуді,—
Пливе гусак по воді.
Ой на річці очерет,—
Мені в серці уверед.
На вгороді лобода,—
Мені горе та біда:
Дурно талант пропада!
Так шмагаю я віршами,
Як той кучер батогоми,
А мені говорять люди,
Що добра уже не буде
Із мужицького сина.
Родивсь у казньовного христіянина,
Дитина не єдина,
Як сиротина,
А вони кажуть: такий, як дубина,
А то вони дурні, як скотина!

О! А що? Ловко одчистив?.. Це сатира.

Арсен. Та сатира, сатира... та тільки на кого?

Підкова. Конешно, на тих необразованих, що з мене сміялися... Найбільше прокляті парубки й дівчата... Вони того й не розуміють, що одна панночка так залюбилася в мене... Вона догадалась, що я вірші пишу!.. Он що!.. Я й до неї написав... Знаєте, я там у христоматії читав вірші про богинь... Ви читали христоматию? Так і я на такий манір написав:

Ти — Хвеміда,
Артеміда,
Гарная Венсра!
Глянь на мене тепера!

Дальше я ще хотів писати, та не кончив. Усе хотів їй передати, та так і не передав... бо не вспів з нею познакомитися...

Арсен. Та це все добре, а от скажіть мені—нащо ви кинули свою сім'ю, свою хату? Робили б ви собі вдома на своїй землі—то було б найкраще.

Підкова. А хіба Шевченко хліб робив? Там під його стихами попідписувано, де він їх писав: усе то в Петербурсі, то в Києві, то в Петербурсі, то в Києві... Так і я скитаюся за свій талант, як він скитався,—у нас однакова доля.

Арсен. Так може не однаковий талант?

Підкова. Чому не однаковий? Адже й він був мужик... І даже моя доля нещасливіша!. Ви думаєте, що я трохи написав? У мене ще є... Витягає ще товстий зшиток. Оце тетрадь, а то ще є маленька... Витягає менший зшиток. Я як сяду писати, дак тільки черк-черк—так листок і списав!.. Черк-черк—і листок, черк-черк—і листок!.. І через те я страждаю—от і тепер через свій талант я вже два дні, скитаючись, не обідав.

Арсен. Два дні не обідали? Бідолашний! Ото вже зовсім кепський талант, коли через його не обідати. Ходіть же—там у нас обід є. Підходить до вікна. Олю!

Ольга з саду. Що?

Арсен. А йди на хвилиночку сюди.

Підкова. Це ваша супруга?

Арсен. Еге.

Ольга ввіходить.

Підкова підходить швидко до Ольги і подає їй руку.
Назар Митрохванович Підкова. Знаєте, у Шев-

ченка там є гетьман Іван Підкова, дак то мій предок був.

Арсен. Олю, будь ласка.—Нехай там цьому добродієві дадуть пообідати. До Підкови. Ідїть пообідайте поки,—мені тепер ніколи, бо до мене он люди йдуть.

Підкова. Добре, занімайтесь своїми ділами, а я своїми буду заніматься. Виходить уліворуч за Ольгою. Увиходять: попереду Лапченко, а тоді Старшина, Гончук, Карпо Павленко. Лапченко—чоловік середній на зріст, чисто й гарно вбраний у тонкого сукна чумарку. Старшина—високий ставний чоловік, чорнявий, з бородою, поважний, років 40 йому. Гончук—невеличкий, сухорлявий, рухливий. Павленко—сміливий погляд і мова, чорні вуса, без бороди, років 30. Усі в чумарках.

Лапченко. Доброго здоровля. Здоровкається за руку.

Старшина й інші. Здорові були! З вівторком! Так само здоровкаються.

Арсен. Здоровенькі були! Спасибі, що прийшли. Сідайте прошу вас! Гості сідають. А де ж це ще добрі люди? Я ще декого кликав.

Павленко. Ідуть.

Гончук. Та ось і вони.

Увиходять: Староста й Чмалій, здоровкаючись, як і попереду:

Здорові були! З вівторком!

Арсен. Здорові! Сідайте, прошу вас... А дід Тиміш?

Староста. Задивився на ваші воли в дворі—зараз увійде... Добрячі воли...

Дід Тиміш увиходить; високий, увесь білий, довга біла борода, срібне волосся оточує виразне обличчя з ясними очима; кремезний ще, хоч і старий. Говорить голосно й виразно. Здорові були хто в дому сьому! З святим днем вівторком!

Арсен, підходячи до діда й здоровкаючись. Здорові,

здорові, діду! От дідові так уже найбільший спасибі, що прийшли, потрудилися... хоч і старі.

Тиміш. Ще здужаю ходити... не важко.

Гончук. Та дід ще й роблять так, що хоч і молодому, то добре.

Тиміш. Гріх без роботи.

Павленко. Дак може будемо й про діло починати, Арсене Петровичу? Бо вже, здається, всі тут.

Гості. А що ж—починаймо!.. Кажіть, що доброго надумали.

Арсен. Гаразд!.. Спершу вам розкажу, а як ви пристанете, тоді вже й усій громаді... Бачите, частина нашої землі—болото. Ось гляньте на цей план! Розгортає план, усі купчаться коло столу, зазираючи в план. Ось болото... Оце синім помальовано... простяглося по нашому повіту... зачіпає і нашу з вами землю... Моєї—31 десятина болота, вашої—307... Тепер вам не стає сіна, бо нема у вас ні лук, ні степу на його... мусите купувати.

Павленко. А так!

Арсен. Коли хочете, я з вашого болота зроблю вам 307 десятин сіножаті.

Гончук. Оце добре!

Лапченко. Щось дуже вже дивно...

Староста. Такого мабуть ще зроду ніхто не робив.

Арсен. Чому не робив? Он і в Чернігівщині сушать болота, а з болот стають сіножаті.

Лапченко. А я полагаю, що це трохи наче б то казка.

Увіходить Крашевич. Це панич білявий, чисто виголений, з закрученими вгору вусиками, в чепуренькому піджачку і в модних черевиках. Невисокий. Таких літ, як і Арсен.

Крашевич. Здрастуй! Подає руку Арсенові.

Арсен. Здоров, Модесте Кириловичу!

Крашевич до Лапченка. Здорові, Федоре Степановичу! Подає руку.

Лапченко. Доброго здоров'я!

Всі повставали, oprіче Павленка й діда Тимоша; Крашевич злегка киває їм головою,—всі сідають.

Арсен. Ну, ти вже це знаєш... але коли не нудно буде, то посидь тут та послухай. А коли нудно, прохоть далі,—там десь жінка.

Крашевич. Я посиджу тут, послухаю,—у вас цікава справа. Сідає і бере з столика альбом і, перекидаючи його та курячи, слухає розмови.

Старшина А хіба ж ви, Арсене Петровичу, вмієте болотà сушити?

Арсен. Умію, бо я того вчився... За літо ваше болото висушу.

Лапченко. На це в нас грошей не стане.

Староста. Авжеж!

Павленко. А чи багато на це грошей треба?

Арсен. Не дорожче як десять рублів на десятину... може й дешевше.

Лапченко. Три тисячі і сімдесят рублів на нашу частку! Де ж нам узяти такі гроші?

Староста. Це не з нашою силою.

Чмалій. А не з нашою.

Павленко. Громада—великий чоловік: схоче, то зробить.

Лапченко. Дак і три тисячі не малі гроші! А воно ще й дорожче стане, бо господа інженери повсегда так: щитають одно, а виходить більше. Кажуть—тисяча, а як ізроблять, то півтори або й дві.

Староста. Дак це й у нас буде п'ять або шість тисяч?

Чмалій. А буде мабуть.

Лапченко. Давати таку велику суму, а ще чи буде що з того! Може загатимо наші грошики в болото та й годі.

Арсен. Я сушитиму своїми грішми, а ви мені

заплатите аж як висушу. Не висушу,—нічого не заплатите.

Павленко. Так чого ж ми ще думаємо? З болота ми ніякого добра не маємо. А то придбаємо 307 десятин сіножаті по десять рублів за десятину!

Старшина. Дак це ж дуже добре!

Гончук. Ще й як!

Чмалій. От тепер уже й я бачу, що добре.

Тиміш, устає. Прощавайте, люди добрі! Хочте йти з хати.

Арсен. Куди це ви, діду? постривайте!

Тиміш. Не можна! Вибачайте, пане! Піду. Прощавайте.

Павленко. Та діло ж, діду!

Тиміш. Нечестиве діло!.. Нечестиве!.. Я про його й слухати не хочу! Гріх! Гріх! Виходить.

Арсен. Що це з дідом сталося?

Лапченко. А так, дід правду каже!

Павленко. А немає тут ніякої правди!.. Таке вигдавав дід, що й купи не держиться. Це гарне діло, поміч людям, а він каже—нечестиве! Скільки тих болот висушено, та й не гріх, а тут нà тобі!

Лапченко. А ти почому знаєш, що їх висушено?

Павленко. Од людей чув... і книжку таку давав мені Арсен Петрович, дак я в їй читав.

Лапченко. Мало чого по книжках пишуть!

Гончук. А коли ж правда? Треба не на казки оглядатися, а на те, що справді це добре діло!

Чмалій. Ой, ні... Тепер і мені страшно!

Староста. Деж таки не страшно!

Арсен. Дід сказав, що це нечестиве діло, а й сам не знає, через що нечестиве. Це часто так буває, що як людям не подобається щось нове, хоч і гарне, то вони його нечестивим називають.

Старшина. А я так думаю: коли щось гарне

нове люди вигадали, і нам з того добре буде, то треба його завести й собі. Хоч я цього діла й не-свідомий, одначе знаю, що як ви, Арсене Петровичу, радите що, то завсігди на добре виходить,—так я й тут вам вірю. Та тільки, щоб уже не вскочити, ходіть на болото та розкажіть нам, як ви там будете робити.

Арсен. Дак що? ходіть хоч і зараз!

Усі. Ходіть! Ходіть! Устають.

Арсен. Усе вам покажу і все розкажу, і ви сами побачите, що це вам на добро, а не на лихо буде. Виходять люди. Арсен за їми.

Лапченко застається позад усіх. Де це мій картуз? Мов шукає, а як усі повиходили, то до Крашевича,—цей zostався сидіти. Модесте Кириловичу! Чи не треба нам проти їх штуки та свою штуку встругнути? Тепер вони і в вас, і в мене сіно купують, на випас скотину до нас оддають, а тоді вже годі. Це ж убиток!

Крашевич. Та й я це бачу, та нічого не вигадаю.

Лапченко. Треба щось вигадати. А поки я буду куйовдити в себе на селі: я на гроші наплягатиму, а дід Тиміш, боячись гріха, про нечестиве діло їм казки слезуватиме, а нам це й на руку. А ви, Модесте Кириловичу, якби так підкрутили, щоб заперщення на це діло вийшло.

Крашевич. Трудно...бо діло законне. А в тім—спробувати можна.

Лапченко. Небезпремінно спробуйте! Нашот там того, що він мужиків од начальства одвертає, або що... А там іще що вигидаємо... А поки бувайте здорові,—піду з їми, послухаю, що будуть казати. Подає руку.

Крашевич. Ідіть, ідіть,—це треба знати.

Лапченко виходить.

Крашевич сам ходить по хаті. Хм... Що б же тут вигадати?

Ольга ввіходить. А я слухаю—наче ваш голос... Здорові були, Модесте Кириловичу! Подав руку.

Крашевич. Здорові були!

Ольга. Що ви на мене так дивитесь?

Крашевич. Боже, як же на вас не дивиться!.. Коли ви щодня розцвітаєте все краще й краще!..

Ольга. Ви давно в нас?

Крашевич. Без вас здалося, що дуже давно. Сидів отут та слухав ділові розмови.

Ольга. Ах, не кажіть!.. Я від цих ділових розмов та від дьохтем помазаних чобіт з дому втекла б! Сідайте ж бо! Сідає на канапі. Крашевич біля неї. Яка я рада, що ви тут! Тільки ви трохи й розважаєте мене, а то така нудьга, така!..

Крашевич. А Арсен?.. Хіба ж він не прожене нудьги?

Ольга. Ах, уже мовчіть!.. Він так уліз у своє болото та в інші діла, що вже й забув, чи я є на світі, чи нема мене. І нащо ви це кажете? Ви ж сами дуже добре знаєте! Сяйнула на його очима. Сами ж знаєте, що тільки ви й розважаєте мене!

Крашевич. Розважати вас—о, це така солодка втіха, що я... Спинається.

Ольга. Що ви?.. Що ж ви?

Крашевич. Ні, краще не казатиму... Коли ви не догадуєтесь... краще мовчатиму... Колись... знаєте, як ми в темній алеї ходили з вами ввечері?.. Я тоді починав казати... а ви й не догадались...

Ольга з протягом. А я й не догадалась...

Крашевич. А може й догадались, та... Ви собі мовчите, а кому іншому...

Ольга. Що ж кому іншому?

Крашевич. Може серце крається.

Ольга. Бідне серце!.. Чим же його розважити?

Нате, поцілуйте руку,—це вам буде розвага. Дас
руку.

Крашевич. Гарна розвага, але мала. Бере
одну Ольжину руку, тоді другу й цілує по кілька разів.

Ольга однімає наче руку. Це вже дуже багато.

Крашевич. Дуже мало, ви хочете сказати?
Знов цілує їй руки.

Ольга. Ні, багато... Ви ще ніколи... так багато
не дозволяли собі.

Крашевич. А коли я дозволю собі ще більше?

Ольга зривається з місця. Ой, як же мені хочеться
співу!.. Заспівайте мені. Біжить до п'яніна, сідає за його
й озирається на Крашевича, граючи очима. Ну, ходіть. Я
гратиму, а ви співатимете.

Крашевич підходить. Чарівниця!.. Чого ж ви хо-
чете?

Ольга. Романсу гарного.

Крашевич. „Как сладко с тобою мне быть“ —
аккомпаніруйте!

Ольга грає, він співає¹⁾.

Как сладко с тобою мне быть

И молча душой погружаться

В лазурные очи твои:

Всю пылкость, все страсти души

Так сильно они выражают,

Как слово не выразит их,—

И сердце трепещет невольно

При виде тебя!

(Вдруге тихше, мов до Ольги).

И сердце трепещет невольно

При виде тебя!

Люба! Схиляється до Ольги.

Ольга. Співайте далі!.. Ви так гарно співаєте...

А музика—то моє життя...

Крашевич. Бо ви сами—музика... Чудова
мелодія... І ця мелодія займає мою душу... забирає
все моє серце...

¹⁾ Музика Глінки. Див. „Романсы М. И. Глинки“ № 2. Изд.
П. Юргенсона в Москве“.

Ольга. Може хоч трошки зостається?
Крашевич. Ні-ні! Воно все ваше, все!..
Ольга. Співайте!
Крашевич співає.

Нежданно яркою звездой—
Явилася ты предо мною
И жизнь озарила мою!
Сияй же! Указывай путь,
Веди к непривычному счастью
Того, кто надежды не знал,
И сердце потонет в восторге
При виде тебя!

Доспівуючи, схиляється і враз обнімає й цілує Ольгу. Уже потонуло!

Ольга, закидаючи йому руки за шию. Що ви зо мною робите?! Цілує його.

Завіса.

ДРУГА ДІЯ.

Сад у Яворенків. Стежка, стіл, круг його ослінчии.

Підкова сам сидить за столом. Він тепер убраний ліпше, не такий блідий і худий і трохи не такий кудлатий. Видко, що йому покращало жити. Перед їм товстий зшиток, він щось у йому пише. Спиниться, подумає і знов пише. Ніяк не виходить оце прокляте „подер“. Хоч ти лусни—рихми не доберу! От, здається, й не штука описати дощ—мало його бачиш, того дощу!—а от же як затнувся, так і затнувся! Спершу так ловко складалося:

Дощ заляпав, заплюскав, заскакав,
З хмари прямо на землю попав,
А хмара густа, як полова,
І вже з неї хлюща готова,
І дощ по землі як подер...

Отут уже я став—ніяк не добереш рихми!
Ну, яку ж би тут рихму?

І дощ по землі як подер.
Наче хтось у вуліку чмелів запер...

Ні, чмелів у вуліку не запирають...

І дощ по землі як подер,
Наче кого пожер...

Ні, дощ нікого не жере...

І дощ по землі як подер,
То так він загув тепер—

О! От воно! От воно! Рихма готова,—гайда, Під-
ково! Пише й проказує:

І дощ по землі як подер,
То так він загув тепер—
Наче хто з його шкуру здер,
Або хто п'яного в хату впер,
Трохи я з ляку не вмер.

Ху! Кончив!.. От так описаніе!.. Сьогодні вже двоє віршів написав. Це гарне, ну, а те, що вранці, дак іще краще!.. Бо до своєї дами... Як лицар—я їй стихи посвящаю. Є і в мене дама: Оль-га! Просто, знаєте, як вона мене вперше побачила, то аж зацікавила, нічого їй сказати не могла... тільки повела в кухню і звеліла Оришці пообідати мені дати... (Проклята Оришка завсігди мало їсти дає!) Я так зараз і догадався!.. Ну, а мені тоже треба влюбиться, бо як не закохаюся, то не можу віршів складати. Ну, так і я за нею... Ой, любить вона мене!.. Тільки чого ж вона мовчки страждає? От уже місяць, як я тут усякі хазяйственні щоти записую—чортзнащо доводиться писати!—і постійно так страшно на неї дивлюсь, а вона все не насмілиться признаться... Ну, та вже сьогодні вона покориться мені: сьогодні я їй прочитаю свої стихи. О, хтось уже йде сюди. Чи не прикажчика чорт несе?—все заганяє мене щоти писати. Втечу швидше, залізу в гущавину, щоб ніхто не почув, та поки сам прочитаюся тих стихів, а тоді так їй одкатаю, що аж у серці їй запече! Виходить.

Арсен та Харита, розмовляючи, йдуть стежкою. У Харити в руках квітки. Дійшовши вона до столу, стоячи, починає ті квітки розбирати, складаючи їх у пучечок. А р с е н сідає біля неї.

Арсен. А ти не питала її—що їй таке?

Харита. Питала... Нічого, каже,—трохи голова болить... Вона просто нудьгує: ти все за своїм ділом... діло це її не цікавить...

Арсен. Отож то й горе, що не цікавить!.. А як дівчиною була, то прислухалася до моїх слів, згоджувалася з моїми думками... Чому ж тепер не цікавить?

Харита. Знайди таке, щоб вона їм зацікавилась.

Арсен. А чи це можливо?

Харита. Чому ні? І взагалі давай їй більше свого часу: ти все за роботою та за роботою... Воно й на себе самого це негарно. Треба ж свою силу й надалі зберігати.

Арсен. Зостанеться ще! Я радий, що з ділом так повелося. Свое село згодилось, Степанівка, Тройчата, Гута, Озерщина теж; з панів більшість теж—ще тільки два села та троє панів як пристають, то болотá всього повіту в моїх руках.

Харита. А в своєму селі коситимуть на той рік на болоті сіно?

Арсен. Авжеж!.. Діла вже менша половина зосталася. Як скінчу це, тоді моє слово придбає вагу серед людей... могтиму багато зробити...

Харита. А що ти хочеш робити?

Арсен. У мене мрія: організація товариств тверезости серед самих селян... Така організація, щоб вона весь повіт обняла та й далі пішла... Бо алкогольізм убиває, нівечить народ... Учитель би мусив ширити цю думку... та в нас він якийсь такий затурканий, що ніякого пуття з його нема.

Харита. Ну, поки ти за це не клопочись... Я сама про це буду говорити з людьми... ґрунт готувати... А то і болото, і бюро господарське, і лікарню буде,—над силу вже на себе береш. І хоч би ж сама робота, а то ще й боротьба з ворогами.

Арсен. Яке ж діло буває без боротьби?.. Та й які тут вороги? Дід Тиміш, що ляка темні голови своїми казками... та Лапченко, що примушував залежних від його людей кричати проти мене в громаді.

Харита. Одначе навіть дід Тиміш багатьох збиває з пантелику, а Лапченко і декого з сусідніх панів підбурив проти тебе. Сьогодні в лікарні дід Юхим казав, що чув од людей.

Арсен. Нехай собі!.. Я стою твердо, і вони з мого становища мене не зсунуть. І Карпо Павленко помічник у мене добрий. Він мені чимало полегкости робить. Та з нашим народом і легко робити, і багато можна зробити!

Павленко увиходить.

Павленко. Арсене Петровичу! Біда на болоті!

Арсен. Яка?

Павленко. Після обід частина робочих покидали роботу.

Арсен. Через що?

Павленко. Не хочемо, кажуть, та й годі! А це Лапченко сказав, що хто буде у вас робити, з того зараз гроші почне правити, які хто винен, а хто не винен,—тім землі не дасть на осінь. Полякалися деякі та й покидали.

Арсен до Харити. Ти, здається, правіша була, Харито, ніж я думав.

Харита. Від Лапченка можна сподіватись усякої найгіршої каверзи.

Павленко. Та й ті, що позоставалися, ремствують: кажуть, щоб їм більшу плату, бо так, кажуть, у вмові з громадою написано.

Арсен. У вмові нічого того нема, а я платю робочим більшу плату, ніж де інде.

Павленко. Та це й сами вони знають, дак же каламутить їх Лапченко з своїми прибічниками.

Харита. На лихо ще старшина занедужав... і навіть небезпечно: я в його була сьогодні.

Павленко. Ото ж тепер Лапченкові й воля крутити, бо староста за старшину править.

Арсен. Гаразд!.. Треба це впорядкувати. Ходить зараз туди!

Ідуть усі троє, їм назустріч Крашевич.

Крашевич. Здорові були! Подає руку Хариті, тоді Арсенові.

Арсен. Здоров, Модесте Кириловичу, але вибачай, що я тебе покину: дуже пильн справа, то мушу йти.

Крашевич. О, будь ласкав!

Арсен та Павленко виходять.

Крашевич. Скільки гарних квіток у руках, і ви сами процвітаєте, як квітка.

Харита. Облиште ваші банальні компліменти. Так погано їх слухати. Як вам не сором?

Крашевич, образившись. Чого ж мені повинно бути сором? Не розумію!.. Колись ви інакше приймали мої слова.

Харита. Бо думала, що коли не діла, так хоч думки ваші однакові будуть з вашими словами. А ви тільки казали фрази... щоб мене дурити... вдавали ідейного чоловіка. А я була така сліпа й нерозумна, що не розбирала тоді цього... того, що це було просто шарлатанство!

Крашевич. Одначе, це вже занадто!

Харита. Заробили того. Я соромлюся себе самої, що могла няти віри такій нечесній людині, як ви.

Крашевич. Чим же я нечесний? Що ж тоді такого було? Два-три поцілунки якихсь та й годі. Це ж дурниця! Більшого ж у нас не було.

Харита. І ви смієте?.. Та я не хочу й говорити з вами, бо ви... ви нікчемний! Виходить.

Крашевич сам, помовчавши. А! І на чорта я сказав той комплімент? Так якось—звикнеш казати та й ляпнеш! Думав, що вона вже забула... Погано, що розсердив, бо вже й Арсен на мене щось не дуже прихильним оком поглядає... А мені тепер треба, щоб було тихо, бо тут Ольга. Мабуть знов треба буде фраз гарненьких пустити. Чи повірять же? Повірять!.. Їм тільки засип усякими просвітами, добробутами, громадськими інтере-

сами... та скажи, що мужика не треба різкими бити, то вони вже й раді. Нема лиха без добра. Усі ці пакосні просвіти та добробути хоч на те здатні, щоб очі кому треба замазувати. Ех, усіх би вас!..

Лапченко ввіходить. От таки знайшов вас, Модесте Кириловичу. Здорові були! Подає руку. Я й до вас заїздив,—сказали, що ви тут, дак я й сюди.

Крашевич. А що ж там?

Лапченко. Та бачите, справа немедленна... Завтра сходка. Сочинимо крик—скасувати условія... Воно було в Чмалія, а він нам його за десять рублів продав.

Крашевич. А як на сходці більше буде за його, а не за вас?

Лапченко. Ні, цього не страшно. Ми вже такі казочки між народом пустили, що мде поште- ніє та й годі! Мужика одурити легко, бо він тем- ний—як сліпий: скажи йому, що рівно, дак він, не бачачи, і загуде в провалля.

Крашевич. Треба б іще перед сходкою з пів- відра поставити...

Лапченко. Буде й це... А ви, Модесте Кири- ловичу, не забудьте нагадати всім, хто вам вину- ватий гроші чи хліб, щоб не сміли й писнути за інженера.

Крашевич. Не забуду... Але ж... у Чмалія, здається, тільки копія була, а саме условіє в Ар- сена Петровича.

Лапченко. Не що ж бо то й що! Про це ж я й побалакати з вами хотів. Що, якби те усло- вія у господина інженера добути? Нищечком, щоб він не знав... Ви з Ольгою Олександрівною добре знакомі... Ну, а їм уже звісно, де документ ле- жить...

Крашевич. Вигадайте!

Лапченко. А що ж? Прозьба мур пробиває.

Крашевич. Ні, не можна... Думає. А в тім... Може й справді?.. Гарзд, я спробую.

Лапченко. Чудесно!.. Постарайтесь, щоб документ на завтра... Треба їхати... А знаєте, я добув вексельок на його... і в надлежащее время пред'явим.

Крашевич. О, це було б дуже добре.

Лапченко. Ще б пак!.. У його грошей тільки-тільки стає—це вже я знаю! А як по вексельку заплатити, то він сів... розбираєте?

Крашевич. Та де ж ви добули?

Виходять, розмовляючи.

Ольга швидко йде стежкою. Збоку виходить Підкова.

Ольга. Ви не бачили Модеста Кириловича?

Підкова. Ні, не бачив... Ах, Ольго Олександрівно! Позвольте вам сказати!..

Ольга спиняється. А що там?

Підкова. Я, знаєте, дуже інтересну штуку читав у христоматії... про лицаря Айвенга... як він свою даму обороняв...

Ольга. Ну, знаю... То що?

Підкова. Та я, знаєте... спитати хотів: а тепер є такі лицарі?

Ольга. Тепер уже нема.

Підкова. А може й є... Такі... в душі лицарі... і дам обороняють...

Ольга. Та що це ви плетете про лицарів та про дам?.. Чого вам треба?

Підкова. Та я й сам... От у мене й стихи про це єсть... Дозвольте вам прочитати, бо тут, знаєте, й до вас єсть.

Ольга. До мене??!

Підкова. Еге! Од мене—до вас.

Ольга. Цікаво!.. Ану, читайте!..

Підкова витягає папірець і читає:

Я ваш лицар, а ви моя дама.
Як богиня з гречеського храма...

Ольга. Як? Як? Що ви прочитали?

Підкова. Це так у христоматії написано...
що богині були у гречеському храмі... так я від-
тіля...

Ольга. А!.. Ну, далі..

Підкова. Дозвольте з початку, а то перепи-
нилося...

Я ваш лицар, а ви моя дама,
Як богиня з гречеського храма!
Мое серце з любови палає,
Наче сухий хмиз згоряє,
Що ніяка вода його не заливає.
Я тебе беру у свою заштиту,
Я твою красу прославлю по світу,—
Дай же мені якогонебудь привітку!
Так жадно дивляться на тебе мої очі,
Як кіт на мишу серед ночі.
Я без тебе погибаю,
Любови твоєї благаю, благаю, благаю!..

Ольга. Ха-ха-ха!..

Підкова Чого ви смієтесь?

Ольга. Ха-ха-ха!.. Як, як?.. Так ви мене до
миші прирівняли?

Підкова. Та ні ж бо!.. А тільки це, значить,
так сказано... що як... Ну, це сравненіє!..

Ольга. Ха-ха-ха!

Підкова ображений. Не розумію, чого тут смі-
яться? Може ви не поняли моїх стихів? Так я вам
ще раз прочитаю і об'ясню...

Ольга. Не поняла? Ха-ха-ха!

Підкова. Авжеж! Бо таких стихів даже в хри-
стоматії нема... У їх скрізь самі рихми. Я їх сього-
дні півдня складав.

Ольга. Бідний!.. Аж півдня складав, моро-
чився!.. Як мені вас жалко!.. Ха-ха-ха! Побігла була,

але потім спинилася. Та слухайте ви: глядіть же, вдруге нікді не читайте мені таких дурниць, а то я Арсенові Петровичу скажу, щоб він вас роци-
тав. Виходить.

Підкова сам. Чи вона глузує з мене, чи це тільки так? Ні, неможливо, неможливо, щоб вона з моїх стихів насміялася!.. Скільки над їми моро-
чився, переправляв—рихма до рихми... А може де не так? Ану! Дивиться на папірець. Дама—храма, па-
лає—згаряє—заливає, мої очі—серед ночі... ні, все як треба. Чого ж би це воно?.. Думає. Догадавсь, догадавсь!.. Це ж вона чоловіка боїться! Не дурно вона про його згадувала! Боїться признаться, дак хоче сміхом закрити! Ні, мене не одуриш! Я два дні сидітиму, я втрое довші вірші складу, а таки я тебе дошкулю!.. Дошкулю!.. Признаєшся і—упа-
деш мені на груди! Хоче йти і відразу спиняється. А може суперник у мене є? О, коли ти зрадила мене, то я... слідком за тобою ходитиму, а піймаю! Підкову не одуриш! Швидко виходить.

Крашевич сам вертається і сідає за стіл. Де вона поділася? Обійшов сад і не міг ізнайти... Ні, таки треба Арсена припинити. А то таку гору над му-
жиками взяв, що всі його слухаються. Але ж і впертий,—такий точнісінько, як був і в гімназії: ніколи не схитнеш його, як уже наважився що робити. Але, бестія, дамочку гарненьку собі піймав! Нехай лиш переїздить у город, а то мені взимку скучно без неї буде, бо та Женя таки вже надо-
кучила мені...

Ольга вбігає. Здрастуй, любий! Цілує його. Так приїхав, що я й не знала.

Крашевич. Та я тебе шукав у саду, та не міг ізнайти. Є до тебе діло.

Ольга. Облиш уже діла Арсенові, Модю! Хай він робить діла, а ми тим часом...

Крашевич. А ми тим часом будемо цілувати рози! Цілує Ольгу.

Ольга. Ах, рози!.. І над розою соловейко щебече... Не треба діл!.. Життя — то закохане щебетання... серед квіток... отаке повинно бути життя!.. Як би я хотіла бути пташкою! Маленькою, маленькою!.. Співочою пташкою... літала б... щебетала б, ні про що не думаючи... Ах!.. Заплющує очі.

Крашевич. А як ми щебетатимем, як я поїду в город?

Ольга. Поїдеш?!..

Крашевич. Та мушу ж!..

Ольга. Ох, не кажи!.. Я не хочу про це думати!.. О, боже, яка я нещасна!.. Він поїде в город, покине мене, а я... мушу тут гинути!..

Крашевич. А хочеш, щоб і ти в городі була?

Ольга. Невже ти хочеш, щоб я втекла з тобою? Ох, страшно!

Крашевич. Ні, нащо ж це робить? Цього зовсім, зовсім не треба робити!

Ольга. А знаєш, хоч і страшно, а я таки зважилася б!

Крашевич. Ах, Олю,—кажу ж тобі, що цього зовсім не треба робити.

Ольга. Але це так поетично...

Крашевич. Може... але можна все зробити благопристойно... і ти житимеш у городі. Тільки ти повинна допомогти мені.

Ольга. О, все що хочеш!

Крашевич. Саму тебе Арсен у город не пустить,—значить треба зробити так, щоб і він переїхав. Але поки він тут панькатиметься з своїми болотами та лікарнями, то не вилізе відсіля. Треба зруйнувати його діло, тоді він поїде.

Ольга. А як же це зробити?

Крашевич. Розбити його діло з болотом.

Тоді всі його плани загинуть: громади йому не віритимуть... він і сам знеохотиться до всього. Наша громада вже проти його, та в його формальна умова. Якби її не було, зараз би все припинилось, бо громада відняла б у його болото.

Ольга. Ну?

Крашевич. Знайди в його цей папір, умову, і віддай його мені. Ти знаєш, де він?

Ольга. Мабуть у його в замкненому портфелі.

Крашевич. А ключ од портфелю?

Ольга. Завсігди в Арсена в кишені.

Крашевич. Але ж ти його можеш вийняти... вночі, наприклад?

Ольга. Ах, справді!.. Це чудово!.. Тільки... я не знаю, чи це не буде мов би... вкрасти?

Крашевич. Зовсім ні!.. Вкрасти—це значить щось собі узяти,—гроші, чи річ яку... А паперу ж ти собі не візьмеш, а віддаси мені його тільки на те, щоб зробити можливим наше щастя. Ну-бо вже годі! Не церемонься!.. Це треба на завтра... Ти ж моя гарна? Пригортає її й цілує.

Ольга. Ах, знаєш... яюсь сором... у чужий портфель лізти... мов би справді красти...

Крашевич. Зовсім нема чого тут соромитися!.. Ти будеш соромитися й занапашатимеш своє й мое щастя.

Ольга. Добре! Добуду!.. Все для тебе зроблю, любий мій, гарний!.. Обнімає й цілує його.

Крашевич устає. Обережно, а то ще хто побачить. Ходім далі,—там зручніше. Виходять.

Підкова сам, виходить із кушів. От вам!.. Так не розум? Як догадавсь, що в мене є суперник, так і вгадав! Добре, що слідком за нею пішов. О, тепер я знаю, через віщо ти з моїх стихів смієшся! Шкбда,—не чув, про що розмовляли. А як цілувалися—бачив. Ну, начувайся ж тепер! Підкова

не такий, щоб із його змушаться! Він і турків не боявся! Кари тобі, кари!..

Бенкетуеш, ізраднице,
Мое безголов'я,
Нехай собі бенкетуеш,
Нехай на здоров'я!
Нехай, клята, бенкетуеш,—
Я тебе скараю...

Ці стихи були з Шевченка, тільки я їх переробив, щоб луччі були... То тепер уже ці стихи все одно, що й я сочинив. Отак, як у цих стихах,—так я тобі й зроблю. Побачимо ще, хто на кого пожаліється! Де Підкова,—там кара готова!..

Завіса.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Майдан перед волостю. Волосний рундук. Трохи збоку під
тином колоди лежать.

Дівчата сидять на колодах і співають:

Ой попливи, утко,
Проти води прудко,—
Та накажи матусенці,
Що я умру хутко.
Утінки немає,
Матінки не буде,—
Десь за мене молодую
На віки забуде.

Ой полети, галко,
Де мій рідний батько,
Нехай мене одвідає,
Коли йому жалко.
Галочки немає,
Батенька не буде...

Ой полети, орле,
Де братічок оре,
Та й накажи йому, орле,
Яке мені горе!
І орла немає,
Братіка не буде...

Ой летить, синиці,
Де рідні сестриці:
Нехай мене одвідають
Мої жалібниці.
І синиць немає,
І сестриць не буде...

Дівчина 1. От уже завели якої сумної!

Дівчина 2. Он уже парубки йдуть, може
веселішої втнуть.

Дівчина 3. Ану цитьте,—що вони співають.

Парубки співають спершу за сценою, а тоді виходячи.

„Ой на горі та жінці жнуть...“

Староста іде до волости. Еч, біля волости розспівалися! Нема вам іншого місця? Дехто з парубків скидає шапку. Слухайте ви! Хто з вас там ходить на болото робити?

Голоси парубочі. Я!—І я!—Ми удвох із братом.—І я.

Староста. Щоб від цього дня ніхто вже не смів туди ходити!

Парубок. А чого ж то так?

Староста. А того, що я так велю! Так громада присуждає. Пошлю десятника: кого побачить на болоті,—буде той у холодній сидіти.

Голоси. Та защо ж?—З якої це ради?—Уже й заробляти не можна!..

Староста. Можна, та не там!

Парубок, виступаючи наперед. А кому яке діло, де я заробляю?

Староста. Не патякай! В інженера навчився розпатякувати,—знаю, що ти вчащаєш туди!

Парубок. Хоч і вчащаю, дак що? Хіба я що проти закону кажу?

Староста. Не розпускай язика!.. Проти закону!.. Начальство тобі закон!.. Коли проти начальства, то й проти закону! Гетьте звідсіля, бо тут сходка збирається!

Парубки й дівчата виходять гомонячи. Це якісь нові права!..—Гарні права, що вже не смій куди хочеш піти заробити!.. Та начхати на його!..—Еге, начхай, а він тебе в холодну!..—А ти вже й злякався!..

Лапченко та Чмалій увіходять.

Лапченко та Чмалій. Доброго здоров'я!

Староста. Здоровенькі були! Здоровкаються за руку, зіходять на рундук, там сідають.

Лапченко. А що, звеліли писареві приговор писати про заперещені роботи на болоті?

Староста. Уже дописує... Та приговор пустяк... посходяться,—руки в людей поодбираємо та й годі. А от, що народ розсобачивсь... Парубок, пуцьверинок поганий,—і той з тобою заводиться!

Лапченко. Да-а... Провратное в головах по-заводилось... Од інженера все...

Староста. І старшина такий підобрався, що в одну з ім співає: все по правді та по закону,— хоч ти лусни!

Лапченко. Безпорядок!..

Чмалій зідхає. Ох-ох-ох...

Лапченко. Чого зідхаєш? Ти своє знай: десять рублів узяв за погубленіє цього діла, то цить та слухай! Розбирай, що ми тебе купили! Розібрав?

Чмалій. Та розібрав... Устає і йде до громади, що тим часом почала збиратися.

Староста. Добре, що пан Крашевич пособив.

Лапченко. Нехай пособля... Як цього приборкаємо, тоді й його... Адже купимо з вами вдвох Крашевичеву земельку, га? Земелька добра, а довгу на їй сила: де ж йому вдержати?

Староста. Авжеж купимо!.. Дай, боже, панам більше довгу на земельку набирати!

Лапченко. А нам її купувати!.. Годі вже панам панувати,—ще й ми над мужвою попануємо.

Поки ті розмовляють, починає сходитися громада. Здоровкаються, дехто сідає на колодки, розмовляють проміж себе спершу тихо, а після останніх слів Лапченкових голосніше, що вже
Лапченка з старостою й не чути.

Павленко. Нема чого громаді тут розбирати! Як висушимо болото, дасть вам чоловік суху землю,—тоді й будете розбирати, як йому гроші заплатити.

Чоловік 1. Скажуть: тепер у їх нема болота,

добра земля, та й накинуть таке поземельне, що більше буде оплатків, ніж того бариша з болота.

Павленко. Неправда! Таких оплатків не може бути!

Чоловік 2. Буде в нас нова земля,—буде з чого й платити.

Чоловік 3. А ти хіба не чув, що без дозволу від санода болота не можна сушити? А то буде кара.

Гончук. Ну та й брехуни ви, як я на вас гляну!

Чоловік 4. Як таке діло, що нам за його ще й одвічати, то зараз піти та к бісовому батькові все розваляти та й годі!

Дід Тиміш. А я вам казав: не займайте болота! Бо це вам так не минеться! Не минеться!

Староста. А що, люде добрі,—здається, вже багато зібралося,—можна починати. Я послав десятника до інженера, щоб сюди явився... Що громада потребує... А ми поки поміркуємо—що нам із болотом робити... щоб нас самих цей пан у болото не впер...

Павленко. Як же то так?

Староста. А ти цить, коли я кажу!.. Я був у городі з Хведором Степановичем—показує на Лапченка—і довідались ми: такий закон є, що хто висушить болото, хоть і чуже, дак йому й та висушена земля буде.

Чоловік 1. Та невже?.. Дак це інженер нашу землю забере?

Лапченко. А забере!.. Усі начальствующі, котрим закони звісні, так кажуть.

Чоловік 3. Дак як же це? Він нашу землю забере, та ще ми йому за те й платити будемо, що він собі землю висушить?

Дід Тиміш. Не висушить!.. Воно йому не попустить.

Чоловік 4. Хто—воно?

Дід Тиміш. Хто! Хіба не знаєш?

Староста. Бачите, яку штуку підвів! Убереться посеред нашої землі та й почне відтіля воювати.

Павленко. Та це все брехня! Чом же досі ніхто про такий закон не чув? Такого закону нема.

Лапченко. Ні, є, та тільки інженери ховають його.

Голоси. Дак коли таке діло, то його, бісового сина, по потилиці від нас!—Мало в нас і так усяких на шиї сидить, дак ще й цей!

Гончук. Що ви вигадуете? Де ж таки він на шию сідає?

Павленко. Гляньте, скільки вже він добра зробив громаді!

Староста. Придобрювався до людей, щоб триста десятин землі йому дали. Побачите, що далі буде. Он і він.

Арсен увиходить з портфелем у руці; всі стихають. Здорові були, панове громадо!

Дехто здоровкається, а більше таких, що мовчать. Арсен проходить на рундук і стає там.

Кликали мене за якимсь ділом? Кажіть яке!

Усі спершу мовчать.

Староста. Та таке: не хочемо болота сушити та й усе!

Арсен. Що?!..

Староста. Та те, що чуєте... громада присудила, щоб не сушити. Вона не згоджується.

Арсен. Як то не згоджується, коли вже згодилась.

Чоловік 4. Згодились, бо тоді не знали, що хто болото висушить, того й земля буде. А тепер знаємо, що є таке... у законах...

Арсен. Ні, такого нема,—земля ваша буде.

Чоловік 4. Знаємо, як нема: ховають, тим і нема, а як заберуть, то видно буде.

Арсен. Це брехня! Хто це вам наказав?.. Вибирайте з-поміж себе людей, і зараз же поїдемо в город, підемо до всіх, яких хочете, начальників, і вони вам скажуть, що такого нема. Покажімо їм нашу вмову, і хай вони скажуть, чи я вас одурив хоч на макове зерно. Люди мовчать.

Павленко. Ну, чого ж змовкли? Вибирайте ж! Там усе видно буде—знати буде, хто бреше!

Гончук. А то порозпускали свої язики!

Голоси. А може й справді... Довідатися б...

Чоловік 4. Нічого там не довідається! Сховано добре все!

Голоси. Правда! Правда!..—Не треба вибирати!..—І так видно, що брехня!..

Голоси інші. Та постривайте!..—Треба ж розібрати діло!..

Голоси перші. Що там розбирати? Видно й так!.. Хай кидає роботу!..—Не дозволимо більше робити!..

Староста. Авжеж! Припиняйте роботу!.. Не розходьтєся, люди добрі: зараз приговор про це буде, то будемо руки відбирати.

Арсен. Я роботи не припиню. Я маю право,— у мене є вмова.

Староста. Нема у вас ніякої умови. Де вона у вас узялася? Хто вам її дав?

Арсен. Як то—хто? Чмалій мені передав її від громади.

Староста. Ні, громада вам нічого не давала. Чмалію! Адже ти нічого не дав господину інженеру?

Чмалій понуро. Не давав.

Староста. Правда, що писано вмову, та потім громада роздумалася та й не схотіла давати. Дак Чмалій і вернув її мені назад. Так, Чмалію?

Ч малій понуро. Так...

Арсен. Та що ж це? Чи ви глузуєте з мене? Я ж вам покажу її! Швидко відмикає портфеля і шукає там між паперами. Де це вона поділася? Нема... Стривайте, я мабуть її дома забув...

Староста. Не клопочіться, господин інженер: однак не знайдете. Ось вона! Виймає з-за пазухи папера і показує здалека.

Арсен. Як то?... Вона у вас?... Яким же робом?... Дак це в мене її вкрадено? Віддайте її назад!.. Кидається до старости, але той швидко подається назад, ховаючи папір у пазуху і ввходить у волюсть, зачиняючи за собою двері. Громада заступає дорогу Арсенові.

Арсен. Пустіть! Люди стоять. Дак он ви як!.. Крадете свою ж умову! Сами давали руки до неї, а тепер дозволяєте злодіям, шахраям перекручувати справу.

Павленко. Не дозволимо!

Гончук. Не сміють вони! Але ці два вигуки зостаються самотні: громада мовчить.

Арсен. Он-яка річ! Уся громада на шахрайство пристає!.. Тільки два чесних... Зрозумієте ж сами колись, та мабуть уже пізно буде!.. Буде каяття, та не буде вороття! Швидко виходить. Спершу стоять усі мовчки. Дід Тиміш виступає наперед і починає говорити голосно та грізно, дедалі грізніше.

Дід Тиміш. Бачите, я вам казав!.. Хіба забули, яке то болото? Город тут був грішний і провалив його бог у болото... І звелів довіку йому болотом бути!.. А ви сушити!.. Забули, що хто в болото вступить, того й затягне. Опанаса Панченка цієї весни затягло, Тарас торік утоп, Левченко позаторік загинув там!.. Вас іще досі милувало, а далі вже не помилує... Усі там погинете, божевільні! Через нечестиву роботу!.. Бог вас покарає!..

Г о л о с. Дак розваляти усе к бісу!.. Розваляти!..

Завіса.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Світлиця та, що і в першій дії.

Меланія Семенівна та Ольга.

М. Семенівна. Ах, чудово! чудово!.. Як же ти витягла її?

Ольга. Нишком ключ узяла від портфеля та й витягла... Так боялася!

М. Семенівна. Але зате тепер як чудово: все пропало, і ми їдемо в город! Ах!.. Які в нас там журфікси та балі будуть, Олю!..

Ольга солодко. Ах, балі!.. Схаменувшись, з острахом. А як Арсен таки не схоче?

М. Семенівна. Ти повинна на його нападистися... спокою йому не давати—аж поки схоче! Який розумний цей Модест Кирилович!

Ольга. Ах, він такий розумний... і гарний—чудо!

М. Семенівна. Гляди, лиш, Олічко,—не закохайся в його! Бо щось уже...

Ольга жартовливо. А хоч би й закохалася, то що? Хіба не можна?

М. Семенівна. А не годиться: повинність перед чоловіком! Хіба так, трошки, щоб веселіше було...

Ольга. А зовсім не можна?

М. Семенівна. Говорити про це не можна... Ах, кохала колись і я! Я така нещаслива, така нещаслива була за своїм чоловіком!.. Того я така й хвора тепер...

Ольга. Хіба він так мучив вас усякими ідеалами та принципами, як мене Арсен?

М. Семенівна. А нащо ж ти Арсенові потурала?

Ольга. Так бо ж він тоді закохувався... Мені мама завсігди казала: коли ти, Олічко, помітиш, що мужчина вартий уваги, то випитуй, якого він напрямку, яких думок, які книжки любить... попроси в його тих книжок—читати не треба, тільки переглядай... щоб знати, про що воно.

М. Семенівна. Та нащо ж то?

Ольга. А так мама казала: тоді й сама ті думки хвали, мов і сама так думаєш... Бо тепер нова мода: вже не самої краси шукають мужчини, а ще часом випитують і яких думок панночка... То треба знати—що кому казати.

М. Семенівна. Твоя мама дуже розумна.

Ольга. О, моя мама так це все знає!.. Я так і робила з Арсеном... він і не помічав... Сяк-так було відговорюся, а він і вірить... Але я ніяк не думала, що він схоче мучити мене цим увесь вік.

М. Семенівна. Чи скоро ж він вернеться з тієї сходки? Цікаво знати, як там його посмикали... Нападись на його зараз жє: тепер він буде на мужиків сердитий, то швидше згодиться покинути село... Ох, піду спочину... Я так утомилася: сьогодні трошки заспала, устала, пройшлась оце садом—і просто знемоглася... Боже, як важко жити на селі... Ліниво встає і виходить.

Ольга. Ох, як то воно буде?.. А що як Арсен догадається?.. Ой, ой!.. Ні цього не може бути: він ніколи на мене не подумає. Арсен виходить із своєї хати. Арсене, ти вже тут? Вернувся з громади?

Арсен. Вернувся... Але таке нещастя мені трапилось...

Ольга. Яке, Арсеночку?

Арсен. Пропала моя вмова з громадою... І диво дивне—опинилася в руках у старости.

Ольга. Невже?

Арсен. Якесь страшенне шахрайство! Це хтось украв її в мене!.. Але хто ж?.. Як це могло бути?.. Не розумію!

Ольга. А що ж вони кажуть: відкіля вони її взяли?

Арсен. Кажуть, наче б то й не давали її мені ніколи: тільки підписали, хотіли дати, та й не дали. Так безсоромно в вічі брешуть, що якби я не знав, що папір був у мене в портфелі, то подумав би, що я збожеволів.

Ольга. А тобі це дуже погано, Арсеночку? Сядьмо тут! Садовить його на канапі і сама сідає близько біля його. Дуже тобі це погано?

Арсен. Та як же ж не погано? Діло загинуло! Громада не дозволяє робити... Лапченко з старо-стою вигадали брехню, ніби є такий закон, що хто висушить землю, то тому вона й належатиме. Громада темна, нічого в законах не тямить, перелякалася, що я її коштом висушу собі землю й зеберу її,—ніяк тепер не хоче дозволяти сушити далі.

Ольга. Ах, які вони негарні!.. Бідний ти, Арсеночку! Цілує його. Не варто задля їх нічого й робити, коли вони такі негарні, що тебе, мого любого, так кривдять! Бідненький!..

Арсен пригорта її. Спасибі, серденько!.. Так мені тяжко!

Ольга. Забудь про їх! Не варті вони того, щоб про їх думати! Думай краще про мене, про те, як я тебе люблю.

Арсен. Моя дружино дорога, люба! Я про тебе думаю... але ж не можу я цього забути: стільки праці, клопоту, замірів, надій—і відразу все загинуло!

Ольга. О, гарного діла так багато на світі! Хіба діло тільки й є тут, у цьому маленькому закуточкові! По великих центрах його ще більше. А тобі треба широкого поля, великої арени... Тільки там ти можеш свою силу показати.

Арсен. Ах, Олю! Облиш це!.. Не хочу я тепер про це говорити.

Ольга. Навпаки,—тепер і треба говорити. Тебе тут тяжко скривдили: покинь усе і переїдьмо в город.

Арсен. Ні, я цього не зроблю.

Ольга. Чому?

Арсен. Я вже тобі багато разів про це казав.

Ольга. Але ж то було тоді, як ти з громадою ладнав, а тепер ти сам кажеш, що все загинуло.

Арсен. А може ще й не все... Я думаю, як направити діло.

Ольга. Нема чого тут думати: діла вже не направиш. Треба кидати та їхати в город.

Арсен. Я тобі вже сказав, що не поїду.

Ольга. Так зостанься тут, піди ще попроси їх—тих, що тебе одурили... поклонись їм—може вони ще трошечки насміються з тебе!.. У тебе нема самолюб'я, Арсене!

Арсен. Ні, воно є тільки не таке, якого ти хотіла б. Я не піду прохати, не піду кланятися, а зостануся тут і подивлюся, що можна зробити, щоб направити діло.

Ольга. Авжеж!.. Тобі дорожчі ці мужики, що тебе дурять, кривдять, ніж я! Я, що тебе так люблю!.. О, я нещасна!.. Ти мене не любиш!.. Закриває обличчя руками.

Арсен. Ольго, я тебе люблю, і ти це дуже добре знаєш. Нащо такі докори, такі обвинувачення? Я тебе люблю!.. Але ж у мене є свої повинності... я не можу їм зрадити.

Ольга зривається з місця й стає. А, так!.. Так я ж тобі заявляю, що я не можу так жити... що я не хочу цього терпіти! Розумієш ти? Я хочу жити, а не пропадати в цій пустині! Востаннє тебе питаюся: згоджуєшся ти переїхати в город?

Арсен устає. Ні.

Ольга. О, ти пожалієш, що сказав це „ні“!

Арсен. Олю, я бачу, що ти дуже стурбована. Заспокойся і тоді може зрозумієш мене.

Ольга. Не хочу я нічого розуміти!.. Нічого!..

Арсен. Але ж зрозуміти треба! Виходить.

Ольга падає на канапу. Ах, боже!.. Що ж це?.. Думала, що це так уже допоможе і—не помогло!.. Але ж гинути тут, жити без Модеста—неможливо!.. Що мені вигадати? Думає.

Підкова тихо ввіходить. Ольго Олександрівно!

Ольга, жажнувшись. Га?.. Це ви?.. Чого вам треба?

Підкова. Я до вас... за важним, за дуже важним ділом.

Ольга. Мені ніколи?

Підкова. Воно вас касательно...

Ольга. Ну кажіть.

Підкова. Ви мене осміяли, Ольго Олександрівно... Осміяли мої стихи... Спершу я думав—щось у стихах не так. Провірив рихми—усе як треба... Тоді я догадавсь і почав за вами доглядатися...

Ольга. Ви посміли?!

Підкова. А хіба як мені, так і не можна підглядіти, з ким ви ходите? О, я й не це саме бачив!

Ольга. Нічого ви не бачили!..

Підкова. Ова!.. Стільки бачив, що даже байку Глібова про вас можна написати... як ви з Крашевичем цілувалися.

Ольга. Як ви смієте?

Підкова. А ви ж посміли?!.. Все бачив і знаю, все! Не схотіли моєю дамою бути,—ну, дак і я ж вам не попушу: зараз усе Арсенові Петровичу розкажу.

Ольга. Що ви думаете робити? Божевільний!

Підкова. Коли вам це не до вподоби, то я можу цього й не робити. Тільки вже тоді й ви зробіть, що я вас попрошу.

Ольга. Кажіть, голубчику! Коли зможу, то зроблю.

Підкова. Ще й як зможете, аби схотіли!— Будьте ви й моєю дамою!

Ольга. Як то—дамою? Щоб ви до мене стихи писали?.. Ну, пишть!

Підкова. Не тільки стихи, а щоб... Ви понімаєте?..

Ольга. Ні..

Підкова. Отак!.. Як із Крашевичем, дак понімаєте, а зо мною, дак ні!

Ольга. Що?!

Підкова. Коли йому можна, дак чому ж і мені не можна? Полюбіть мене, Ольго Олександрівно! Що там Крашевич?.. Панок собі та й годі... А я поет, я вас стихами прославлю!.. Олічко!.. Кидається до неї.

Ольга зривається з місця і відштовхує його. Геть, зараз же відсіля!

Підкова. Геть? Ну, дак я до Арсена Петровича піду.

Ольга. Куди хочеш! Геть, мужик!

Підкова. Ну, це ви так з опалу кажете!.. А роздумається, то не те буде. Даю вам до завтрього подумати. Коли ні—завтра все розкажу Арсенові Петровичу. Підкова не ламає слова: що схоче, те й зробіть з вами! Виходить.

Ольга сама. О, боже!.. Що ж мені тепер робити?.. Що мені робити? Хоч би Модест тут був, щоб порадитися з ним!.. Не послухатися цього проклятого вишкварка—завтра він усе розкаже Арсенові, пропала я тоді!.. Послухати його... ні, ні, я цього не можу!.. Треба зараз же, зараз же зважитися щось робити... щоб лихові запобігти!.. Що?.. Думає, тоді враз: А, хай буде, що буде! Однак мені лиха не минути, а коли так зроблю, то може краще буде. Швидко виходить.

Сцена який час порожня. Далі увіходять Харита й Павленко.

Харита. І як це ви попустили, Карпе, щоб у громаді таке зробилося? Адже у вас є свій гурт,—треба ж було оборонитися.

Павленко. Ми оступалися, змагалися... дак коли ж їх більша купа!

Харита. Більша купа!.. Аби був дружній дух, то мала купа дужча за велику.

Арсен увіходить. Мені сказано, що Карпо прийшов... Ви з громади? Що ж там?

Павленко. Дуже галасували і навіть на болото були побігли... хотіли все зруйнувати. Та Семен припинив: стривайте, каже, братці! Не робімо так з-опалу. Треба ще роздуматися та поміркувати. Ще поспіємо, бо тепер наша воля... Дак вони й припинилися.

Арсен. Поставте добру варту на ніч, а то щоб якої шкоди не наробили.

Павленко. Ще й сам там ночуватиму.

Харита. А хіба можна шкоди наробити?

Арсен. Авжеж. Уперек болота річка ж тече... Тепер вона не розливається по всьому болоту, бо ми їй корито викопали. А як попсувати їй корито, то вона знову розіллється по болоту... і робота пропала.

Павленко. Арсене Петровичу, позивайте громаду! Ми всі під присягу підемо, що умову вкрадено у вас.

Арсен. А що ж тоді буде?

Павленко. Примусимо їх! І кара громаді буде.

Арсен. Нащо мені те? Мені треба з громадою ладнати, щоб укупі діло робити, а не сваритися.

Павленко. Тепер посваритесь, а потім вони сами побачать, що це добре діло, і дякуватимуть вам.

Арсен. Добрі діла силоміць не робляться. А ти як думаєш, Харито?

Харита. Я з тобою згоджуюся. Коли ти тепер візьмеш примусом, то хоч би й побачили потім, що твоє діло добре, а все вже між тобою й їми буде мов би мур який—це та образа, яку ти їм учиниш, зламавши їх.

Арсен. Так. Та ще й те: як уже підеться на сварку, то хоч неначе і в моїх руках буде сила, а таки не дадуть робити: знайдуться ті, що вночі нишком роботу попсиують... або ще як пошкодять. Однак не буде діла.

Павленко. А що ж його робити?

Арсен. Підожду трохи, поки громада заспокоїться—день, два... А сам тим часом поговорю з людьми окремо... розкажу, вмовлю... І ви це робіть. Тоді видно буде, що і як починати. У всякому разі я цього діла так не покину.

Лапченко ввіходить. Доброго здоров'я!

Арсен. Що вам треба?

Лапченко. Діло до вас є.

Арсен. Я з вами не хочу ніякого діла мати.

Павленко. Дак я туди піду... Бувайте здорові!

Арсен. Ідіть здорові! Павленко виходить.

Арсен до Лапченка. Чого ви прийшли? Ідіть відсіля геть!

Лапченко. Получимо своє, то й підемо. Ваш покойний родитель позичив тут в одного чоловіка гроші—дві тисячі... у Єрмакова... І тому векселю тепер строк вийшов... Тепер я цей вексель получив за довг. Прошу, пожалуйте гроші.

Арсен. Покажіть вексель!

Лапченко виймає вексель і показує, розгорнувши, але з рук не пускає. От і підпис вашого родителя... сьогодні платити.

Арсен. Бачу. Зараз матимете. Виходить у свою світлицю.

Лапченко. Чудесно. Можна трошки й підодждати.

Арсен, вертаючися згодом. Давайте вексель—от вам дві тисячі рублів.

Лапченко. Дозвольте спершу пощитати... Сума не мала.

Арсен кидає гроші на стіл. Щитайте!

Лапченко бере гроші, лічить і ховає. Тепер у роцоті... Звольтеся! Віддає векселя. Тепер і мені вдовольствіє, і вам. Бо як ви на болоті заробили, то вам принятно векселька свого викупить. Доброго здоров'я! Виходить.

Арсен. От ще нове лихо!.. Харито, ти не знаєш нічого про цей вексель?

Харита. Вперше чую... Ти ж знаєш,—татко не любив, коли розпитувалися про його грошові справи. Дивиться на вексель. За тиждень перед смертю виданий,—мабуть не встиг тобі сказати... І саме в такий час це лихо!.. Це ж ті останні дві тисячі, що ти з банку взяв розплачуватися з робочими?

Арсен. Еге ж... Зараз винен робочим за тиждень та ще дещо—рублів з п'ятсот треба... а дома зосталось яких десять карбованців. Що його робити тепер?

Харита. Мабуть поїдь до Титаренка та позич хоч стільки, щоб можна було робочим заплатити.

Арсен. А тоді? Я думав цими грішми довести діло до краю, одержати гроші від своєї громади і тими грішми далі посувати справу. А тепер?.. А тут іще Ольга! Просто не розумію, що з нею сталося! Ще ніколи вона така не була. Однак, каже, діло загинуло,—так поїдемо в город. Там веселіше, бачите!.. Як вона не розуміє того, що мені боляче це чути! Навіть не думає про те, що це ж велика грошова втрата,—хоч це зрозуміла б! Дак їй одно—аби веселіше.

Харита. Де вона тепер?

Арсен. Зачинилася в своїй хаті. Я піду до неї... вона сьогодні так,—неначе хвора... Виходить.

Харита сама. Бідолашний... І саме в такий час, коли йому так треба помочі, розваги... Бере з столу книгу й пробує читати. Ні, не читається!.. Кладе книгу і замислюється.

Арсен швидко ввіходить з листом у руці. Глянь, Харито, глянь, що я найшов у неї в хаті. Кидає листа на стіл і не сідає—падає на стілець.

Харита читає. „Все скінчилося між нами. Ви не можете мене розуміти. Ви ніколи не могли зрозуміти, що моя натура не на те здалась, щоб жити серед мужиків, але щоб упиватися життям та коханням. За це мене втрачаєте. Я йду до того, хто вміє мене любити і розуміти — до Крашевича. Більше не ваша Ольга“. Прочитавши. Бідний, бідний, дорогий мій! Обнімає брата.

Арсен. Але за що ж така страшна кривда? Хіба ж я не кохав її? Хіба я не силкувався дати їй змогу бути щасливою? І за що ж це? Ні, це не може бути!.. Зривається з місця. Так не може бути!.. Я не попушу цього!.. Я верну її! Хоче йти але спиняється. Верну? Нащо? Щоб цілувати її після...

Ні? Цього я не хочу!.. Мені не треба її. Сідає знову і не помічає, що Харита плаче. Не треба! Але ж зневажити мене так!.. О, гидкі!.. Я не можу цього попустити, я повинен помститися!.. Дуель—дурниця, але є випадки, коли треба помсти, коли жити не можна без помсти!.. Тоді дуель гарна! Хоче йти.

Харита заступає йому дорогу. Стривай, Арсене, так не можна.

Арсен. Облиш мене!

Харита. Не можу... Я люблю тебе... я не можу цього допустити.

Арсен. Я мушу йти.

Харита. Ні, не мусиш!.. Ні, ти мусиш не йти!.. Ти не маєш права... Твоє життя, твої сили—їх призначено на працю для добра твого народу... для добра людського... Не можеш ти свого життя рівноважити з життям якогось ледаща... віддати життя за помсту.

Арсен. Пустити мене—я хочу йти!

Харита. Ні, ти спершу повинен вислухати мене. Хіба тобі можна так мститися? Твоя помста не на дуелі з яким дурисвітом... вона в тому, що—ти світ, а вони—тьма... що ти подужаєш їх на широкій громадській арені—не одного, а всіх... От твоя помста!..

Арсен. Ох, я це знаю!.. Але ж душа болить!.. Сідає знову. Я любив її, я зробив її собі другом, братом, товаришем усім своїм думкам, надіям, замірам—і вона нічого не зрозуміла!.. Я бажав, щоб вона була моїм світоньком ясним, а вона сама схотіла зробитися темрявою!.. Защо я такий нещасливий?!

Харита. Ти сам казав братіку: щастя — в дорогому для людини ділі.

Завіса.

П'ЯТА ДІЯ.

Сад той, що і в другій дії.

Арсен сам. От тобі й нове життя з дорогою дружиною!.. Як недавно почалося і як скоро скінчилося, розбилося!.. Йї нудно було зо мною, бо я не ставав перед нею щохвилини навколішки, не торохтів з нею про квітчасті нісенітницї, а казав про поважне завдання життя! Хїба жєнщина може те зрозумїти?.. Хїба під її вузьким лобом може помїститися висока, велична ідея? На словах... о, на словах вони признають це, а справді... Все, за що їх батьки, брати, чоловіки борються, мучаться, працюють, на смерть навіть їдуть,—все те їм річ не зрозумїла, нудна, а часом просто дурниця, з якої вони смїються, глузують!.. Чоловік високої душі, могутчої сили, величезної ідеї—такий чоловік їде в бїй за найкращї, найсвятїші ідеали свого часу, за найдорожчий духовний скарб людський,—а вона? Що вона йому другом стане, товаришем у роботї? Де там! Хоч зрозумїє ж? Не сподївайся!.. Йї він рївний з яким джигуном язикатим, крученим шєлихвостом—той на неї кивне, а вона вже й зуби йому показує... Навїть того вона не може зрозумїти, що її ж краса збуджує в душі закоханому в неї високим лицарським коханням! Одурений мужчина даремне дожидає в цьому ласкавому осяїному поглядї відповїдї на кохання! Даремне шукає глибокого почування в тїєї, що не може знати тїї глибонї й сили! Що

їй до всього того? Чужу честь, свою честь і шану вона не посоромиться в bagno втоптати, аби кинутися якому пройдисвітові на шию! Ніжненькими пальчиками, щебечучи як пташка, з небесним виглядом, вона роздере те серце, що їй, нещасне, віддалося,—роздере й кине, скривавлене, під ноги—хай трипочеться, конаючи в останніх муках!.. І це люди? І їх можна поважати?

Харита увіходить. Арсене...

Арсен бере її за руку. Це ти прийшла — моя люба сестра, мій друг, мій товариш!.. О, який я радий, що ти прийшла! Я зараз подумав велику неправду на всіх женщин. Я забув, що серед величезної їх більшості є такі чисті, високі душею і розумом, як ти. Моя дорога сестро, друже мій єдиний, ти завжди мені розвагу, спокій, надію приносиш!..

Харита. І отже мушу інше тепер принести...
Арсене, братіку, сталося нещастя...

Арсен. Знову нещастя? Ну, кажи! Я тепер не заплачу, не схитнуся... Годі вже!

Павленко ввіходить.

Харита. Ось Карпо—він тобі сам розкаже.

Павленко. Лихо, Арсене Петровичу!.. Не встерегли ми... Прибігло мабуть з півсотні людей з села, кинулися з коляками на робочих... попрогонили їх, побили... Річку перепинили, закидали, щоб вона знову розлилась по болоту...

Арсен. Вода розлилась?

Павленко. Розлилась... скоро на все болото буде.

Арсен. Ну, то й кінець справі!.. Тепер не можу зарадити лихові... Зв'язано руки... А робочі де?

Павленко. Розбіглися всі зо страху, нема ні одного... Бо, кажу ж, як із ломаками кинулися...

Ольга, за нею Меланія Семенівна.

Ольга вбігає. Ах, Арсене! Арсене! Кидається до його, але він оступається назад і здержує її рукою.

Харита до Павленка. Ідіть, будьте ласкаві, в ту хату, подождіть там,—трохи згодом...

Павленко виходить.

Харита. Тьютю, ходіть і ми.

М. Семенівна. Ах, я не можу! Я повинна тут допомогти... Я жінщина опитная, з умом,—тільки я й можу тут допомогти.

Харита. Нам краще тут не бути. Хоче йти.

Арсен. Зостанься тут, Харито.

Ольга. Арсене!

М. Семенівна. Ах, Арсене!

Арсен до Ольги, виймаючи листа. Хіба цього не досить?

Ольга. Вислухай мене і ти побачиш, що я не така винна, як тобі здається... О, вислухай!..

М. Семенівна. Арсене, ти повинен її вислухати!

Арсен. Я слухаю...

Ольга. Ах, боже!.. Ну, так, правда, я гидко зробила, я—погана, я—нікчемна!.. Вчора я посварилася з тобою... Ах, як тяжко було!.. Ти так мене скривдив, і я така зла була... І так мені схотілося помститися!.. І я написала того листа нерозумного... а сама втекла і блукала весь цей час у нашому гаї... Ні-ні, я не думала втікати до Крашевича, я не могла б цього зробити... Присягаюсь, що ніколи в мене й думки такої не було!.. Ніколи в мене з ім нічого, нічого недозволеного не було!..

М. Семенівна. Ах, Арсене! Нічого не було недозволеного, нічого!.. Вона мені всі свої таємниці звіряла. Я ручуся.

Ольга. Я тільки хотіла помститися... а тепер каюся, бо бачу, як це тяжко тебе вразило.

М. Семенівна. Ах, Арсене! Вона кається!.. О, невже ж ти будеш такий немилосердний?!

Харита. Тьотю, не займайте Арсена. Найкраще—ходіть ми відсіля.

Ольга. Арсеночку!.. Любий мій! Дорогий мій!.. Прости мене! Прости мене!.. Благаючи складає руки. І не гляне на мене!.. Недобрий!.. Я ж твоя Олічка! Ти бачиш,—я не смію до тебе підійти.

М. Семенівна. Ах, Арсене! Ти бачиш—вона не сміє до тебе підійти!..

Арсен. Тьотю, я вас попрошу не перешкоджати нам. До Ольги. Стривай ще!.. Ти кажеш, що це жарт злий, мстивий, але жарт... Цей жарт уразив мене боляче, тяжко... Але все можна простити, не тільки жарт, навіть справжню помилку... Я тільки одного ніколи не можу простити—нещирости... Я хочу вірити в твою ширість...

Ольга. О, вір, любий, дорогий мій!.. Свій Олі вір!

Арсен. Хочу вірити... Але ж учинок твій занадто вразив мене. Скажи щось, зроби щось таке, щоб воно мене впевнило... щоб я міг тобі повірити... забути навіки ці два останні дні. Розумієш—я в непевності... І коли ця непевність не зникне тепер, зараз,—вона до труни не покине мене. Вона отруїть і тобі й мені все життя... ні, зробить його цілком неможливим, доведе до чогось гіркого... Правди ж, самої правди я хочу від тебе—яка б вона не була!.. Я все прошу, окрім неправди.

Ольга. О, боже! Що ж я можу тобі зробити або сказати? У мене ж не може бути ніяких доводів, тільки моє слово!.. А ти йому не віриш... О, боже, яка я нещаслива! Падає на ослиці, закриваючи обличчя руками.

М. Семенівна. Арсене! Подивись, яка вона нещаслива!.. Як ти можеш мати таке кам'яне серце?.. Я жінщина опитная, з умом...

Арсен підходить до Ольги, одводять її руки від обличчя і зазирає їй ласково у вічі. Так правда?.. Все те був тільки сон... негарний, тяжкий сон? І вона знову зо мною—моя Ольга, моя дорога дружина, мое щастя?..

Підкова швидко виходить. Арсене Петровичу! Підкова полувив од вас роботу, ви полувив від його правду. Не вірте, що вам кажуть. Ваша супруга змінила.

Арсен. Що?

Підкова. Я сам бачив, як вони цілувалися з Крашевичем.

Харита бере Підкову за руку. Цитьте! Ідть зараз ізвідси! Ідть!

Підкова, одводячи її руки. Позвольте,—я хочу об'ясниться.

Ольга, закрившись знову руками, крізь пальці. Не правда!.. Неправда!.. Він сам до мене чіплявся, а я його прогнала... так він тепер на мене набріхує...

Підкова. Даже ніскільки не набріхую. Виймає листа. Прошу слухати: екстренно важно. Читає... „Я відібрав твого листа. Що за фантазія? Нащо я буду готуватися виїздити кудись далеко? Пишеш, що будеш у мене незабаром, а й не подумала, що з цього буде. Скільки скандалу й крику! Такої одвічальности я не можу на себе взяти. Та й нащо це? Все могло б і далі бути, як було, і без романтично-сентиментальних історій. Я виїзду в город, а тобі покидаю цього листа. Сподіваюся, що ти всю цю справу залагодиш тихенько... тоді я може ще вернусь на село... А там і Арсен мусить же нарешті переїхати в город,—тоді буде і тихо, і любо. Цілую тебе, Твій Модест.“ Дає листа Арсенові. Цей лист вони забули в своєму пальті, і я, можна сказати, його відтіля вийняв і пощитав,

що й вам його треба прочитати. Та я за їми слідком ходив, можна сказати, і бачив, як вони до Крашевича виходили в гай і йому якусь таку бумагу віддали, що у вас із портфелю взяли. Я не дурак і тому можу догадатися, що це мабуть ваше условіє з громадою вони вкрали.

Арсен. Годі!.. Зараз же йдіть геть з мого дому і не смійте й близько до його підходити!

Підкова. Як то?.. Дак це така дяка за мою правду?

Арсен тихо з притиском. Геть, я вам кажу! Ідіть! Зараз!.. Ну!..

Підкова, виходячи. Ну положим!.. Не дуже!.. Наплювать мені на вашу роботу!.. Я вас у газетах опишу!..

Арсен. До Ольги. Правду він сказав? Ольга мовчить. Арсен кладе перед нею листа від Крашевича. Візьміть!

Ольга схоплюється й хапає листа. Я їду до мами.

Арсен. Це ваше діло. Ольга швидко виходить.

М. Семенівна виходячи за нею, глянувши на Арсена. У, варвар!..

Арсен сідає і говорить спершу стиха, дедалі голосніше. О, господі! Нащо вона верталася? Нащо комедію грала? Мені б легше було, якби вона втекла й не вернулася. Тоді я думав би, що вона його кохала... Тяжко це було б, та я знаю, що почування не від нас залежить,—могло й її скорити почування. Але я не думав би, що вона така нещира, така облудна... Стоптала все, що було святого між нами, та ще й назнущалася з його, торгувала їм! О, гидота!..

Харита торкаючися йому до руки. Братіку!

Арсен. Ти боїшся, що я не витримаю, що я... Ні, не турбуйся! Найгостріший біль я відбив уже сьогодні вночі,—тепер я зумію бути твердим.

Харита. Еге, ти це можеш зробити... і зроби!..

Арсен. Спасибі! Стискає її руки.
Спершу чути якийсь галас, якийсь гомін, крики. Все дужче й дужче.

Харита. Що це?

Юрба селян убігає в сад, кричачи, галасуючи один з-перед одного. Занапастив нас із дітьми!.. Вода розлилась!..—Дурив тільки нас!..—Що нам тепер робити?!—Проклятий!..

Арсен, не розуміючи, встає. Що вам треба?

Селяни. Ще й питає!.. Водою залило!.. Через прокляте болото!.. Бодай би тобі в йому втопиться!.. Тягни його туди!.. Хай подивиться, що наробив!.. Насувають.

Харита. Не займайте його!.. Він вам добро!..

А ви...

Голос. Що ви її слухаєте!.. Бреше!..

Арсен виступає наперед. Назад усі!.. І слухати, що я казатиму! Всі стихають одразу й спиняються. Хай вийде один і каже, що зробилось і чого вам треба! Та каже тихо, без галасу! Ну, виходь хтось!

Селяни. Вода залила не то болото, а й поле наше... од кривої балки аж до села вода поняла... Що ж ми тепер робитимим, що наше поле болотом стало?

Арсен. Дак он-як!.. Ви сами собі лиха наробили, а тепер проходите гвалтом до мене, на мене нападаєте! Ви сами перегородили річку, примусили воду розлитися, а тепер я винен! Ви безчесно забрали в мене умову, не дали мені діла доробити, а тепер я повинен за ваш безум та вашу нечесність одвічати!.. Ви повірили дурисвітові, а тепер ще й гвалтуєте тут, тягти мене хочете!.. Ні, ви потягніть самих себе, потягніть того, хто вас дурив і до цього призвів! Де він? Побачивши старосту, витягає його наперед. Ну, ось ти скажи їм—що ти наробив? Подивись на громаду,—ти в їх

землю відняв, ти в їх останній хліба шматок одняв? Як же тепер? Сміятися будеш, як їх діти плакатимуть з голоду? Геть, мерзенний!.. Піді повісся на гіляку, коли в тебе є хоч крихта сорома, хоч крапелька совісти!

Староста. Та що ж я... Хіба сам?.. Це він мене призвів... Лапченко...

Арсен. Лапченко!.. А ти ж сам що думав? Де в тебе совість була? Де правда? За скільки ти її продав? Закон вигдав, що я можу землю собі забрати!..

Староста кланяється громаді. Простіть, панове-громадо! Нема такого закону... Все по правді робив Арсен Петрович... Усе по правді... Лихий мене спокусив, Лапченко... „Вигадаємо,—каже,—що такий закон є, одуримо громаду...“ От і одурили!.. Простіть, панове-громадо!.. Знову кланяється. Спершу всі мовчать.

Селяни. Дак таке воно діло!.. Одурено!..—Беріть старосту, беріть його, бісового сина!.. Ведіть його до Лапченка та обох утопимо в болоті!

Арсен. Стривайте! Уже одно лихо на вас упало,—не беріть же на себе й другого! Думайте, як себе рятувати!..

Селяне. Та що ж його думати?—Що ми видумаємо?

Павленко, що теж надійшов ще попереду на громадський голос. Нічого не видумаємо,—тільки одно: просімо Арсена Петровича, щоб він нас рятував.

Селяни. Треба просити!.. Треба... Кланяються. Поможіть нам!.. Порятуйте!..—Простіть нам, що ми дурні були, дурисвітам повірили!.. Темні ми...

Староста. Ось ваша умова... Бог із нею, візьміть її назад! Кидає папір на стіл.

Арсен. Нащо мені її тепер?... Я прийшов до вас із хлібом у руці, а ви стріли мене каменюкою.

Вас Лапченко дурив і обдирав багато років, а ви йому повірили більше, ніж мені—тільки через те, що на мені ця панська одежа, а вже як пан, то то вам ворог!.. Але й пани бувають усякі!..

Селяни. Простіть!—Невидючі ми!—Поможіть нам!

Арсен. Як я вам поможу, коли ви все діло попсували?

Харита підходить до Арсена і знову стає поруч із ним. Стиха говорить. Арсене, у їх поля водою залило... Хліба не буде, коли не порятувати... Поможі їм!

Арсен. Ластівочко моя!.. До громади. Хоч би й хотів я вам допомогти, то як це зроблю? Діло от-от уже кінчалося, я всі гроші витратив,—де я тепер їх візьму? Нема мені змоги.

Селяни. Грошей ми дамо!.. З громадських дамо!..—Скинемось!.. І ваші вернемо, і на роботу дамо.—Сами робітників постачимо!..—Громадою робитимем...—Тільки пожалійте нас, допоможіть!..

Арсен. А вірите мені тепер?

Селяни. Віримо! Всі віримо!

Арсен. Будете мене слухатися?

Харита. Будуть! Будуть!

Селяни. Будемо...

Арсен. Коли так,—усю громаду на роботу!

ЗАВІСА.

У Чернігові,
1898—1899.

НА НОВИЙ ШЛЯХ

Драма на п'ять дій

ДІЙОВІ ЛЮДИ:

Павло Карбовський, член городської управи, чоловік до 40 років.

Лідія, його жінка, років 27.

Леся, їх дочка, років 5—6.

Нестір Тищенко, старий пан, нерідний дядько Лідії колишній її опекун, член губернської земської управи.

Сергій Гаєнко, професор хемії, 35 років.

Галина, його жінка, подруга Лідії.

Варвара Слухаєвичка, жінка голови повітової земської управи, родичка Карбовського, 40 років.

Неонила Дорожинська, багата пані, тітка Лідіна, 50 років.

Конкордія Тартаринська, фершалка, вдова, років 40.

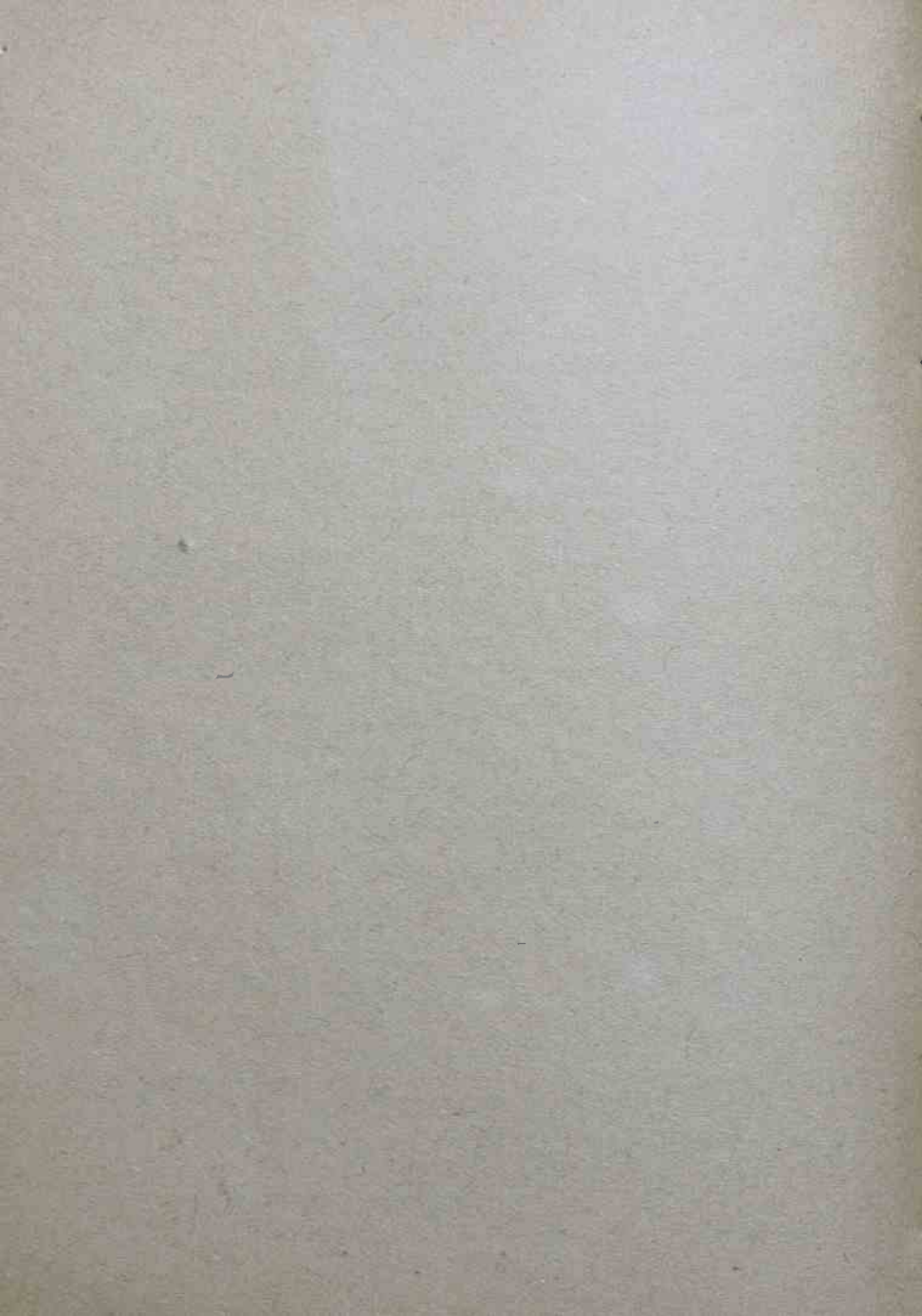
Слимак, канцелярист з городської управи.

Хотина, няймичка у Карбовських, літня жінка.

Наймит у Тищенка.

Покоївка у Дорожинської.

Сільські дівчата-робітниці.

ДІЯ ПЕРША.

Світлиця у Карбовських, по-панському вбрана. Рояль. Двері просто глядачів і праворуч.

Лідія—молода жінка—сидить за роялем, біля неї стоїть її дочка Леся.

Леся. Я ще хочу!.. Я сама!.. Я сама!.. Б'є пальчиками по клавішах, ніби грає на роялі.

Лідія. Годі, Лесько,—рояль попсуєш! А руки як подряпала!.. Мабуть знов у садку в трояндований куц лазила? Леся киває головою. Ах ти кицька!.. Ну, я краще тобі заспіваю,—слухай! Грає й співає.

Два ведмеді, два ведмеді
Горох молотили,
Два півники, два півники
До млина носили;
А горобчик, гарний хлопчик,
На скрипочку грає;
Горобличка, гарна птичка,
Хатку замітає;
А ворони, добрі жони,
Пішли танцювати;
Злетів крюк, вхопив дрюк,
Пішов підганяти.

Леся приспівує:

Злетів крюк, вхопив дрюк,
Пішов підганяти.

Ще, ще, мамусю! Сплескує рученятами. Чути дзвоник.

Лідія. Чуєш?—дзвонять. Це щось велике прийшло! Жартуючи показує руками, яке велике. А ти маленька,—бігай знов у сад! Тільки вже по куцах не лась!.. Чуєш, зоренятко? А то подряпаєшся, то й будеш тоді не зиронька, а дряпонька!

Леся. Я—зіронька!

Лідія. Ну, то не дряпайся!

Леся киває головою. Добре.

Карбовський увіходить—чепурний чоловік років 40.

Леся кидається до його. Татко!..

Карбовський піднімає її і цілує. Ага, піймав кицьку!

Леся. Мамуся гарну пісеньку співала мені!..

Карбовський. Люба мамуся! І Леся любя! Правда?

Леся киває головою. Правда! Піду в садок...

Карбовський. Лети, пташино!.. Пускає Лесю додолу, вона вибігає.

Карбовський. Ледве вирвався з управи: голови й досі нема з Києва, а Савченко занедужав, і мене шарпають на всі боки. Тут їхати треба, а тут як на злість!

Лідія встає й підходить до його. Я вже наготувала все, що тобі треба на хутір.

Карбовський. Спасибі, серденько! Обнімає її за стан і вони сідають так на канапу.

Лідія прихилиючи голову до чоловікової голови. Бідний!.. Стільки тобі доводиться робити останніми часами!.. Як поїдемо на хутір, то раніше як за два місяці я тебе не випущу звідти.

Карбовський усміхаючись. А хто ж буде реальну школу будувати?

Лідія. А, вже та мені школа!.. Скільки вже тобі з нею клопоту!..

Карбовський. Коли ж її треба, серденько,—через те ж город і будує.

Лідія. Та нехай би не ти, а якийсь інший член будував—Савченко, чи Качковський. А то все на тебе.

Карбовський. Та і в їх своє діло.

Лідія. Стільки, скільки в тебе? Отож то й є!..

А як би ми гарно прожили, Павлусю, два місяці на хуторі!.. Або знаєш що? Поїдемо в Крим,— там ти відпочинеш і наберешся здоров'я!

Карбовський. Ой-ой, голубонько,—не спокушай!.. Сміється. А то ще й справді покину реальну школу та й поїду.

Лідія жартуючи. От побачиш, що я тебе витягну!

Карбовський пригортаючи її дужче. Не роби цього, бо хіба ж я зможу тебе не послухатися? Чути гуркіт на вулиці. О, щось під'їхало!.. І принесе! Устає й підходить до вікна. Приїхала голова, тільки не мій, а твоя.

Лідія. Моя голова?

Карбовський. Авжеж!—Голова вашого літературно-артистичного товариства Слухаєвичка. Ну, то я поки піду, деякі рахунки треба взяти на хутір. Іде в світлицю праворуч.

Слухаєвичка—пані років 40, огрядна, говорить соловенсько, увиходячи. Ах, здорові були, дорога Лідіє Дмитрівно! Цілується з Лідією, що пішла їй назустріч.

Лідія. Прошу сідати! Сідають.

Слухаєвичка. Я до вас за дуже-дуже важним ділом... Ах, ви знаєте?.. Я оце зараз од пані Рудакової... знаєте, її вибрали головою нашого добродійного товариства... замісто віце-губернаторші,—розумієте? Віце-губернаторша, звісно, сердиться... Але ж не можна все їй та їй; а Рудакова така поважна дама... Ах, так я до вас за ділом!..

Лідія. Дуже прошу!.. Залюбки,—коли чим можу...

Слухаєвичка. Можете, вжеж!.. Річ ось яка. Трупа виїхала, городський театр вільний... Я їй надумала: коли б наше літературно-артистичне товариство виставило добрий аматорський спектакль... на свою користь!.. Адже добре було б?

Лідія. Авжеж!..

Слухаєвичка. Ах, яка я рада, що ви спочуваєте!.. Попросіть же Павла Даниловича,—нехай город дасть нам театр... І від мене й від себе попросіть,—ви ж член комітету... Як він згодиться, тоді й у комітеті скажемо,—певне й там усі пристануть... Попросіть, дорога Лідіє Дмитрівно! Un bienfait n'est jamais perdu.

Лідія. Залюбки!.. Однак же тепер театр порожній... А хто ж гратиме?

Слухаєвичка. О, знайдеться: дехто з членів, а дехто й з чужих... Раєвський, Харченко, Забілина, Головков... А propos: він знову вернувся до Рудакової.

Лідія. Хто?

Слухаєвичка. Та це й же укоханий небіж.

Лідія. Який небіж?

Слухаєвичка. Ну, Головков,—який же!

Лідія. А що ж воно?

Слухаєвичка. Ну, от,—наче не знаєте?

Лідія. А таки й не знаю.

Слухаєвичка. А це маленький грішок достойної пані Рудакової... Вона зве його небожем, і, здається, він їй справді якийсь небіж—у десятих, чи в двадцятих... Але почування роблять їх... дуже близькими... родичами...

Лідія. Як то?

Слухаєвичка. Зрозуміло... Не дивуюсь їй: він молодий чепурний хлопець, 25 років... Але його не розумію: вона ж на 20 років старша за його... Ну, звісно: il ne faut pas disputer de goûts.

Лідія. Варваро Іванівно, але ж це певне вигадка.

Слухаєвичка. Де там вигадка! Увесь город про це знає, тільки ви—ні... Він, бачите, гімназії не скінчив,— з третього клясу, чи що... маєтку ні-

якого не має,—ну й мусить жити у... тітки... Вона тим часом дуже дбає, щоб знайти йому порядну посаду.

Лідія. Але ж це гидко, Варваро Іванівно! Ви кажете, що всі це знають і все ж поважають Рудакову!..

Слухаєвичка. Ну, що ж маєте робити!.. Хто без гріха?.. Це ж не робиться всім навіч... знає про це тільки гурток вищого товариства... робиться простою, нікого не ображає... Та й хіба вона сама?.. А Ревинська?.. а Іванова?—одбила ж чоловіка в Рудакової!.. Це тільки ви живете, як черниця, то й не знаєте нічого... Дзвоник. От, до вас іще гості... Але я мушу йти.

Галина — подружка Лідіїна, молода, жвава й весела жінка, швидко ввіходить. Здорово, Лідіо! Цілуються. А, Варваро Іванівно,—здорові були! Здоровкаються.

Тищенко—колишній опекун Лідіїн, старий пан, огрядний, говорить повагом. Увіходить слідом. Добридень, Лідіо! Добридень, Варваро Іванівно!

Слухаєвичка. І добридень, і будьте здорові, бо зараз мушу їхати. Так не забудьте ж, голубочко, дорога моя Лідіє Дмитрівно, попрощати Павла Даниловича!

Лідія. Ні-ні,—не забуду.

Слухаєвичка. Спасибі! Спасибі!.. Бувайте здорові! Цілується з Лідією, подає руку гостям і виходить.

Тищенко. Іду й стріваю Галину Михайлівну і бачу, що вона туди ж простує, куди й я,—і таким робом ми опинилися тут укупі, хоч завсігди і в усьому йдемо різно.

Галина. Бо я буваю права, а ви ні!

Тищенко. Авжеж! Навіть тоді бували праві, як від борщу плакала...

Галина. Як то—від борщу плакала?

Тищенко. Та так... ще гімназисточкою... бувало

обідаєте в нас та страшенно печетесь гарячим борщем, аж сльози на очах брешуть, а впевняєте, що борщ холодний.

Галина. Бо ви зараз би почали сміятися... Казали б, що я занадто палка,—через те печуся й палюся... або ще щось таке.

Тищенко. Авжеж—ви праві! З першого ж дня, як ви зустрілися з Лідою в гімназії, ви не могли дихнути одна без одної, і через те стиснете було свої маленькі кулачки та тупаючи ногою: Я тебе ненавиджу—кричите. Розумієш,—ненавиджу! Усі сміються.

Галина крізь сміх. І ненавиджу! І тепер її ненавиджу тоді, як почне вона вагатися та не зважуватися... а тут треба враз ізробити щось важливе, рішуче!.. Хіба така вдача не може обурити?

Тищенко. Хоч вона й не скоро зважується на щось велике, але раз зважившись, ніколи не вертається назад, а це річ не мала.

Лідія. Панове, ви знову починаєте баталію! Галинко, цить, бо я тобі затулю рота,—це, щоб показати тобі, яка я можу бути зважлива. Як лишимося вдох,—можеш мене терзати скільки хочеш, а тепер давайте лагідненько говорити.

Галина сміється. Добре, давайте! Я слухаюся!.. Бо така закохана в свого чоловіка, така щаслива жінка, як ти, може говорити тільки лагідненько, навіть—лагідні-ісінько!.. Ненавидіти не можна,—тільки любити! Гудити не можна,—тільки хвалити... навіть—хвалитоньки!

Лідія. Ото! Наче вона сама не щаслива і не закохана в свого чоловіка жінка!

Галина. Ах, я! Ну, що я? Твій чоловік—громадський діяч. Він скінчить громадську роботу та й вертається до тебе і любить тільки тебе саму, а мій!..

Лідія. Що?!

Тищенко. Ви, здається, хочете обвинуватити професора...

Галина. Так, я хочу обвинуватити його за зраду! Він присягався колись, що любитиме тільки мене, але дуже скоро зрадив задля іншої.

Лідія. Галина! Що ти вигадуєш?

Галиня. Не вигадую! В його есть інша і вона називається—хемія! Ах, він гарний, мій професор, але що ж, коли я мушу ревнувати його до реторти й мікроскопу... Коли йому любіше дивитися на якісь огидні бактерії, ніж на свою чудову жінку!.. Але це вже звичайна доля безщасних жінок учених людей—жінка на другому пляні. А згадуєш, Лідко, як ми в п'ятому клясі марили з тобою про своїх чоловіків: ти казала, що пішла б за такого спокійного вченого, відданного своїй науці, і була б рада, коли б могла стати йому помічницею.

Лідія. А ти марила про громадського діяча—от, про якогось Парнеля, чи Жореса...

Тищенко. А сталося?

Лідія усміхаючись. А сталося зовсім навпаки...

Галина. Бо ти перейняла в мене громадського діяча—моторного, смілого, енергічного!..

Лідія. Але ж, здається, ти тоді вже була за своїм ученим...

Галина. Пропали наші мрії!..

Лідія. Вони здійснились...

Галина. Але не так, як ми уявляли собі, не сплячи ночі за розмовами.

Тищенко. Це чи не тоді було, як ви гостювали в мене на хуторі та нишком від мене читали роман Чернишевського?

Галина махнувши рукою. Ви вже з тим романом Чернишевського!.. Раз-у-раз!.. Зовсім ми від вас

не ховалися, а так тільки... читали вночі... Думаєте, що як ви Лідин опекун, то так ми вже вас і боялися! Може Ліда й боялася, а я—а-ні-же! Лідо, чи ти боялася свого опекуна?

Карбовський увіходить. Хто кого боїться?.. А, свої! Дуже радий!.. Стискає обом руки. Шкода тільки, що зараз мушу їхати.

Галина. Можете,—ми чудово й без вас погостюємо.

Тищенко. Надовго ідете?

Карбовський. Ні, тільки до себе на хутір... На кілька день... Треба трохи проревізувати управителя, бо сього року знову маєток дав менше... Цю ревізію треба було б зробити давніше, та все якось ніколи було...

Тищенко. Не диво,—у вас діла не трохи!.. Виймає з кишені коверту і дає Карбовському. Спасибі вам!

Карбовський. Що це?

Тищенко. Ваші гроші! Щира вам дяка за поміч.

Карбовський беручи, кладе в кишеню. Нема за що,—дурниця!..

Тищенко. Не зовсім. Три тисячі з половиною не завсігди легко позичити, а мені тоді дуже було їх треба. Та на цьому не край, бо я хочу, щоб ви мені ще позичили, тільки вже не грошей, а от що. У вас є дуже цінний матеріал, який ви зібрали, оглядаючи школи в Росії й за кордоном... Ми, тобто губернська земська управа, саме тепер хочемо виробити кілька типів добрих шкільних будівель—земство ж дає безпроцентові позички на будування шкіл, дак щоб по цих типах і будувати. То управа й приручила мені запрохати вас у нашу комісію, яка збиратиметься з цього приводу, і попрохати тих матеріалів.

Карбовський. Дякую! Буду і принесу матеріали.

Тищенко. Спасибі!

Галина. А до речі, Павле Даниловичу,—чи ви читали в „Нашому Краї“ допис про свою діяльність?

Карбовський. Ні, не читав. А що ж там?

Галина. О, дуже гарно написано. Зазначають, що попереду люди були проти ваших підприємств городських, а потім усіх факти прихилили на ваш бік... Потім описуються ваші заходи: водопровід, електричне світло, театр, крамниці нові... Говориться, що всі ці справи дають городові великий прибуток, дозволяють побільшувати трати, не побільшуючи міських податків.

Карбовський. Ну, то я дуже радий. Слова щирого признання—то найкраща нагорода в громадській діяльності.

Тищенко. А надто, як у їх правда.

Галина. А бач! А бач! А колись яким опонентом були в думі Павлові Даниловичу!

Тищенко. Errare humanum est, вічна і дорога моя опонентко! Я не думаю, як дехто, що я завжди правий.

Галина. Бо ви завжди неправі!

Тищенко. То я неправий, коли кажу, що в дописові про Павла Даниловича—правда?

Галина. А, та ні!.. Допис правдивий!.. Там ще підкреслюється, що на ці прибутки Павло Данилович заводить у городі чудові школи.

Карбовський. Ну, вже й чудові! Далеко ще всьому цьому до „чудовости“. Нехай ще трошечки поживемо та поробимося,—тоді може й будемо на людей трохи похожі... А чи не бачу я зараз тут і автора допису? Дивиться на Галину.

Галина. Ні, це не я писала. Від нас дописує до „Нашого Краю“ ще один кореспондент.

Тищенко до Галини. А я читав вашу останню статтю про народню літературу—дуже гарна.

Галина. Дуже дякую.

Тищенко. За що? Що ви гарну статтю написали?

Галина. Ні, за „слова широкого признання“, як тількищо казав Павло Данилович. Хоч воно трохи й спізнилося, бо стаття зовсім не остання.

Тищенко. Хіба?

Карбовський. Авжеж... Але вибачте,— мушу їхати... Я, Лідо, вже звелів запрягти, а поки сходжу на хвилинку до Слухаевича... За чверть години вернуся... Коли б хто зараз прийшов,—хай Семен говорить, що я вже поїхав, а то знов не дадуть поїхати, як позавчора... Та я сам скажу про це Семенові.

Лідія. Добре.

Карбовський. А де Леся? Я хочу її трошки провезти з собою по городу, а то ж гніватиметься, що не прокатав...

Лідія. Вона в садку,—я тоді покличу... Тільки не вези далеко... або візьми й Хотину.

Карбовський. Гаразд! До гостей. Не прощаюся, бо зараз вернуся. Виходить.

Галина. Слухай, Лідо, я маю на тебе нападистися.

Лідія. Будь ласка!

Тищенко до Галини. Може зараз будете ненавидіти?

Галина. Вас! До Лідії. Ось яка річ: ти член бібліотечного комітету, а певне не знаєш, що передплату на деякі журнали за друге півріччя ще не послано. Ми знову можемо запізнитися з цією справою.

Лідія. Ах, цей Косенко!.. Це ж він давно вже мусив зробити... Добре,—я його побачу сьогодні, то нагадаю.

Тищенко. І нагадай будь ласка, щоб купили

обіцяний том „Архива юго-западної Росії“, — мені дуже треба його задля моєї роботи.

Лідія. Добре. А як посувається ваша праця?

Тищенко. Погано... За земською роботою все ніколи...

Галина. Це ваш історичний досвід про Беату та Гальшку?

Тищенко. Атож.

Галина. Але ж я про його чула ще тоді, як була в першому, чи в другому клясі... ви тоді ще не були й членом губерньської управи...

Тищенко розводить руками. От так же, як ба-
чите! Все ніколи... все ніколи... Тоді хазяйство
було... Але от скоро вже всі матер'яли позбираю.

Хотина. увиходить. Там прийшов з управи...
канцелярист... Слимак, чи що, називається... Я
йому кажу, що пан поїхали на хутір, дак він не
слухається...

Галина. Не слухається, Хотино? Треба його
покарати!

Хотина усміхаючись. Каже: неминуче треба до
пана... Коли нема пана, дак хоч пані, каже.

Лідія. Я ж нічого тут не знаю. Скажіть
йому, Хотино, що я не мішаюсь до управського
діла,—хай підожде, поки вернеться з хутора Пав-
ло Данилович.

Хотина. Я казала, дак говорить, що нагальна
потреба... Не може ждати...

Лідія стискає плечима. Не розумію! Що там ста-
лося?

Тищенко. Та може й справді яка нагальна
річ,—вислухай його, а тоді й скажеш Павлові
Даниловичу.

Лідія. Добре. Кличте його, Хотино! Хотина виходить.

Тищенко. А ми тим часом підемо в кабін-
ет,—щоб не перешкоджати.

Г а л и н а. Ходіть!

Виходять у світлицю праворуч. Двері застаються не зачинені
Слимак увиходить—чоловік років сорока, худий, зігнутий, го-
ворить підслесливо-приниженням тоном.

С л и м а к кланяючись. Здорові були!.. Я в управі
служу... Слимак...

Л і д і я. Здорові! Прошу,—сідайте! Сідають.

С л и м а к. Дуже дякую!.. Вибачайте, будьте
ласкаві, що потурбував, простіть за незвичай-
ність!.. Але ж так трапилось, що ніяк не можна
інакше... Писати про такі діла не рука... і в управі
про їх не рука говорити: розмовочка може бути
довгенька, а з Павлом Даниловичем ми ніколи на
самоті не буваємо,—так трапляється, знаєте, ви-
бачайте, будьте ласкаві! Я й тепер би не турбу-
вав, я знаю, що я чоловік маленький... знаю, що
Павло Данилович не хочуть мене бачити: я вже
вчетверте приходжу, і мабуть вони—вибачайте,
будьте ласкаві—сказали, щоб мене не пускати...
слуга ваш так... виражається своїм грубим язи-
ком... А я хотя чоловік і маленький, а й у мене
вже терпіння нема... вибачайте, будьте ласкаві!..
Не те, що терпіння, а сказати—недостатки мої,
фінанси злиденні—це для маленького чоловіка
дуже важно, знаєте,—вибачайте, будьте ласкаві!

Л і д і я заклопотана. Я залюбки... якщо тільки
можу чим... Бачите, Павла Даниловича нема, і вам
можна буде побачити його тільки, як він вер-
неться з хутора, то... може допомогти вам треба,
то я буду дуже рада... Шукає гаманця.

С л и м а к. Вибачайте, будьте ласкаві,—дуже,
дуже дякую за вашу добрість!.. Мені треба, неми-
нуче треба зараз побачити Павла Даниловича.
Таке, знаєте, тут непорозуміннячко, що мене до
вас не пускають... ну, а сього разу пощастило
вскочити, то я вже,—вибачайте, будьте ласкаві,—

не хотів би відсіля піти... аж поки побачу Павла Даниловича... Щоб уже їм самим, просто їм у ручки мою прозьбу передати.

Лідія. Я ж кажу вам, що Павла Даниловича нема. Коли вам не можна ждати, треба допомогти, то я залюбки...

Слимак. Ах, ні-ні! Знов дуже, дуже дякую!.. Я не про це, зовсім, знаєте, не про це... Я хоть чоловік маленький, але і в мене можуть бути важні діла... Я до їх, до Павла Даниловича іменно за важним ділом,—через те й не можу піти...

Лідія. Але ж ви бачите, що Павла Даниловича нема.

Слимак. А якже, якже,—бачу!.. Але ж колись прийдуть... я думаю,—скоро... Бо нащот хутора, то то слуги брешуть,—по грубості свого характера,—вибачайте, будьте ласкаві,—бо коники ще тільки запрягати лагодяться... фаетончик ще окремо собі стоїть,—це вже я сам бачив,—я попереду в ворота, у дворик зазирнув... Бо діло в мене важне, і я не піду вже,—дозвольте вже мені подождати,—вибачайте, будьте ласкаві!.. Бо хоч я і маленький, і невчений чоловік, я знаю, що як я тепер піду, а прийду, як вони вернуться з хутора, то знову їх не буде дома.

Лідія стискає плечима. Це дуже чудно, що ви говорите. Може бути, що ви мені скажете хоч яке діло,—я перекажу Павлові Даниловичу, і він запевне вас вислухає.

Слимак. Вам сказати? Думає хвилинку. Воно, звісно, якби вам сказати... хоч діло це дуже делікатне... Ну, якби вам сказати, то... я думаю... еге, знаєте... дивно, які думки несподівано являються.

Лідія. Я вас не розумію.

Слимак. Вибачайте, будьте ласкаві, я погано

говорю. Це в мене така думка зараз явилась, що як вам моє діло сказати, то тоді вже Павло Данилович запевне мене приймуть і вислухають... Ах, як я досі не догадався!..

Лідія. Ну, кажіть же, коли так!

Слимак. Ах, дільце делікатне... не штука, коли чуеш себе трошечки ніяково... Ну, та для сім'ї все треба перетерпіти... Я з глибокою повагою і до вас, і до Павла Даниловича, вони, звісно, такий член, такий енергічний, діяльний член, якого в нас ще ніколи не було... І при множинстві діл і всякого клопоту так легко написати якийсь листочок, наприклад... нагадати, наприклад... як би це сказати?—вибачайте, будьте ласкаві!—нагадати, щоб не забув чоловік обіцяночки... подяки, законної подяки для Павла Даниловича.

Лідія. Я нічого сінько не розумію.

Слимак. Вибачайте, будьте ласкаві! Я маленький чоловік, невчений, нема в мене такої, знаєте, словесности,—погано виражаюсь. Павло Данилович,—вони завжди мені кажуть, що ніхто так погано не складає в управі бумаг, як я... Я—що ж? Я, звісно, згоджуюсь... мушу згоджуватися,—маленький канцелярист... Хоч воно, знаєте, прикро, коли так, при всій канцелярії, сказати... Неприятненько... Ну, я по-християнському своєму смиренію те прощаю... Бог з ними: вони начальник, енергічний член, якого в нас іще не було... Але листика до подрядчика Урвакіна вони все таки написали.

Лідія. Ну, то й що?

Слимак. Іменно, іменно,—в цьому вся сила... Урвакін получив подряд од управи, ну й... воно так звичайно у Павла Даниловича ведеться,—повинен був,—вибачайте, будьте ласкаві,—подяку Павлові Даниловичу... процентик з подрядних гро-

шенят... і забув... Дурний мужик, знаєте,—а Павло Данилович нагадали... обережненько так, але розумному розібрати можна... Ви й досі мене не розумієте? Ах, Павло Данилович праві: я дуже, дуже погано виражаюсь... Як би це, щоб зрозуміліше?.. Дозвольте мені говорити канцелярською мовою,—я до неї більше звик.

Лідія устає й неприхильно. Кажіть якою хочете мовою, тільки швидше, бо я перестала зовсім вас розуміти.

Слимак. Вибачайте, будьте ласкаві,—зараз, зараз. Так ось по-канцелярському... Відміняє тон на офіціальний. Канцелярист городської управи Григорій Слимак має добрий, правдивий документ, з якого видно, що член тієї ж управи Павло Данилович Карбовський, здаючи від управи подряди подрядчикам, брав з їх скуп.

Лідія. Що?

Слимак. Вибачайте,—я ще не все сказав. Документ точний певний—власноручний лист члена управи П. Д. Карбовського. Непорозуміннів ніяких бути не може. Подати його кому треба,—член управи Карбовський іде під суд.

Лідія. Ви брешете!

Слимак устає і випростується, неприхильно. Суд побачить, чи я брешу.

Лідія безсило сідає на канапу. Боже!.. Як ви... як ви смієте?! Ідіть геть!..

Слимак знову згинається. Ах, вибачайте, будьте ласкаві! Я бачу, що я вас потурбував своєю канцелярською мовою. Коли ж у мене ніякої словесности, і Павло Данилович давно вже кажуть мені, щоб я собі шукав іншої служби... І вони, мабуть, думають, що я за тим до їх і приходжу,—тим і звеліли мене не пускати... я так думаю... А де ж я її, другої служби знайду? Земельки або домика,

щоб бути членом управи, у мене нема; освіти... з другого клясу гімназії попросили по случаю, що остався на третій год... А їсточки треба, а сімейка просить—синочок і дві дочечки... ну й жінка, звісно... Тепер сподіваюся, що ви вже розкажете їм, Павлові Даниловичу, то вони мене вислухають. Карбовський увіходить.

Слимак кланяється. Мое вшанування.

Карбовський. Здорові! А що там? Щось в управі трапилось?

Слимак. Ні, нічого... Це я так,—за своїм ділом,—вбачайте, будьте ласкаві! Кланяється.

Карбовський. Я ж тількищо в управі був,—ви ж могли б і там мені сказати. А тепер вбачайте,—ніколи мені, бо я зараз їду.

Слимак. Вбачайте, будьте ласкаві, що я вас турбую, але така моя справа... Я коротесенько, одну маленьку хвилиночку,—поки фаетончик вам подадуть.

Карбовський. Ну, кажіть уже!

Слимак. Ах, знаєте, так зразу... Якось...

Карбовський. Та кажіть уже просто... і швидше!

Слимак випростується, неприхильно. Я казатиму просто, Павле Даниловичу... і швидко. У мене є... є... Ах, чорт!.. Згинається. Вбачайте, будьте ласкаві, Павле Даниловичу, будьте сього разу великодушні і дослухайте до краю!

Лідія. Вислухай його, Павле, будь ласка, вислухай і виясни це страшне непорозуміння!

Карбовський дивуючись. Страшне непорозуміння? Що з тобою? Ти стурбована...

Слимак. Я їм уже все... так, суть розказав...

Карбовський. Що розказали? Кажіть уже!

Слимак. Листочок ваш у мене є... ваш листик до Урвакина.

Карбовський. Ну?

Слимак. Не пам'ятаєте? Той самий,—вибачайте, будьте ласкаві,—де ви нагадуєте йому, щоб він приніс вам обцяну подяку за подряд на городські різниці. Ось копійка з його.

Карбовський переглянувши. Дайте його сюди. Зараз дайте!

Слимак. Вибачайте, будьте ласкаві,—він у мене не тут, він у мене в доброму, певному місті—для обережності. Я його віддам,—не турбуйтеся!.. Тільки нам треба поговорити трошечки попереду... Дозвольте сісти!

Карбовський. Сідайте! Слимак сідає. Лідо, ти пішла б може,—у нас тут діло.

Лідія. Ні-ні, облиш мене, облиш!.. Я хочу все дослухати.

Карбовський. Але ж це діло зовсім тобі не цікаве.

Лідія. Безмірно цікаве!.. Він мені вже казав... багато... Я хочу все знати!..

Карбовський сідає. Кажіть, чого вам треба!

Слимак. Ще одну штучку розкажу,—видніше буде... Подрядчика Маникіна згадуєте, мабуть?.. Покривдили ви його трошечки, не дали подрядика... А йому тоді скрутненько було... З горя зайшов у трахтир... і там, випивши добре, став мені жаліться: „Я каже, Павлові Даниловичу від кожного подряда чотири проценти, а тепер він Файшфельдові оддав, а мене минув... Той йому на один процент більше дав, і він за той процент—вибачайте, будьте ласкаві: він так по-мужицькому говорить, звісно,—він за те православного чоловіка без роботи оставив...“ Тут мене так як осіяло!.. Почав я, знаєте, доглядатися, дослухатися... От і получив листика вашого до Урвакіна.

Карбовський. Де ви його взяли?

Слимак. Вибачайте, будьте ласкаві,—я чоловік бідний, маленький... Ви мені давно сказали, щоб я шукав собі іншої служби,—треба ж було мені якось промишлять і себе оборонить... Я пильнував... Якось Урвакин в управу зайшов та й забув на моему столі свій портфельчик, а сам до вас пішов... Ну, я... з портфельчика й отримав листика...

Карбовський хрипко. Чого ви хочете?

Слимак. Я чоловік, звісно, маленький... Я сам не смію сказати. Сумочку вже ви сами назначте, Павле Даниловичу,—як до дільця... А сам я не смію.

Карбовський. Покиньте ви своє подле хамське єзуїтство і кажіть просто! Скільки вам за лист?

Слимак. Три тисячі.

Карбовський. Ви здуріли!

Слимак. Ні, вибачайте, будьте ласкаві!

Карбовський. Я стільки не дам!

Слимак. А, Павле Даниловичу! Ви чоловік розумний і добрий,—ви з самого Урвакина получили мало не десять тисячок, а з інших скільки! А мені, бідному канцеляристові, не хочете й одного разу дати заробити.

Карбовський. Стільки не дам,—багато.

Слимак устає, неприхильно. То нехай суд скаже, скільки коштує лист.

Карбовський подумавши хвилинку. Добре! Де він?

Слимак. Давайте гроші,—буде й лист.

Карбовський устає, виймає пакет, що приніс Тищенко, одлічує гроші. Маєте.

Слимак порахувавши й сховавши до кишені. А тепер і лист. Виймає й дає. Маєте!

Карбовський сховавши лист. Ну, тепер ідіть!

Слимак. Зараз, зараз! Іде.

Карбовський ідучи слідком за їм, стиха, злісно.
Тварюка! Не могли мені самому сказати!

Слимак гостро. А ви мені самому сказали, щоб
я іншої служби шукав, чи перед усіма? Терпів
я,—потерпіть і ви!

Карбовський крізь зуби. Геть відсіля.

Слимак згинається. Зараз!.. Вибачайте за тур-
боту, будьте ласкаві!.. Бувайте здорові! Виходить.

Лідія устаючи. Павле! Що ж це?

Карбовський. Ат, у житті всього трап-
ляється! На те життя... На те життя... Не маю
часу, треба їхати!.. Бувай здорова!.. Цілує їй руку
й виходить.

Лідія сама стиха. Це—життя?

У дверях справа стає Галина, виходячи з кабінету.

З а в і с а.

ДРУГА ДІЯ.

Світлиця та, що і в першій дії.

Лідія сама тихо ходить по хаті, поливаючи квітки.

Хотина просуваючи голову в двері. Пан приїхали.

Лідія здригнувшись. А!.. Добре... От що, Хотино... дайте самовар—пан мабуть не пив чаю.

Хотина. Уже на столі. Зникає.

Лідія, як зникла Хотина, спершу хоче йти назустріч чоловікові, тоді спиняється, тихо вертається до столу й сідає.

Карбовський увиходить, підходить до Лідії, цілує її. Здорова, серденько! Все гаразд? Добре тобі? А Леся де?

Лідія. Пішла ходити... Хочеш чаю?—готовий є...

Карбовський. Спасибі, серденько,—я вже пив чай на хуторі... Там усе гаразд. Панченка я проревізував і мусив дати йому деяку науку, бо мені здається,—він занадто вже не розрізняє, де мое, а де його... А втім—я поки ще лишив його... поки знайду іншого... У домі я звелів полагодити трохи крутий ганок... ще деякий ремонт є... Але поки вам переїздити,—все буде готове... А сад який сього року гарний, пишній... Але, серденько, мушу зараз же йти в управу. Цілує їй руку і хоче йти.

Лідія. Стривай, Павле,—я маю з тобою поговорити.

Карбовський. Але ж, серденько, цілком не маю часу,—мушу зараз в управу, на службу...

Лідія. Ця справа важніша за службу, Павле...

Вона життя переміняє... Треба зараз же поговорити,—я інакше не можу...

Карбовський. Що ж там такого?

Лідія. Ти ж знаєш... Ти не схотів тоді зостатися, зараз же поїхав... і тепер тікаєш... А мені довше—несила...

Карбовський. Ти знову про те... Я вже думав, що справа скінчилася... Про що ж ми власне будемо говорити?

Лідія. Сідай!.. От сядь,—я скажу... Вислухай же!.. Адже раніше чи пізніше, а ми мусимо про це говорити!..

Карбовський сідаючи. Я слухаю. Починає курити

Лідія мовчить кілька часу. Я так багато мучилася ці дні, так багато думала... Мені здавалося—я до слова знаю, що казати... А тепер—немов забула, тебе побачивши. Не забула, а не знаю з чого почати... Ураз зривається з місця і з плачем кидається до Карбовського, стає перед їм навколішки, обнімаючи йому коліна.

Карбовський. Лідо! Що ти... Хоче підвести.

Лідія. Невже ж цьому правда? Невже ж правда, що ти... користувався з громадських грошей, брав... подяки? О, неville ж правда? Павлусю, дорогий, коханий мій! Упевни мене, що це тільки здалося, що нічого нема!.. Упевни мене!.. Щоб могла знову кохати тебе!.. Хилити голову перед тобою—гордим, смілим, чистим!.. Упевни мене непохитними доводами, непереможними ділами, словами!.. Щоб не могла не повірити!.. Щоб жити могла!.. Павлусю, дорогий, коханий!.. Зазирає благаючи йому в вічі.

Карбовський підводить її. Тільки встань, серденько мое!.. Сядь, моя дорога!.. Так же не можна говорити... Треба ж заспокоїться.

Лідія. Я сяду... Сідає. Тільки кажи!..

Карбовський. Ти хвора, Лідо, тобі треба заспокоїтися, бідна!..

Лідія. Я не хвора!.. Я тільки хочу знати!.. Зрозумій же ти!.. Ти ж мені був найкращим і найдорожчим у світі!.. Невже ж тебе нема?.. Хтось інший, незнаний є, а тебе нема... Тільки подумаю—так наче безодня перед мене—і падаю...

Карбовський. От, от—усе через те, що ти рознервована, що ти хвора, Лідочко... Через те ти й вагу надаєш фактам таку, якої вони не мають... Ти заспокоїшся, і зовсім тоді інакше все це зрозумієш.

Лідія. Але я не можу заспокоїтися, аж поки довідаюся... мені треба знати!.. Правда цьому, чи ні?

Карбовський. Властиво,—я не зовсім розумію, чого тобі хочеться... Ти дрібниці надаєш вагу, не так розумієш справу... Урвакин заплатив гроші, які мені належали—це ще зовсім не значить, що я користувався з громадських грошей...

Лідія. Але ж він платив тобі гроші?.. І той другий—Маникин? Карбовський стискає мовчки плечима. Давали тобі гроші за те, що ти постачав їм роботу? Систематично?.. Правило?

Карбовський знов стискає плечима. Ну, це зовсім не було правилом, систематичним... Але... було...

Лідія гірко. Було!..

Карбовський. З погляду звичайної дріб'язкової моралі це не добре. Не сперечаюсь. Але можна й треба глянути ширше. Ти бачиш тільки один бік факту, а є інший.

Лідія. Який?

Карбовський. Ти ж знаєш: з того часу, як я став членом управи, за яких сім років наш город переродився: з брудного, півазіятського, він став європейським—з бруком, садами, водопроводами, електрикою... шкіл побільшало... Становище робіт-

ників на городських роботах ліпше, ніж де навкруги... і таке інше... Мої попередники лишали город гнити в матеріяльній і духовній темряві, побільшуючи щороку оплатки; я ж своєю системою городських підприємств зробив усе те, не взявши з людности зайвої копійки,—це навіть мої вороги признають. Адже так?

Лідія. Так...

Карбовський. Я дав городові величезний плюс, віддаючи на це весь свій час, усю свою силу, занедбуючи своє власне матеріяльне становище, навіть терплячи втрати... Город мені дає нікчемну плату... еге, нікчемну, якщо рівняти до моєї праці і до наших потреб... З тієї плати ми не можемо жити... Я мусив би покинути службу, шукаючи кращого заробітку... А це значило б—лишити город знов на занепад, на те, щоб він помалу повернувся до становища півазіятського городка під доглядом таких, як Степанський et tutti quanti... Я не мав права на це! От у чім річ. Я мусив, не побоявшись дріб'язкової моралі, зробити те, що зробив, щоб мати змогу працювати на добро громадське! Адже моя праця вимагає цієї доплати, я маю право на неї! А що це все не перейшло управських касових книг—це ж тільки формальність. Я мусив це вибрати і вибрав, і так зробив би кожен смілий і розумний чоловік. От як треба дивитися на цю справу, а не з побожним страхом прописної моралі! Розлучися з шаблоновими сентенціями і ти муситимеш зо мною згодитися... Лідія мовчить. Адже це правда,—мусиш згодитися зо мною?

Лідія. Мені холодно...

Карбовський здивований. Як то?

Лідія. Холодно... Від того, що ти кажеш...

Карбовський. Але ж, Лідю... Ти не хочеш

мене зрозуміти... Не хочеш одповісти: що ж і н ше мусив я зробити, коли не хотів занапастити громадського діла?

Лідія. Те, що вимагає совість, а які послідки з цього могли бути,—то вже не від тебе залежить.

Карбовський. Значить: хай гине громадське діло?

Лідія. Громадське діло не може засновуватися на нечистих способах...

Карбовський. На нечистих способах!.. Устає і нервово йде по світлиці, тоді, повернувшись до Лідії. Легко тобі пишатися своїм пуританством, не йти ні на які компроміси: тебе не ламало життя. Ти виросла на готові гроші, прожила спокійно до заміжжя... і в заміжжі... А мене життя ламало!.. Я бачив, як батько, вбогий чиновничок, гнувся перед дурним начальством і брав „подяки“ від публіки за те, що підкладав начальству папір до підпису не в чергу—прискорював справу... Я бачив, як мене не хотіли прийняти до гімназії—вакансій не було... аж поки батько пообіцявся інспекторові, що я ходитиму до його на лекції,—лекцій тих і не треба мені було, та я їх і не мав, але батько год платив з свого тяжкого мізерного заробітку... Став студентом, поривався до волі, до світу, до всього високого—душа була молода, розцвітала перед сявом святих заповітів кращих людей світу... і за це почали нас гнати з університету... і я повинен був зрадити своїх: не пішов на студентський збір, бо мене вигнали б з університету, а мені рік лишався до екзамену, а дома в мене був батько немощний, уже без служби, і мати хвора—вони на половину жили з того, що я вже заробляв... Моїх товаришів вигнали, а мене ні... Як це пекло мені душу!.. Я присягався ніколи більше не приставати на компроміси!.. От я вже на добрій службі, і моє на-

чальство хоче зробити шахрайську гидоту... Я не змовчав—і мене викинуто на вулицю... Заходився знову з початку будувати своє життя... тяжко було, але збудував... і сказав собі: не можна прожити без компромісів,—хай будуть. Але за те—вся моя діяльність мусить бути служенням світові й добру, щоб прийшов час, коли не треба буде так жити, як я живу... І в той час, як цей проклятий Урвакин набився мені вперше з своїми п'ятьма тисячами, тоді—ти цього не знала—ми стояли над безоднею: на сільському маєтку, що за твої гроші куплено, був такий банковий довг, що маєток не оплачувався... мав продаватися, а це повело б до цілковитої руїни,—продали б потім і будинок, я лишився б без цензу... Мусив вибирати між руїною і Урвакиним... і повинен був ще не раз вибирати... Але я чесно виконував свою повинність: платити за компроміс невтомною працею на користь добру, і не почуваю себе винним.

Лідія устає. Так, ти не відчуваєш себе винним... А я... я не можу... Розумієш: не можу...

Карбовський. Стривай, Лідю: що саме ти не можеш?

Лідія. Не можу жити з тобою.

Карбовський підходить і бере Лідю за руку, з щирим почуттям. Лідю, ти говориш про дуже велику й важну річ. Те, що ти зараз сказала... ти сказала його тільки під вражінням цієї хвилини. Не забувай, що я тебе люблю, що... ти мене любиш!

Лідія вихоплює в його руку й падає на крісло, затулівши обличчя руками і говорить крізь сльози: Боже мій! Я тебе люблю, але я хочу тебе поважати!.. Поважати!

Карбовський зворушений, мовчки ходить туди й сюди по хаті

Лідія схиб. Я так багато про це думала ці дні... і бачу, що не можу... Тут, у цій справі, мені— або все, або нічого...

Карбовський і сідає біля неї і знову бере її за руку. Лідо, дорога моя, подумай—що ти кажеш! Ти ламаєш одразу все, все чим наші душі жили вкупі, що єднало їх...

Лідія. Вони не жили вкупі. Я з тим, з іншим жила вкупі душею, з тобою—ні! Твоя душа була мені незнана... Я тільки тепер знаю її...

Карбовський. Лідо, хіба я не той до тебе став? Хіба я менше тебе люблю?

Лідія. Ти мені не той став...

Карбовський. І так легко ти руйнуєш життя!

Лідія. Не я!.. Його те зруйнувало, що сталося...

Карбовський. Наше почування повинно бути вище за все те.

Лідія. Не можу!.. Тільки подумаю,—жити на гроші... на такі гроші... украдені в громаді!

Карбовський. Лідо!

Лідія. Жити, не поважаючи тебе... гордюючи!..

Карбовський устає ображений. Ти ображаєш мене, Лідо!

Лідія гірко всміхаючись. Ображаю! Я тебе ображаю!.. А те, що ти стільки часу був перед моїми очима одним, а справді іншим, то як це назвати? Це мене не ображає, не кривдить?

Карбовський? Не все виявляється в житті таким, як хочеться,—треба з цим миритися.

Лідія. Не хочу... ні, не можу миритися. Ми повинні розстатися, Павле.

Карбовський. Але з цим я не можу миритися! Ти хоч би подумала про Лесю.

Лідія. Я візьму її з собою.

Карбовський. Я на це ніколи не згоджуся! Яке ти маєш право віднімати в мене дитину, єдину

дитину? І що ти з неї зробиш? Дитину без батька!
Що ти їй скажеш про батька!

Лідія затуляючи обличчя руками. Боже! Боже!

Карбовський. Напуватимеш її зненавистю до мене?

Лідія. Ні-ні—я цього не робитиму!..

Карбовський. А як вона підросте й спитається в тебе: чому в неї батька нема? Мовчанка. Ти мовчиш!.. Зрозумій же: я на це не можу ніколи згодитися.

Лідія. Я піду від тебе, Павле... Я і Леся...

Карбовський. Я не дозволю цього!..

Лідія. Я не невірниця.

Карбовський. Леся—моя дитина!.. Я всіма способами... всіма,—навіть тими, що дає мені закон, боронитимусь... уживу їх, щоб вона була зо мною!.. Але, Лідо, Лідо! Покиньмо це змагання!.. Заспокойся, подумай, поміркуй!.. Трохи згодом,—ти зовсім інакше розумітимеш цю справу, тоді й бажання твої будуть інші. Подумай—це справа всього нашого життя, не самого нашого, а й Лесяного!.. Не легковаж так, спинися, розміркуй! Ти хочеш кинути в безодню долю нашу, нашої дочки!.. Подумай, Лідо!.. Виходить.

Лідія сама сидить, схиливши голову під вагою тяжких дум; безнадійність і біль на обличчю.

Галина тихо ввіходить, Лідія її не помічає; Галина скидає бриля, кладе його на стіл і тихо підходить.

Галина. Лідо!..

Лідія здригнувши. Га? Ах, це ти, Галино...

Галина. Ти так замислилась... Що з тобою?

Лідія. Приїхав Павло...

Галина. І ви розмовляли? Лідія киває головою. І що ж?

Лідія. Все правда... все, що ми тоді чули... Мовчанка. І найгірше те... Спинається.

Г а л и н а. Кажи, Лідо, кажи! Сідає біля неї, бере її за руки і гладить їх. Кажи,—тобі буде краще, як скажеш...

Л і д і я. Найгірше, що він не бачить за собою ніякої провини... Це дріб'язкова мораль думати, що це провини... Город не міг йому платити, скільки треба... він мусив або покинути громадську працю, або робити це... Була б більша городові шкода, якби він покинув працювати, тепер же шкоди ніякої нікому нема... От його думки...

Г а л и н а. Що ж ти йому сказала?

Л і д і я. Сказала, що не можу з ним жити, піду від його... А він цього не хоче... прохав не робити... і казав—не віддасть Лесі,—законом навіть оборонятиметься...

Г а л и н а. Ну, я навіть не сподівалася цього... То що ж він—з поліцією тебе завертатиме назад, чи що?

Л і д і я безсилим голосом. Я не знаю... не розумію... Яюсь мені трудно все це зрозуміти... Як він був,—я казала йому сміло й твердо, що не можу з їм жити, а він говорить, що я цим руйную не тільки його життя, а й Лесине... І тепер не розумію... Зважливости вже нема... Тільки далі так не можу... не можу так, як було... Між старим і тим, що тепер,—мов провалля... Щодня бачити його, бути йому жінкою—це над мої сили... Мій найкращий скарб одняв—віру в його... Якби я могла вмерти!..

Г а л и н а. Лідо! Що ти кажеш?!

Л і д і я. Відразу б заспокоїлася!.. І була про це думка,—не змогла... Так хочеться жити!.. І якийсь протест у душі: за що я мушу вмирати?.. За його вчинки?.. Я ж їх не робила!.. Де ж справедливість?.. І Леся!.. Боже мій!.. Краще б я не мала її, ніж вона тепер має батька—злодія... Боже! Що я кажу?!.. Але що ж я їй казатиму?.. Галино, дорога

моя,—порадь мене! Ти мені завжди була най-вірнішою порадою.

Леся вбігає й кидається до матері. Мамусько, мамусечко! Як там гарно, як гарно в садку!.. Пташки, сонечко... ай!..

Лідія нервово обнімає її, пригортає й починає цілувати. О, моє ти сонечко! Сонечко моє! Тільки ти мені світиш!.. Тільки для тебе треба жити!.. Тільки для тебе хоч жити!..

Леся. Мамуся плаче?

Лідія. Ні-ні, моя дорога дитино, ні! Я рада, що ти до мене зараз прийшла!... Рада, моє сонечко ясеньке!.. Біжи, гуляйся, радій, співай!.. І сяй мені, моє сонечко!.. Дай мені жити для тебе!.. Цілує й пускає її.

Галина. Ну, бігай, Лесю, знов у садок! Бігай швидше,—там тебе пташки дожидають. Ну, раз, два, три!..

Леся хотіла була бігти, але спиняється й дивиться то на матір, то на Галину. А мама?

Галина. І мама прийде... згодом... А тепер бігай, бігай, бігай... Пригортаючи, виводить Лесю й зачиняє за нею двері.

Галина вертаючись од дверей і сідаючи. Ну, тепер ти сама бачиш, що треба жити, варто жити!.. Мені здається, що ти все береш занадто трагічно.

Лідія. Галю, як ти можеш це казати? Невже ти не розумієш, як це... яка це мука!..

Галина. Розумію, навіть почуваю,—хіба ж я не бачила, як ти мучилася ці дні? І хіба ж я сама не похоліла зо страху, як почувла тоді, в кабінеті, розмову з Слимаком?.. Але ти просиш у мене поради, і я хочу тобі сказати... З кожного становища мусить бути вихід, тільки треба його знайти... і діяльно схотіти вийти,—тоді й пройдеш, куди треба.

Лідія. Та де ж він, той вихід?

Галина. У твоїй самостійності. Згадай, що ти не тільки чиясь жінка, а що ти самостійна людина, що тобі належать усі людські права... І скористуйся з їх!..

Лідія. Ох, як це боляче!..

Галина. Треба перетерпіти цей біль, щоб не було більшого. Слухай, скажи мені по правді: любиш ти його?

Лідія. Сама не знаю... Ці три дні останні зруйнували в моїй душі стільки, що не знаю—що там ще лишилося ціле... То люблю, то ненавиджу.

Галина. А можеш zostавитися йому жінкою й далі?

Лідія. Ні...

Галина. Можеш лишитися тут жити?

Лідія. Ні за що в світі!..

Галина. Ну, то мусиш піти звідси. У тебе збереглися твої гроші?

Лідія. За їх же хутір куплено...

Галина. Погано! Мусиш зараз же починати з того, щоб шукати собі заробітку.

Лідія. Ах, Галино! Хіба мене це лякає? Леся—от що мені страшно! Закон на його боці, і якщо він справді схоче відняти її в мене...

Галина. Треба зробити, щоб цього не було. Мусить дати тобі з дочкою окремого пашпорта.

Лідія. Не дасть,—ти знаєш його, який він упертий і міцний у слові.

Галина. Не дасть, поки ти тут сидиш, поки бачить, що це все не серйозно... А як підеш од його,—тоді інша річ... Не буде ж він справді тебе або Леся з поліцією приводити,—це був би скандал, який пошкодив би найбільше йому самому. Значить,—мусиш піти від нього як мога швидше. Є в тебе які документи?

Лідія. Метричне, гімназичний атестат...

Галина. Досить,—принаймні на перший час. Ну, і коли ти хочеш моєї поради, то ось вона: спакуйся зараз же і переїзди вдвох з Лесею до мене.

Лідія. Зараз?

Галина. У таких випадках що швидше зробити операцію, то краще. Або... знаєш що? Це може навіть ліпше буде... еге!.. Знаєш,—піді знову на який час під опеку до Нестора Петровича!.. Це ідея!

Лідія. Нащо?

Галина. А от просто поживеш у його на хуторі, поки все влаштується. А тоді вже й у город. І тихо все обійдеться: так натурально, що ти поїхала до свого дядька й колишнього опекуна в гостину... Потім, як довідаються про все,—менше буде галасу, бо приготуються до того, що ти не живеш дома. Ну, добре?

Лідія. Я... я не рахувала... так скоро...

Галина. Завсігди ти вагаєшся! Зваж же, що це найкращий спосіб! Ось слухай: жити з ім тобі тяжко, не можеш ти; покинути зовсім—ще, я бачу, не зважилася... Ну, то чого ж тобі кращого, як дядьків хутір? Поїхавши туди, ти не робиш нічого рішучого, не палиш за собою ніяких кораблів: відтіля ти можеш однаково легко і вернутися назад, і піти своїм шляхом. А тим часом обміркуєшся і побачиш—що і як треба зробити.

Лідія подумавши. Я згоджуюся.

Галина. Ну, нарешті!.. То ми так ізробимо. Я вже давно силкуюся витягти свого Сергія на село. Чому ж би не зробити цього сьогодні? Він, звісно, почне стогнати, охкати і навіть вопіяти, що його розлучають з наукою, тобто з колбами й мікроскопами, але к чорту всі колби й мікроскопи—

хай їде! Я зараз іду, дещо дома приготую і жду тебе. Багато часу треба тобі на пакування?

Лідія. Півгодини... Я не братиму багато...

Галина. І гаразд! До нас їхати чверть години. Значить—не далі, як за годину я дожидаюся тебе в себе. Біля дверей уже стоятиме екіпаж на чотирьох, і ми зараз же на хутір. Не спізнйся ж!

Лідія. Ні.

Галина. Ну, біжу! Виходить.

Лідія одхиляє двері просто глядача. Хотино!
(Чути голос: Чого?)

З маленької шаховки положить усе, що в їй є, у великий кошик... І замкніть... Гукнете фаетон і цей кошик, укупі з маленьким, хай винесуть... Поκληчте Лесю і вдягніть її в сіреньке пальто. Ми зараз ідемо.

Хотинин голос: Добре.

Лідія зачиняє двері, тихо проходить по хаті. Відчиняє двері праворуч, стає на порозі і дивиться який час у ту світлицю. Тихо прихиляє двері, тихо йде до вікна, відчиняє його й дивиться з безмірним смутком у сад... І так само мовчки повертається, спиняється й озирає світлицю. Помалу підходить до роялю і злегенька проводить по клавішах рукою, мов гладить. Клавіші озиваються. Вона бере кілька акордів сумних, прощальних... Не витримує, затуляє обличчя руками, прихиляється головою до роялю й плаче без згуку, німо.

Завіса тихо спадає.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Діється на Тищенковому хуторі. Ганок Тищенкового будинку виходить у сад; видно й частину саду.

На ганкові за столом сидять і п'ють вечірній час: Тищенко Лідія, Галина, Гаєнко—високий, худий, в окулярах. Часом на стежку проти ганку вибігає Леся, ганяючи м'яча чи обруча.

Лідія. Ви посилали, дядю, по пошту?

Тищенко. Послав. Щось довго нема зо станції,—вже сьома година. Я й сам дожидаюся листа від Василя.

Галина. Він приїде сього літа до вас?

Тищенко. А як же—з жінкою й з дітьми... Хочу, щоб переїхав до нас служити. А то сумно самому, як один син зостався, та й той далеко... А, от пак і забув сказати. Їхавши сьгодні на поле, проїздив проз Слухаєвичів хутір; дивлюсь,—Слухаєвичка по саду ходить.

Лідія. Приїхала?

Тищенко. Махає хусткою,—я думав щось там їй треба, та й спинився. Аж нічого такого... Тобі поклона передавала, казала навіть, що якесь діло до тебе має... Вчора, каже, приїхала.

Гаєнко. А вона далеко звідси живе?

Тищенко. Та з півверстви її хутір од мого.

Лідія. Яке ж там у неї діло?

Галина. Мабуть щось у справах літературно-артистичного товариства.

Тищенко. А їй хіба що те товариство?

Лідія. Вона ж голова в йому.

Тищенко. Я пак і забув... А ти член комітету?

Лідія. Еге... Але ж і поштар ваш,—як він довго!

Тищенко. Це ти дуже дожидаєш того листа, то тобі ще довше здається. Але ж я думаю, що він і сьогодні не відпише.

Гаєнко. Але ж це не по-лицарському... навіть не відповідати? І яке ж він має право не давати Лідії Дмитрівні окремого пашпорта?

Галина. То ти мені зараз би його дав, якби я забажала?

Гаєнко дивиться на неї трохи збентежений. Ні, я... я спершу прохав би тебе не покидати мене...

Галина. Ну, а якби я таки схотіла?

Гаєнко. Але ж я дуже прохав би!..

Галина. Ну, а я ще дужче іншого покохала б і вже не схотіла б лишитися.

Гаєнко хвилинку подумавши, поважно. Тоді... яке ж я мав би право вдержувати тебе?

Галина. Bravo! Треба це взяти до уваги,—якщо часом доведеться... Всі сміються, окрім Гаєнка, який спершу дивиться поважно, а потім, зрозумівши жарт, і собі сміється радісним сміхом.

Гаєнко. А, ти жартуєш!.. Новий вибух сміху.

Леся вибігаючи на стежку. Тьютю Галино! Я загубила м'яч.

Галина. Шукай—знайдеш.

Леся. Поможі знаходити!

Галина. Спробуй спершу сама собі допомогти!

Леся. Добре! Біжить далі стежкою й зникає.

Лідія. Зараз, як упорядкується справа з пашпортом,—їду в город і шукаю собі роботи.

Тищенко. Чого ж тобі так послішатися? Поживи ще в мене, відпочинь... Ще поспієш...

Лідія. Накрайще, як уже маєш у руках.

Тищенко. Найкраще, якби ти в городі жила в мене.

Лідія. Я хочу жити своєю роботою.

Тищенко. Ну, то й так же можеш: живи в мене і десь собі роботу знайдеш.

Лідія. Може... мабуть так і буде... але поперед усього—роботи треба.

Галина. Ми ж поїдемо завтра, то я й поклопочусь... А ти сиди поки тут.

Гаєнко. О, коли Галя візьметься, то вона вже зробить.

Тищенко. Ваш чоловік, Галино Михайлівно, вірить у вас, здається, як у бога?

Галина енергійно. Так і мусить бути!

Тищенко шуткуючи. То це ж ви ідолопоклонство заводите!

Галина. Прошу не називати мене ідолом! Сміх.

Гаєнко. Але ж і вона мені вірить... у тому, що я можу... Хоч я, звісно, можу дуже мало...

Лідія усміхаючись. Можна подумати, Сергію Олексієвичу, що це зовсім не ви заінтересували науковий світ новим знаходом у хемії.

Гаєнко. Ах, то наука... Ну, може я там що і вмю... трохи... Але я кажу так,—у житті...

Чути, як щось загуркотіло.

Тищенко. О, щось приїхало. Піду гляну. Увіходить у будинок.

Лідія. Може пошта?

Галина. Ні, наймит верхи поїхав на станцію, а це екіпаж. А коли ти написала листа? Позавчора?

Лідія. Ні, ще в середу.

Галина. Могла б уже бути відповідь...

Тищенко відчиняє двері й пропускає поперед себе Слухаєвичку. Прошу, дуже прошу сюди!.. Ми на ганку всі... чаюємо...

Слухаєвичка увіходячи. От і сусідка до сусід прилинула. Ах, дорога Лідіє Дмитрівно, як я рада вас бачити! Цілується з нею, тоді подає руку обом Гаєнкам.

Тищенко. Прошу, прошу дорогу сусіду сідати! Сідають усі.

Лідія. Чаю, Варваро Іванівно, дозвольте?

Слухаєвичка. Прошу, коли ласка! Лідія наливає. Ах, які чудові дні! Я приїхала з городу на хутір,—наче в рай одразу в'їхала.

Тищенко. А Семен Семенович ще в городі?

Слухаєвичка. О, в городі. Ах, председателєві земської управи стільки роботи, що він додому на село може вирватися хіба на який тиждень. А надто такий председатель, як Семен Семенович, що всю душу свою віддає на земські справи, не спить і не їсть за їми... Знаєте, іноді дома пообідати ніколи... Страшенно заклопотаний земськими справами.

Тищенко. Так, так, це кожному звісно, що Семен Семенович дуже робочий земський діяч.

Слухаєвичка. О, громадська діяльність—це наша перша повинність. Я тільки й одпочиваю душею, як працюю в нашому літературно-артистичному товаристві. Ах, Лідіє Дмитрівно,—там є ціла купа справ, у нашому товаристві!.. І взагалі купа новин у городі, відколи ви виїхали.

Лідія байдужно. Справді? Що ж там?

Слухаєвичка. А от що: ми вже почали репетиції нашого спектаклю. Головков грає героя,—і уявіть собі—пані Рудакова страшенно намагалася грати героїню!

Гаєнко. Але ж вона, здається, стара і... і велика... Сміх.

Слухаєвичка. От, от, власне комплексія в неї сами знаєте яка... Ну, що їй сорок і п'ять років, то ще дарма: грим зробив би з неї й мо-

лодшу,—але комплексія!.. З її комплексією грати тендітну панночку,—це ж сміх!

Тищенко.. А чого ж вона так намагалася?

Слухаєвичка. Ну, дуже зрозуміло чого: там грає Головков, і вона ревнує його до іншої, що гратиме героїню... взагалі до всіх панночок, що гратимуть.

Гаєнко. Як то—ревнує? Це ж її небіж.

Слухаєвичка. Ха-ха-ха!.. Небіж, небіж!.. Але ж не будемо про це говорити: пані Рудакова—дуже достойна дама, не вважаючи на деякі свої хиби... І я думаю, що їй таки пощастить добути посаду своєму... небожеві. І не в тім річ, бо хоча вона й незадоволена була, що їй не дали ролі, але скоро й пересердилась... А от що роль цю ми віддали Олі Скрипицькій і з цього—ціла історія!

Лідія. Яка ж?

Слухаєвичка. А ось бачите: Соня Петровська дуже хотіла собі цієї ролі, образилась і не схотіла зовсім грати в спектаклі... Це б ще нічого, але, знаєте, в третьому акті нам треба велику люстру... Ревинська обіцялася дати і тепер не дає.

Галина. Так це ж не Ревинська, а Петровська образилась.

Слухаєвська. Ну, як ви не розумієте? Соня Петровська пожалілась батькові, а той попрохав Ревинську,—це ж дама його серця... Ну, і от... Ах, Ревинська! Ви знаєте, яку історію я від неї чула?

Лідія нехотя. Яку ж?

Слухаєвичка. Про Ілляшова... Знаєте, того, що був предводителем дворянства у заріцькому повіті?

Тищенко. Директор банку?

Слухаєвичка. От-от,—що потім директором банку став. Розтрата! Тридцять тисяч!

Тищенко. Що ж—арештували?

Слухаєвичка. Ні, де ж таки! Дворянин і все інше... Добули гроші—кажуть, наш губернський предводитель сам дав двадцять тисяч... Добули і заложили, і все обійшлося без скандалу...

Тищенко. Та в його ж маєток... навіть у двох повітах...

Слухаєвичка. Ну, на ті маєтки стільки набрано, що з їх нічого вже не візьмеш... Коли б не поклопотались—попав би під суд... А тепер може служити й далі...

Гаєнко. Але ж він знову розтратить...

Слухаєвичка. Ну, так уже й розтратить... То такий випадок був... А чоловік шановний... Сам князь потурбувався, щоб залагодити справу... А ви, дорога Лідіє Дмитрівно... на довго на село відпочивати?

Лідія. Ще сама не знаю... на деякий час...

Слухаєвичка. Так-так... Дуже рада була вас тут зустріти... надто, що й справу до вас маю, любя Лідіє Дмитрівно... хоч і не громадське діло, але дуже, дуже важне.

Лідія. Прошу.

Слухаєвичка. Але ж бачите, це така справа... це справа... вона... Ну, от, бачите, я власне до вас від Павла Даниловича.

Лідія здивована. Від Павла Даниловича?

Слухаєвичка. Так-так, він мені приручив... і я взяла на себе цей тяжкий обов'язок з моєї широї прихильності до вас обох,—ви ж знаєте, що я завсігди сама перша лечу на поміч моїм друзям, усім, кому треба допомогти... On compte l'amī au besoin. Та ми ж таки й родичі хоч трохи.

Лідія. То прошу... я слухаю.

Слухаєвичка. Але ж...

Тищенко. Ну, ви собі говоріть, а ми підемо поки пройдемося садком. Устає, а за їм і Гаєнки.

Лідія. Ні, я дуже прошу вас, дядю, і вас обох зостатися!.. Дуже прошу!.. Ні від дяді, Варваро Іванівно, ні від моїх друзів я в сій справі не маю таємниці!.. Отже прошу цілком щиро говорити.

Тищенко та Гаєнки сідають.

Слухаєвичка. А коли так, то, звісно, дуже рада... Але, бачите, справа така делікатна... Хоч я й маю великий життєвий досвід, але така делікатна справа, що я не знаю, з чого почати... Спиняється.

Лідія. Може бути, Павло Данилович казав вам щось про моє бажання мати окремий пашпорт?

Слухаєвичка. Так, так, от власне ця річ здається йому зовсім незручною, неможливою навіть...

Лідія. А як може бути інакше?

Слухаєвичка патетично. Ах, дорога, дорога Лідіє Дмитрівно! Дозвольте мені, як вашому другу, серце якого болить вашим горем... еге, дозвольте мені сказати вам, що інакше може бути... Так-так,—може бути! Ну, маленьке непорозуміння, трошки не поладнали... Це так часто буває в подружньому житті... але нащо ж доводити це до краю, нащо розбивати життя? Коли що й було, *to le temps est un grand remède*.

Лідія. Простіть, шановна Варваро Іванівно, чи Павло Данилович казав вам, через що я так зробила?

Слухаєвичка. Так, щоб зовсім виразно, то ні... Казав, що не поладнали в якійсь справі... непорозуміння сталося... Але ж це так легко залагодити!.. Тим часом, коли доводити до краю, то зважте, дорога моя й кохана Лідіє Дмитрівно, зважте, що це страшенно пошкодить громадському становищу Павла Даниловича... Ви ж знаєте, що

ми всі... І Семен Семенович також... усі хочемо, щоб його вибрати за голову... а така подія... це вбило б його кандидатуру... Яка шкода була б вашому чоловікові, батькові вашої дочки!..

Лідія. Я дуже дорожу ім'ям батька моєї дочки і через те не зроблю і не скажу нічого такого, що могло б те ім'я... притьмарити. Але жити самотійно окремим життям я зважилась твердо... Цього мого заміру відмінити я не можу.

Слухаєвичка. Ах, ні, дорога моя Лідія Дмитрівно, не кажіть так. Ви мусите його відмінити, цього вимагає від вас і громадська повинність, і сімйові почування...

Лідія. Я все це зважила вже, Варваро Іванівно.

Слухаєвичка. Ах, ні-ні, Лідіє Дмитрівно, ви не все зважили. Ви певне вже відібрали листа від тьоті Неонили Андріївни?

Лідія. Ні.

Слухаєвичка. А мені Павло Данилович казав, що мусили вже відібрати. Шкода,—запізнився лист... він вас більше міг би впевнити, ніж я з моїми доводами... Але все ж дозвольте вам сказати, що ви не все зважили... Не ображайтесь, дорога моя Лідіє Дмитрівно, що я дозволила собі прийти вам це сказати... Я завжди кидаюсь на поміч своїм друзям... Мое серце болить за їх... Послухайте мене! Je vous en supplie.

Лідія. Я дуже дякую вам за прихильність, шановна Варваро Іванівно, але на жаль тут справа стала так, що відмінити я нічого не можу.

Слухаєвичка до інших. Ах, панове! Та допоможіть же мені умовити невблагану спартанку, як каже наш Григорій Дем'янович! Адже правда: спартанці були дуже жорстокосерді?.. Скажіть ви їй, що вона повинна мене послухатися...

Гаєнко. Я думаю, коли чоловік і жінка вже не можуть жити вкупі, то мусять розійтись...

Слухаєвичка. Ах, ні-ні! Що ви кажете? Ви ображуєте святощі одружіння!..

Гаєнко. Але які ж то будуть святощі, коли чоловік і жінка жити вкупі вже не можуть, а все ж лишаються вдвох?.. І щодня будуть лукавити, брехати один одному... виявлятимуть, ніби єсть те, чого вже зовсім нема? А моральна мука в такому становищу? Нащо ж це?

Слухаєвичка. Невже й ви, Галино Михайлівно, так само думаєте, як ваш чоловік.

Галина. Та як же можна інакше думати?

Слухаєвичка сердито. Але ж це цілком не громадські, цілком... не моральні погляди! Дорогий і високоповажний Несторе Петровичу! Вас найбільше може послухатися Лідія Дмитрівна, бо вона вас дуже поважає,—невже ви не допоможете мені впевнити її?

Тищенко. Моя порада... еге, моя порада Ліді була б, звісно... Так, зваживши всю справу, я звісно б сказав, що можна піти на компроміс...

Лідія. Я ні на які компроміси не хочу йти.

Слухаєвичка. Ах, не забувайте того, моя дорога Лідіє Дмитрівно, що громада не може миритися з такими поглядами... вона стає неприхильною до тих, хто в своєму житті йде за такими... ну, я скажу так,—антигромадськими поглядами...

Лідія. Та що ж тут антигромадського? І нащо громаді цікавитися моїм особистим життям, коли воно громаду не обходить, не зачіпає і нікому кривди не робить?

Слухаєвичка. Але ж простіть, моя дорога й любя Лідіє Дмитрівно,—ви робите кривду своїй дочці, своєму чоловікові.

Лідія. Я знаю, Варваро Іванівно, що треба

робити, щоб не було кривди моїй дочці. А щодо Павла Даниловича, то тут... суддею може бути тільки той, хто знає, як і через що ми розходимося.

Слухаєвичка устає ображена. Простіть!.. Я не сподівалась... Я з такою щирістю кидаюсь на поміч своїм друзям... Але коли мені так кажуть, то я... Простіть, але я не заробила, мені здається, цього...

Лідія встаючи. Мені дуже шкода, Варваро Іванівно, коли я сказала вам щось прикре,—я прошу вибачити мені це. Але думки своєї я не можу відмінити.

Слухаєвичка вся ображена. Простіть, я вже не смію говорити... Бувайте здорові! Прощається, подаючи руку.

Тищенко. Постривайте, дорога Варваро Іванівно, нащо ж так? Постривайте ж бо, не тікайте,—ми ще поговоримо...

Слухаєвичка. Ах, ні-ні,—я вже все бачу... Я мушу поспішитися, щоб привезти відповідь нещасному Павлові Даниловичу, який тепер сидить у мене, тут, на хуторі, і з болем і трепетом пораненого серця дожидається відповіді... Бувайте здорові! Виходить. Тищенко проводить її.

Спершу всі мовчать. Згодом з-за будинку виходить наймит і зіходить на ганок.

Наймит. Оце пошта зо станції. Подає купку загорнених у папір листів та газет.

Лідія беручи. Давайте!

Наймит виходить.

Тищенко виходить з дому. Ах, шкода,—роздрагували пані!

Лідія. А що ж я могла їй іншого сказати?

Тищенко. Та якось так... знаєш, не можна ж

так гостро... Правда ж, Сергію Олексієвичу, вона вже занадто гостро відповідала?

Гаєнко. Бачите... От, скажемо, дві сили стали суперечні одна одній і не можуть поєднатися... Ну, як же про це інакше говорити, як не так, що вони вже не можуть поєднатися?

Тищенко. Та воно звісно... хоча... Хто його знає... Треба ще добре розібрати провину Павла Даниловича...

Лідія. Дядю, те, що він зробив—цілком виразне. І ви самі це казали зараз же, скоро почули тоді розмову з Слимаком. Мені здається, може я могла б простити його, коли б була певна, що це трапилась тільки помилка, про яку він сам жаліє... Але ж він обороняє таке поведіння, обороняє принципіально!.. З цим я помиритися не можу.

Галина. І не треба...

Тищенко. Бачиш же сама, як це його обходить; він покинув усе і приїхав до Слухаєвички дождитися твоєї відповіді.

Лідія. Що ж із того? Він тільки хоче, щоб я послухалась його, помирилася з усім і вернулась... Коли б він чесно хотів почати нове життя,—йому не треба було б посилати Слухаєвичку, а самому дождитися в неї... Ось пошта.

Тищенко. Вже є... Розгортає папір і переглядає часописи й листи. Ну, тепер уже тобі листа не буде... Ні, є лист,—од тьоті Неонили,—її писання. Дає листа.

Лідія. Певне той, що Слухаєвичка казала...

Читає.

Тищенко подає газети Гаєнкам. Прошу!

Гаєнко. Дуже дякую! Гаєнки переглядають газети, Ліда й Тищенко мовчки читають листи.

Лідія прочитавши, тремтячим голосом. Ну, ось і тут... Подає Галині. От прочитай, будь ласка, голосно...

Галина читає. „Дорога Лідіо! Зараз у мене був

Павло Данилович і розказав мені все, не потаївши нічого. І знаючи все, мушу сказати, що ти вчинила дуже необачно. Твоя повинність—бути вкупі з чоловіком, не зважаючи ні на що. Коли він має які хиби,—треба подбати направити їх або терпляче зносити, а не руйнувати сім'ю. Та й помилки його такі незначні і так легко зрозуміти їх і простити. Як твоя тітка, сестра твого покійного батька, який приручив мені дбати за тебе, повинна перестерегти тебе, що ти стоїш на хибній, непевній і через те страшній дорозі. На цій дорозі розлучаються з моральністю, а це була б розлука не тільки з усім громадянством, але навіть і з твоїми найближчими родичами. Хоч як би вони тебе любили,—вони не можуть зіходити до тебе на той хисткий моральний шлях, на який ти ступила. Цілую тебе і твою любу дочку, але прошу дати мені змогу поцілувати вас обох у твоїй власній господі, у господі твого чоловіка. Твоя тітка Неонила Дорожинська“.

Тищенко. От бачиш, бачиш,—і тьотя так само говорить.

Лідія. А мене цей лист тільки обурює. Йй здається неморальним мій учинок, а те, що робив і, може, має робити Павло Данилович, те йй здається незначним!.. На її думку, я тільки даремно турбую своїми вчинками і родичів, і громадянство!.. Ми з тьотею ніколи не мали однакових поглядів, але я не сподівалася... не сподівалася, що вони неоднакові навіть на такі елементарні речі, як не руш чужого... Вас це не обурює? Тищенко розводить руками. Ну, от нехай Галина, нехай Сергій Олексієвич скажуть—яке на їх вражіння зробив цей лист.

Галина. І мені здається, що цей лист во ім'я моральности виправдовує цілком не моральні вчинки.

Тищенко. Ах, ну чого ж так обурюватися? Не можна ж так уже суворо, так немилосердно дивитися... Усі ми чимсь грішні, усім нам треба вибачности...

Лідія. Вибачности нам усім треба—то правда. Я готова вибачити, простити... Не могу бути до його такою, як була, але простити могу... Тільки ж не миритися з фактами!.. А мені кажуть, щоб я забула те, що єсть моєю святинею моральною!..

Гаєнко. Але ж, Несторе Петровичу,—ви ж сами тільки вчора, здається, розказували нам, що на Україні в старину був такий закон, чи звичай: коли одно з подружжя зробило щось ганебне, яке злочинство, чи що, то друге має право покинути його, розлучитися з їм. Ви ж сами казали, який це гарний закон.

Тищенко. Так, це правда, але... Не можна ж і так уже по-пуританському... Підхожі речі так часто трапляються, і якщо так жорстоко щоразу їх судити, то що ж воно буде?.. Врешті—не можна ж і з громадянством поривати...

Лідія. То громадянство стоїть за такі речі? Обороняє їх? А хто против їх, той против громадянства? І це кажете ви, дядю? Та поясніть же мені врешті—що це таке? Поясніть цю страшну суперечність, бо моя бідна голова не може її зрозуміти!..

Тищенко. Та, бачиш... воно, звісно, суперечність... але не все можна робити навпростець... компроміси в житті неминучі!.. Я думаю—і в Павла Даниловича це було компромісом... задля інтересів сім'ї...

Лідія. Ах, облиште ви, будьте ласкаві, цю стару пісню!.. Цю сім'ю, цю жінку й дітей, яких треба годувати і задля яких треба красти! Облиште,—так це грубо-неморально!.. Він не може

прогодувати жінку й діти, не кравши? Ну, то жінка й діти підуть од його, щоб він міг бути чесним!.. Сами собі зароблять шматок хліба!.. Свій, не вкрадений з громадської каси, бо тим... бо тим вони—подавитися можуть!.. Останні слова вимовляє з сльозми в голосі і схиляється головою на стіл, плачучи.

Тищенко. От... от... А! Ну, Лідочко, голу-бочко, заспокойся!.. Не турбуйся так!.. Я не хотів тебе вразити!..

Лідія. Простіть!.. Я не можу!.. Плачучи виходить з ганку в хату. Трохи згодом слідком за нею йде Галина.

Тищенко. Ах, чорт!.. І надало мені сказати!.. І надало!.. Ходить стурбований по ганкові. Ну, що його тут зробиш? що його порадиш? Ну, скажіть мені, Сергію Олексієвичу? Спиняється перед ім.

Гаєнко. Мені здається, Несторе Петровичу, ми повинні з усеї сили допомогти Лідії Дмитрівні в її святому й чистому замірі!..

Тищенко. Ах, Сергію Олексієвичу! Ви сидите за своїми азотами та ретортами і не знаєте живого життя. А в живому житті робиться не так просто, як у хемії: коли дві якісь там штуки еднаються, дак еднаються, а як ні, дак і ні. Життя—повсякчасний компроміс.

Гаєнко. Як би ви не назвали життя, але і в йому не еднаються докупи такі речі, як чесність і крадіжка—так само, як не еднаються огонь і вода.

Тищенко. Але як бачиш, що сім'я розбивається, що все життя в людини перевертається, то поневолі пристанеш на компроміс.

Гаєнко. Мені здається, що тут сім'я розбилася з того часу, як Лідія Дмитрівна перестала поважати свого чоловіка. Далі була б не сім'я, а труп сім'ї.

Тищенко. Ат, добре вам так говорити!.. А я

не можу так дивитися, мені боляче це все!... Боляче через те, що мені жалко Лиду,—у мене ж нікого нема, окрім сина та її. Яке її життя буде?

Гаєнко. О, я певний, Несторе Петровичу, що життя її буде більше вартим людського бажання, ніж якби вона зосталася з Карбовським... На новому шляху вона ще може зустріти щастя, на старому—ніколи...

Тищенко. Ох-ох!.. Якби то ви праві були!.. Вибачайте, мені на хвилину треба по господарству.

Зіходить з ганку й повертає за будинок. Гаєнко трохи постоявши на ганкові, йде в світлицю. Сцена який час порожня.

Карбовський виходить з саду і стає на стежці, роздивляючись. Назустріч йому вибігає Леся, женучи стежкою обруч.

Леся, побачивши Карбовського, підбігає до його. Татку! Карбовський цілує її. А, ось де ти!

Леся. Чого ти досі не приїздив? Ходім же до мамі!

Карбовський. Зараз, зараз підемо... Тільки знаєш що? Там ще стоять мої коні біля саду,—хочеш, я покатаю тебе?

Леся. Ах, хочу, хочу, дуже хочу!

Карбовський. Ходім же! Виводить її. Сцена знову який час порожня.

Лідія, Галина, Гаєнко виходять на ганок, а потім зіходять у сад.

Галина. От краще давай пройдемося полем, то й голова в тебе перестане боліти.

Лідія. Добре... тільки треба покликати Лесю.. Лесю! Лесю!.. Не чуть...

Галина. Десь забігла, пустушка.

Гаєнко. Ось я зараз піду її знайду. Іде в сад.

Лідія. Як тобі здається: ці всі заходи з Слухаєвичкою, з тьотею Неонилою—що вони визначають?

Галина. Що він не хоче тобі пашпорта давати і думає, що ти вернешся.

Лідія. Що ж тут робити?.. Не знаю...

Галина. Ми це обміркуємо гуртом.

Чути в саду спів, і незабаром купка дівчат-робітниць з саду, співаючи якусь пісню, переходить стежкою проз будинок; дехто несе в руках граблі, лопатки.

Галина. Дівчата, а дівчата! Не бачили там панночки з обручем?

Дівчина 1. Ні, не бачили.

Дівчина 2. А я бачила,—пішли з кимсь.

Лідія. З ким?

Дівчина 2. Не знаю... з паном... Біжить наздогоняючи подруг, і всі зникають.

Лідія. З ким же це вона пішла? Хіба з дядею?

Галина. Та просто мабуть з Остапом,—вона страшенно цікавиться його пасікою.

Лідія. Ходім же її шукати!

Галина. Стривай,—ось зараз Сергій прийде.

Лідія. Он уже йде.

Гаєнко увиходить. Нема ніде,—обійшов кругом. Стривав Остапа й Явдоху, питав,—кажуть: не бачили.

Лідія. Чи не до річки побігла? Я так завсігди боюсь цього!.. Ходіть швидше туди!..

Наймит проходить через сад з сокирою в руках, несучи на плечі зрубану суху деревину. Ви панночки шукаєте? Вони з паном поїхали.

Лідія. Хіба Нестір Петрович куди поїхав?

Наймит. Не наш пан, а Павло Данилович.

Лідія. Павло Данилович?

Наймит. Атож!.. Я там, по той бік саду, був, дак бачив: підїхали хвалітоном з панею Слухаєвичкою до саду, до хвіртки, та й пішли пан у

сад, а Слухаєвичка дожидала... А згодом вийшли з панночкою, сіли та й поїхали.

Лідія. Куди?

Наймит. А просто до станції, до вокзалу...

Лідія тремтячим голосом. Галю, що це?

Гаєнко. Кличте зараз Нестора Петровича, скажіть, щоб швидше сюди йшов!

Наймит. Гаразд! Виходить.

Лідія. Він украв її!.. Украв!..

Галина. Що це ти? Заспокойся!..

Лідія. Треба швидше на станцію!.. На станцію!.. Чути, як гуде й свистить поїзд. Он уже поїзд! Швидше, швидше на станцію!..

Гаєнко. Поїзд стоїть тільки дві хвилини, не поспієм.

Тищенко швидко ввіходить. Що тут сталося?

Лідія. Лесю украв!.. Лесю!..

Тищенко. Хто украв?... Як украв?.. Не розумію...

Галина. Павло Данилович під'їхав екіпажем під сад, увійшов, ухопив Лесю в саду і повіз на станцію.

Лідія. Дядю, коней!.. Коней!.. Чути, як свистить поїзд.

Тищенко. Та куди ж тут їхати, коли вже поїзд рушив?

Лідія. Боже!.. Що ж робити?.. Ламає руки.

Гаєнко. Заспокойтесь,—ми вам її вернемо...
Поїзд рушив, гугот.

Лідія кидається в той бік, де станція, простягаючи наперед руки й кричачи. Лесю!.. Лесю!..

З а в і с а.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

У господі в Гаєнків. Вітальня, де приймають гостей, одмітно від звичайного вбрана; мебель більш-менш така ж, як звичайно, але стоїть іще стіл до писання, з паперами й книгами на йому, полиці з книжками, по стінах портрети письменників та вчених. Гаєнко читає газету. Галина за столиком пише. Лідія сидить на кавапі з розгорненою книжкою на колінах, але вона її не читає, задумавшись.

Гаєнко вчитавши в газеті. Вчора збирався комітет вашого літературно-артистичного товариства... Постановили завести при товаристві театральну бібліотеку.

Лідія. Збирався комітет?

Гаєнко. Еге, в газеті е...

Лідія. Оригінально!.. А мені навіть і не сказали, що він має збиратися.

Галина. Може не знали твоєї адреси.

Лідія. Ні, я недавнечко стрілася з Петрашенком і казала, де живу...

Гаєнко. Він, здається, секретар товариства?

Лідія. Еге ж,—звичайно він та Слухаєвичка вдвох розсилають записки в комітет.

Гаєнко. То це зроблено навмисне! Це обурює!.. Хочете, Лідіє Дмитрівно, я піду до Слухаєвички і спитаюся, чому вам не прислано записки?

Лідія. Дуже дякую, але це ж не допоможе...

Галина. Краще не ходи,—це наробило б тільки галасу.

Лідія. Видимо, що це навмисне зроблено. Це видно й з їхнього поведіння зо мною. Вчора я

взустрілася на вулиці з Ревинською—вона ледве кивнула мені на мій поклін і поспішила проскочити далі.. Устає і нервово переходить хату. Ах, та все це, все це була б дурниця, про все це я забула б, як про вчорашній сон, якби я тільки знайшла Лесю!.. Тиждень уже минув!.. Я навіть не знаю, де вона!.. Я навіть не знаю, чи вона жива!..

Гаєнко. Ну, нащо ж так? І жива й здорова, тількищо поки нам не щастить довідатися, де він її заховав.

Галина. Може він її навіть дома держить.

Лідія. Ні, по тому, як він не забороняв мені шукати її по всіх світлицях—тоді, як ми від дядька приїхали,—видно, що дома її не було...

Галина. Тоді... але тепер?

Гаєнко. У всякому разі—не турбуйтеся так!..

Лідія. Ах, якби ви мали дитину,—ви б не казали так!

Галина зідхає. Якби ми мали!..

Лідія. Прости!.. Але я не можу!..

Гаєнко. А все ж не турбуйтеся: я маю маленьку надію...

Лідія. Невже? Що саме? Скажіть!..

Гаєнко. Так,—я одному своєму знайомому приручив довідатися...

Лідія безнадійно. Довідатися.. Уже багато довідувались, та все даремне... Інше треба зробити... інше...

Гаєнко, глянувши на годинник. Одначе, я мушу вже йти...

Галина. Будь ласка,—вертаючись, здай на пошті цей пакет, це допис до „Краю“.

Гаєнко. Давай! Бувайте поки здорові! Виходить.

Галина. Ти щось надумала?

Лідія. Силкуюся надумати... Може й надумаю... А ти не знаєш—який це знайомий Сергія Олексійовича має довідуватись?

Галина. Ні, не знаю,—я сама вперше чую. Сергій або забув мені сказати, або робить з цього таємницю. Чути дзвоник. Він любить іноді гарні несподіванки робити. Здається, дзвонив хтось?

Лідія. Еге.

Карбовський увіходить з брилем у руках і низько кланяється обом дамам. Я не потурбую вас?..

Галина. Прошу!

Карбовський підходячи. Мені здається, прийшов час, коли ми з тобою, Лідо, мусимо поговорити.

Галина. Прошу сідати! Устає й виходить.

Карбовський сідає. Далі так жити не можна... Ми страваємося, як чужі, як вороги навіть,—ти не хочеш і словом озватися до мене...

Лідія. Як же інакше? Ти почав війну проти мене, пограбував, одняв од мене Леся!.. Як це недостойно порядного чоловіка—зрадливо підслати на розглядини і потім украсти!..

Карбовський. Ні, справа була трохи не так. Я не посилав Слухаевичку на розглядини... Вона мала тільки довідатися про твій настрій. Коли б вона привезла добрі вісті,—я сам би прийшов до тебе... Бо я власне приїхав з Слухаевичкою, тільки зостався біля річки... Це правда, я хотів, щоб Леся була в мене, але того разу не за тим їхав... А потім, як Слухаевичка сказала мені про твій погляд і про те, що Леся бігає в саду,—у мене блиснула думка викрасти її... Я звелів кучерові завернутися,—а то ми вже їхали до Слухаевички... От як воно було...

Лідія. Це не переміняє справи.

Карбовський. Не забувай же, що не я почав цю війну, а ти.

Лідія. Неправда! Я пішла й заховалася після тяжкої кривди в свій куточок... хотіла тільки од-

ного—щоб мене не займано... Хіба це значить—почати війну? Я нічого не хотіла від тебе, тільки спокою, а ти прийшов і зруйнував той спокій!.. Одняв у мене одно, що мені залишилося, чим життя мені було яснє!.. Де вона? Здорова вона?

Карбовський. Вона здорова, а де—про це ми говоритимем тільки після того, як в'яснимо деякі питання... Про їх я й прийшов говорити...

Лідія. Вже все в'яснено!.. Жити з тобою я не можу... Віддай мені дочку, дай документ,—більше нема чого говорити.

Карбовський. Навпаки,—є багато, про що треба сказати. І я прошу вислухати мене спокійно... дай і мені змогу сказати все, що треба—від цього і Лесі, і нам обом буде краще.

Лідія. Я слухаю.

Карбовський. Я хотів би цілком по щирості в'яснити своє становище... свій погляд на той конфлікт, що повстав межи нами... найбільше—про ті мої вчинки, які тебе так обурили. Звісно, я міг би сказати: я помилюся, я більше не робитиму так, я каюсь і таке інше... одно слово—сказати все те, що в таких випадках кажуть ті люди, які мають смілість грішити і не мають одваги оборонити свої вчинки... Мене обурює така боязкість, завжди обурювала!.. Через те я такого не скажу, хоч добре знаю, що, сказавши, міг би мати певну надію на твоє прощення... Але я думаю, що не зробив нічого, що вимагало б прощення.

Лідія. Нічого?

Карбовський. Прошу: дозволь мені сказати все до краю! Мій погляд на ті вчинки ти знаєш,—іншого сказати не можу. Але, здається, я тебе гарантую досить, коли скажу: хоча мій погляд і не відмінюється, але я побачив, як тяжко тобі миритися з цим, і даю тобі слово, що наперед більше такого

нічого не буде!.. Нічого навіть підхожого.. Ти ж знаєш: я ніколи по-дурному слова не даю. Уже та ширість, з якою я признаюся в своїх теоретичних поглядах, може показати тобі, що я додержу свого слова—не прикладати цих поглядів до життя. І де, мені здається, гарантує тебе цілком і дає тобі змогу з честю вернутися до своєї господи.

Лідія. Я помилилася в тобі, хоч жила з тобою сім років... але й ти не менше помилився в мені... Ти звик з чужими людьми, що всі скорялися твоїй розумовій силі, міцній, загартованій вдачі.. Ти думав що і в подружньому житті буде так само... Подекуди ти й не помилився: ти зачарував мене своєю силою, я залюбки скорялася... Признаюся, коли хочеш,—солодко було мені скорятися, бо я тебе любила і безмірно поважала... Ні, не поважала! Це холодне слово тут не до речі: ти був моїм ідеалом людини!.. А хто ж не схиляється перед укоханим ідеалом? Цей час минувся, Павле Даниловичу, моя приспана сила знову прокинулася... Бо і в мене є трохи сили—не стільки, щоб скоряти, але досить щоб не скорятися...

Карбовський. Я й не думав тебе скоряти, я хочу впевнити...

Лідія. Ну, це тільки форма... Чим же ти впевняєш? Мені так вигідніше, зручніше, то й вона мусить з цього задовольнитися—от основа того, що ти зараз казав. Ти ж нічого не зрікаєшся, нічим не поступаєшся... Додержати слова тобі тепер легко—адже нема й потреби вже ламати його: твое матеріяльне становище тепер дуже добре. Але ти забув одно: я корилася тому, кого вже нема... він жив тільки в моїх мрія, а ти—ти мені чужий. І не буду я тобі скорятися і не піду до тебе жити...

Карбовський. Обміркуйся,—це в тобі говорить роздратовання...

Лідія. Ні, це щось більше, глибше, краще, ніж роздратовання!.. Впевняю тебе!.. Воно ніколи не переміниться, і ти мусиш помиритися з цим. Верни ж мені дочку!..

Карбовський. У нашій господі, вернувшись туди, знайдеш і нашу дочку.

Лідія гірко-іронічно. Ти все ж не покидаєш грати ролю дужої людини, яка хоче і може скорити!.. Покинь це! Щирим голосом. Павле, я тебе прошу: не будемо одне одному докоряти, признаймо факт, як він є, і розійдімося так, щоб обом нам було найменше болю. Верни мені Лесю, верни її мені—я тебе благаю! Зрозумій мої муки!.. Во ім'я того гарного, ясного, що було між нами, я благаю тебе!.. У тебе тепер сила в руках, ти подужав, але будь же й добрий, будь великодушний!..

Карбовський, беручи її за руки, дуже широко. Лідо! Вернись до мене, і все буде добре. Зрозумій же й ти мої муки: я тебе люблю!.. Утратити тебе—це ж частину серця одірвати!.. Вернись до мене,—я дам тобі змогу забути все, все, що було... і ми будемо щасливі!.. Я не скоряти тебе хочу,—я благаю тебе, бо і в мене душа змучилася... так тяжко...

Лідія так само широко. А мені?.. О, ти не знаєш, що значить утратити віру в того, хто був ідеалом!.. Як це страшно!.. Зрозумій же!..

Карбовський. Але ж ми живі, Лідо, а поки люди живі,—всяку рану можна загоїти!.. І ми все зробимо, все щоб загоїти...

Лідія. Що ж можна тут зробити? Ми живі, але віра моя мертва...

Карбовський. Я воскресну!!!

Лідія уважно на його дивлячись. Воскресиш? Добре! Може до цього й є спосіб...

Карбовський. Скажи,—і я все зроблю!..

Лідія. Ось... почни з того... верни громаді все, що ти від неї маєш...

Карбовський. Як то?

Лідія. Віддай городові те, що в його взяв—свій будинок, хутір...

Карбовський. Але ж... це ж неможливо... Це зруйнувало б усе життя... Довгою, тяжкою працею я здобув собі становище... і всього зректися, опинитися знову серед вулиці... Ні, це неможливо!..

Лідія вихопивши в його руку, встає й одходить. Ха-ха-ха! Як ви злякалися!.. О, я розумію!.. Чоловік придбав становище, хоче бути головою, а тут усе руйнується!.. Не бійтесь! Я пожартувала... Я ж знаю, що це неможливо—для вас... Але ж і мені неможливо!.. Кожна вкрадена в громади копійка—пектиме мені руки; кожний за неї куплений шматок—отруюватиме мене огидною отрутою... кожна стіна в добутому за громадські гроші будинкові—гнітитиме мене... поміст під моїми ногами горітиме!.. Розумієш ти це? Розумієш ти, що для мене неможливо?!..

Карбовський устаючи. Ну, то знай же, що Леся не твоя, а наша дочка, і я не віддам її тобі самій.

Лідія. То будемо боротися.. до смерті!

Карбовський. Це для тебе буде безнадійно: ти покинула мене, дочка мусить бути в мене... Мені треба тільки упорядкувати цю справу юридично, щоб ти не мала не тільки змоги, але й права взяти її в мене. І я це зроблю. Ти її не матимеш!.. Дуже прошу—поміркуй про це!.. Спокійного, холодного обміркування більше, яко мога більше!.. Тоді, може, ми порозуміємося.. Будь здорова! Виходить.

Лідія сидить який час мовчки.—Згодом увіходить
Галина.

Галина. Пішов уже...

Лідія. Пішов... Мовчанка. Ні до чого ми не договорилися... та й не могли договориться...

Галина. А що ж він каже?

Лідія. Не віддам Лесі і забезпечу себе юридично... і таке інше...

Тартаринська швидко увіходить. А! От чудово!.. Навіть вас обох бачу,—я так хотіла побачити... Стискає обом руки.

Галина. Прошу сідати! Через що ж то так хотіли нас побачити?

Тартаринська сідаючи. Просто хотілося побачити та й уже. Хіба мені не можна бачити вас укупі?

Галина. Чому—ні?

Тартаринська. А як справа з вашою дочкою, Лідіє Дмитрівно?

Лідія. Як і була.

Тартаринська. Павло Давидович неблагородно робить. Простіть, що я так сміло,—я з щирої прихильности... Я й у вічі йому це казала!.. Дочка повинна бути в матері. Син у батька, а дочка в матері. Але він... Ах, я думаю,—все це через те...

Лідія. Через що?

Тартаринська. Через... якби не було цього... Ах, це така делікатна справа!..

Лідія. Коли знаєте, то скажіть,— мені ж це важно знати.

Тартаринська. Коли ж не зважуюсь...

Лідія. Чого ж там не зважуватись? Кажіть!

Тартаринська. Я думаю, що все це... що Павло Данилович під впливом тих чуток... про вас... от, що горюють по городу...

Лідія. Що ж то за чутки, що мають на його вплив? Я не знаю.

Галина. Ну, то краще ви про їх, Конкордіє Захарівно,—вибачайте мені,—і не розказуйте, бо я вже бачу, що це якась дурниця,—і слухати не варто...

Тартаринська образившись. Чому ж ви думаєте, що це дурниця? Хіба я тільки дурниці й умію казати?

Галина. Та я зовсім цього не кажу, Конкордіє Захарівно,—я тільки кажу: навіщо турбувати Лиду всякими вигадками, які...

Лідія. Ні, Галю,—нехай Конкордія Захарівна скаже: я ж не дитина і від дурниці не плакатиму... А ми ж ще й не знаємо: може це мені й важно знати. Прошу вас, Конкордіє Захарівно!

Тартаринська. Звісно, коли бажаєте... Хоч мені й прикро, що про мене так думають... ніби я самі дурниці... Але ж я така прихильна до вас, що не можу не перестерегти... Хоч це така справа... А надто, що... я вже бачу сама, що це брехня... Бо от же ви з Галиною Михайлівною такі ж приятельки, як і були...

Галина. А чому ж би ми мали бути не такими? Тартаринська. Хіба й ви не знаєте?

Галина. Та що це ви, Конкордіє Захарівно, натякаєте на щось, а не кажете до ладу. Коли вже натякаєте, то кажіть просто та й годі, а то вже це стає навіть чудним.

Тартаринська. Ну, коли хочете, то я скажу, що по всьому городу вже говорять, що ви обидві посварилися через... через те, що Лідія Дмитрівна закохалася в Сергія Олексійовича.

Галина. Що?!

Лідія. Як вам не сором так казати?!

Галина. Фу, яка огидна пльотка!

Тартаринська. Ну, от, от,—я ж так і знала, що за мою прихильність та на мене ж і нападуться! Чим ж я винна, що так говорять?.. Ніби у вас, Лідіє Дмитрівно, давно вже це і через те ви й Павла Даниловича покинули... І через те Павло Данилович і дочки вам не може віддати...

Лідія. Це вам так Павло Данилович казав?

Тартаринська. Ні, він мені так не казав... Тільки я бачу, що це на його вплив мало... Бо він мені на мої слова сказав: „Я перед вами, Конкордіє Захарівно, розкриваю всю мою душу і скажу вам, ви ж сами знаєте, які скрізь поголоски“... А я—не він, не Павло Данилович, а я—я цьому нічому не вірю, бо ви такі ж приятельки, як і були... Я з прихильности до вас хотіла перестерегти, а ви напались на мене та й ображаєте мене... Хоч я й сама рада скрізь кричати, що це брехня... Дуже дякую вам за таку прихильність!..

Галина махнувши рукою. Та ніхто не хотів вас ображати, Конкордіє Захарівно... Але ж від таких звісток людині трудно лишитися спокійній.

Тартаринська. Так, так, вам треба заспокоїтися... Я вже більше нічого не буду казати, вже піду... Тільки скажу—це мабуть через те так говорять, що Сергій Олексійович все клопочеться про Лідію Дмитрівну,—Лесю розшукує... Навіть Слухаєвичка... Оцього вже я зовсім не хвалю: розсилали запросини в літературно-артистичне, в комітет, а вона й каже: „А пані Карбовській покищо ліпше не посилати запросин...“ Вибачайте, я знову забалакалася, а вам треба заспокоїтися. Я вже піду. Бувайте здорові! Подає обом руку. Я вже на вас не гніваюсь. Бувайте здорові. Виходить.

Галина. Яка гидота!.. Нікчемна пащуха тільки й знає, що бігає та всякі пльотки розносить!..

Жалкую, що зовсім її не вигнала... Колись таки вижену.

Лідія. Ат, вона не гірша за інших. Гірші ті, які творять такі пльотки.

Галина. Та й вона ж у тому гурті.

Лідія. І він, він, що знає мене, може няти цьому віри!

Галина. Ну, це вона бреше. Це ж видно вже з того, як ця лепетя оповідає. Ти ж знаєш, що він завжди терпіти її не міг, то він міг би їй сказати: розкриваю вам усю душу!...

Лідія. Це правда... вона вигадала... Але ж він знає мене,—він би мусив протестувати проти цього!.. Мушу зараз же покинути вас, Галю,—хоч в готель, а зараз же!

Галина. Таке ще вигадай! Нащо це?

Лідія. Як же я можу zostаватись у вас після того, що говорять? Це б і проти вас було недобре... От уже зроду не сподівалась такої прикраси з того, що ви дали мені притулок!.. Зараз же спакуюсь...

Галина. Стривай! Хіба ж цим запобіжиш лихові?

Лідія. Авжеж! Покинуть плести дурниці.

Галина. Або ще дужче плестимуть... Казатимуть, що я таки довідалась про все, і ти мусіла мене покинути.

Лідія хвилину дума. Правда... Але що ж тут робити? Скажи мені!

Галина. Не зважати ні на які брехні. За який тиждень ти вже матимеш заробіток,—тоді й наймеш собі квартиру... Мені це гірко: я так марила, що ти житимеш з нами...

Лідія. Ні-ні—тепер це неможливо!.. Не силууй мене!

Галина. Не силуватиму,—розумію тебе... Але ж

не зараз, а тоді... Бо як зараз, то це значить признати, що брехуни казали правду. Забудьмо про їх—це найкраще.

Лідія. Ні, після всього я нарешті здажуюсь... Тепер не вагатимусь...

Галина. Що ти надумала?

Лідія. Є в мене план... Тепер мені байдуже що з цього буде,—аби вирвати Леся... Не можу жити без неї, не хочу, щоб він виховав з неї таку людину, як сам. Я не дам йому цього зробити... Коли це зруйнує його життя,—винен буде сам... Я не можу більше терпіти!.. Не можу думати про те, що він мою дитину отруюватиме зненавистю до мене... що він образ матері в дитячій душі заплямить... Коли не поступиться,—кай буде, що буде, а я не можу більше!..

Галина. Що ти хочеш робити? Заспокойсь!

Лідія. Я спокійна буду, як дійдеться до справи... Будь певна—спокійна...

Галина. Але що ти хочеш робити?

Гаєнко швидко ввіходить. А що! А що! Я казав—і маю!

Галина. Що ти маєш?

Гаєнко. Маю!.. Знаю, де Леся!

Лідія тремтячим голосом. Кажіть же!.. Де? Здорова?..

Гаєнко. Певне, здорова, хоч я її не бачив. А сховано її у вашої тьоті Неонили Андріївни.

Галина. Невже?!

Гаєнко. Боявся Павло Данилович, що з його будинку її викрадуть і віддав тітці... Та її дуже пильнує, нікого не пускає до неї і нікому не дозволяє говорити, що дитина там живе... Будинок величезний,—заховати легко.

Лідія. Вони там її мучать!.. Ходіть швидше туди!..

Гаенко. Добре, підемо зараз.

Галина. Але як ти про це довідавсь?

Гаенко. Дуже просто: наш університетський швайцар Панасенко рідний брат покоївки Неонили Андріївни. Я давно вже думав, що, може, Леся там... А Панасенко за дещо мені вдячний... Я попрохав його довідатися,—він і зробив для мене...

Лідія. Ходіть же! Зайдемо до дяді,—треба й його взяти... Тепер я зроблю, що надумала!..

Галина. Але, Лідіо!..

Лідія. Не бійся нічого!.. Ходіть!

Виходять.

Завіса.

П'ЯТА ДІЯ.

Вітальня в господі у Неонили Дорожинської, гарно по-панському вбрана.

Дорожинська—стара поважна пані.—Слухаєвичка.

Слухаєвичка. А як же Леся, дорога Неонило Андріївно?

Дорожинська. Сьогодні думаю одвезти її на село. Всі мої вже там, а я властиво тільки через неї й зосталася тут. Як Павло Данилович привіз її тоді до мене з хутора, то ми обоє думали, що Лідія швидко поступиться... Як побачить, що не матиме дочки, то й вернеться,—за кілька день. Ніхто не думав, що вона виявиться такою впертою і все це так забариться. Але й далі сидіти тут я вже не хочу. Сьогодні ж іду й забираю з собою Лесю. Тільки ж не забувайте, голубочко Варваро Іванівно, що це таємниця, і поки що, ніхто не повинен знати, де Леся.

Слухаєвичка. А як же, а як же, дорога Неонило Андріївно! Я ж розумію, що це попсувало б справу, якби Лідія Дмитрівна довідалася. А не трудно вам буде перевозити? Не протестує вона?

Дорожинська. Спершу, як привезено її, все пручалась, плакала, кричала: „Я хочу до мамі!“ А далі затихла, не плаче вже, принаймні при мені, але не відмовляє ні на одно слово... Сидить, забившись у куточку... Найпоганіше, що дуже мало їсть.

Слухаєвичка. А Павло Данилович у неї буває? З ім же вона як?

Дорожинська. Так сáмо й з ім... Тільки що зо мною нічого не говорить, а з ім усе одно: візьми мене до мами!

Слухаєвичка. Уперте!

Дорожинська. Як мати... Сподіваюся, що на селі, серед дітей, вона розвеселиться і перебуде спокійно, поки ми зламаємо впертість її матері... Та й безпечніше: хоч я й дуже пильную, але всеж тут легше довідатися, де вона...

Слухаєвичка. Авжеж! Могли б і викрасти її. Такі люди, як Гаєнки, на все здатні!... Ах, ах, хто б міг сподіватися такого від професора хемії, що вічно за своїми науками сидів. *L'eau dormante cache sa profondeur.*

Дорожинська. Мене це тяжче вразило, ніж кого іншого: це ж моя небога.

Слухаєвичка. І як це може дозволяти Гаєнкова,—не розумію! Не може ж вона не бачити того, що весь город бачить?

Дорожинська. Нарешті, коли їй самій до цього байдуже через якісь... не знаю вже які там причини... коли вона сама не має потреби ревнувати до свого довготелесого професора, то мусила б зрозуміти, що це її скандалізує серед громадянства... це одружіння *en trois* Дзвоник чути.

Слухаєвичка. Ви думаєте, дорога Неонило Андріївно, що вона не має потреби ревнувати свого довготелесого професора? Ах, ах! *L'apparence est souvent trompeuse.*

Карбовський увіходить і цілує руку Дорожинській. Добридень, тьотю,—як ся маєте?

Дорожинська. Добридень! Дуже дякую,— гаразд.

Карбовський здоровкаючися з Слухаєвичкою. А я

був у вас сьогодні,—завіз вам дозвіл од управи на театр.

Слухаєвичка. Дуже, дуже дякую!

Дорожинська. Сідай! Нема нічого нового?

Карбовський сівши. Ні. А Леся?

Дорожинська. Така, як і була.

Карбовський. Новина: Головка настановлено секретарем казенної палати.

Слухаєвичка. Справді? Таки досягла свого Рудакова!

Дорожинська. Ну, певне,—в неї так багато впливових знайомих. Для молодого чоловіка, що не має ніякого освітнього цензу... Адже він домашньої освіти,—так?

Карбовський. Так.

Дорожинська. Отож... Це для його дуже добрий початок кар'єри.

Слухаєвичка. За це він мусить дякувати щирій прихильності своєї.. тітки.

Дорожинська. Ну-ну,—бог з їми!.. Кожен чимсь та грішний. Принаймні вони так пристойно поводяться, що громадянська порядність не ламається.

Слухаєвичка. А певне, певне!.. Пані Рудакова має загальні симпатії й повагу... Але я вже дуже засиділась у вас, дорога Неонило Андріївно. Мені ще треба їхати до віце-губернаторші... Ах, стільки клопоту з тим філантропічним вечором!.. Бувайте здорові! Цілується з Дорожинською і подає руку Карбовському.

Карбовський. Так ви сьогодні йдете на село?

Дорожинська. Зараз після обід.

Карбовський. Не знаю, чи не треба мені бути при цьому. Боюся, як би не трапилось якої історії... Почне вона кричати, пручатися...

Дорожинська. Ну, то ти будь у нас, як

виїздитимем. Коли все буде тихо, ти й не появляйся, а якщо вона забунтує,—тоді вже мусим ужити якихся способів.

Карбовський. Добре. Ах, тьотю,—я не знаю, як вам і дякувати за вашу поміч! Цілує її руку.

Дорожинська. Дурниця, мій любий! Я повинна це зробити, щоб удержати від руїни сім'ю... Хоча мушу сказати, що Лідине поведіння таким виявилось, що...

Карбовський. А що ж там?

Дорожинська. Я тобі досі цього не казала, мій любий, бо... ну, просто не було потреби... Але тепер уже говорять по всьому городу, то тобі треба знати, щоб поводитися відповідно до фактів...

Карбовський. Але що ж саме?

Дорожинська. Звичайно чоловіки довідуються останні... Говорять про Лідин роман з Гаєнком...

Карбовський. Ну, це видима дурниця! Я Лїду краще знаю... І хотів би я знати—хто це ширить такі речі,—я б йому заткнув пащеку!.. Дзоник чути.

Дорожинська. Ах, знову якісь гості... Так не забудь же: рівно в шість будь сьогодні у нас.

Карбовський. Добре.

Увіходять: Лідія, Галина, Гаєнко, Тищенко.

Лідія. Здорові були, тьотю! Цілується з Дорожинською; інші гості теж здоровкаються з господинею; Карбовському кланяються, тільки Тищенко подає йому руку.

Дорожинська. Здорова, моя люба, здорова! Сідай!.. Прошу сідати, панове! Усі сідають. Давно вже я тебе дожидаюся, Лїдо!

Лідія. Ось я прийшла... Прийшла просити вас, тьотю, віддати мені мою дочку.

Дорожинська. Що?!

Лідія. У вас моя Леся,—я й прошу вас оддати її мені.

Дорожинська. Мені здається, у своїх сімйових справах ти повинна поперед усього вдаватися не до мене, а до того, хто на це має найперше і вічне право,—до свого чоловіка.

Лідія. У мене... нема чоловіка...

Дорожинська. Мені здається,—він тут.

Лідія. З Павлом Даниловичем у мене зосталася тільки одна ще справа, формальна... більше нічого... Але краще ми, тьотю, цього питання не займатимем: така розмова нас ні до чого не доведе. Будемо ліпше говорити про те, задля чого я прийшла.

Дорожинська. Доти, поки ти не вернулася в свою господу...

Лідія. У мене нема своєї господи... і ніколи не було... Я була в чужому гнізді... Мене одурено, я зблукалась і випадком туди потрапила... А тепер піду в нову дорогу—шукати своєї господи, свого гнізда...

Дорожинська. Лідю! Матері і жінці не годиться так говорити! І поки ти таке говориш,—не можу я з тобою ні про що розмовляти... Адже так, Павле Даниловичу?

Карбовський. Цілком з вами, тьотю, згоджуюсь... Я від себе зробив усе, що міг і навіть сьогодні робив усякі заходи, щоб залагодити справу... Далі я не можу йти, та й нікуди...

Лідія. Правда, Павле Даниловичу,—нам з вами далі нікуди йти... Більше я нічого не маю вам сказати... Але я до вас, тьотю, вдаюся, до вашого почування, до вашого серця... Ви ж сами мати, ви ж мусите мене зрозуміти!.. Ви ж не можете не знати, яку кривду мені зроблено, віднявши Лесю!.. Ваше серце повинно вам сказати, що мати мусить пожаліти матір і вернути їй дитину... Тьотю, дорога моя,—я благаю вас!..

Дорожинська. Я дуже добре, моя люба, розумію почування матері, але ж я пам'ятаю, що єсть у жінки і обов'язки до чоловіка. Ти їх забула... І поки ти їх забуваєш,—я не можу озватися на голос твоїх материних почувань.

Лідія. Тьотю, я ніколи ні в чому досі не забувала обов'язків жінки. Я була йому вірною дружиною і широю, правдивою... Ні одного мого діла я не ховала від його, не дурила його, і коли тепер я не маю чоловіка, то це не через мене сталося..

Дорожинська. Ах, то це через його? Цікаво, яким же то робом?

Лідія. Бо він не схотів мати жінки, дружини, йому досить було ляльки... Перед лялькою можна бути таким, а в дійсності—іншим. Він так і робив. А я—коли не дружиною, то й нічим... Він одурив мене з початку, дурив увесь час... Був не той, якого з себе удавав...

Дорожинська. Яка дурниця!

Лідія. Дурниця? А якби я пішла за його заміж з париком на лисій голові, з повним ротом фалшивих зубів, а потім би він про те довідався, то це була б не дурниця? За це всі кричали б, що я його одурила!.. Обличчям одурила!.. А він мене душею одурив, то це вже дурниця?

Дорожинська. Те, про що ти кажеш, не належить до сімйових справ,—то справи громадські. Віх чоловік має цілковиту волю, жінка до цього не повинна встрявати. Врешті—нічого такого Павло Данилович не зробив, що давало б тобі право на твої вчинки.

Лідія. Нічого не зробив?!

Дорожинська. Ми не в такому числі, щоб могли в подробицях розбирати факт... Скажу тільки: це така дурниця, що в їй винен... трохи не кожен в його становищу...

Тищенко. Простіть, високоповажна Неоніло Андріївно, що я перепиню вашу розмову. Сам я не зовсім згоджуюся з Лідою... почасти прихилився й до того, що ви кажете. Але ж тут справа не теоретична, а практична... і дуже всім нам болюча... Певне, згодитеся, що й Лідине становище тяжке... Усім нам жалько і її, й дитини... хотілося б залагодити якось цю справу... Будемо ж говорити практично! Нехай Ліда візьме дитину,—може тоді нам легше буде довести її та Павла Даниловича до якогось порозуміння... Я вдаюся й до вас, Павле Даниловичу, до вашого... почуття такту... Подаю вам до уваги, що обачніше та й... справдливніше буде, коли віддасте Лесю Ліді, а там уже можна буде говорити про все інше.

Карбовський. А ви можете мені ручитися, Несторе Петровичу, що Лідія Дмитрівна не зречеться тоді всякої розмови? Я хочу бути певним, що дитина буде в мене... і коли ми порозуміємося, то тільки в такому випадкові, як Леся буде в батька.

Лідія. А я вам по щирості скажу, що навіть цим способом ви ніколи не примусите мене переступити поріг вашої господи!...

Дорожинська до Тищенко. Ви ж чуєте, як вона говорить. Та й звідки ви взяли, що дитина в мене?

Лідія. Вона у вас, тьотю!

Дорожинська. То це може тобі ці добродії сказали? Недбало й погордливо киває рукою на Гаєнків.

Гаєнко схоплюється. Шановна пані!..

Галина. Добродійко!..

Лідія. Тьотю, то мої приятелі, яких я прохала піти зо мною.

Дорожинська. Так-так,—я знаю... Нехай сидять...

Гаєнко тремтячим голосом. Шановна пані! Ми з жінкою прийшли сюди задля інтересів Лідії Дмитрівни, вона нас прохала... Через те мусимо лишитися до кінця, навіть терплячи від вас образи!..
Сідав.

Дорожинська, мов не чуючи його. Лідо, я кажу тобі моє останнє слово: ти дочки доти не матимеш, доки не вернешся в свою господу.

Лідія. Тьютю, я благаю вас!..

Дорожинська. Досить уже!.. Я більше не хочу й слухати!..

Лідія устає. Досить уже!.. Справді досить!.. Я ввесь час боялася, не могла зважитися... Не хотілось класти ганєбну пляму начоловіка, якого я колись поважала, якого... любила... на батька моєї дитини... Тепер бачу, що це неминуче... От же знайте: коли ви не віддасте мені Лесі, я зараз же друкую в газеті листа... Нічого в йому не сховаю, все розкажу, як було... усі прізвища поназиваю повно... Скажу, через що я покинула чоловіка!..

Дорожинська. Ти збожеволла!

Карбовський. Яке ви маєте право?!

Лідія. А ви яке маєте право ламати мою душу,—примушуєте бути вам жінкою ту, яка вами гордує? А ви яке маєте право мучити мою дитину? Ніякого! А я право маю, бо я боронюсь!

Карбовський холодно. Ви забуваєте, що ніяка газета цього не надрукує.

Лідія. Бо ви подбаєте про це?—знаю! Але найдеться й така газета, що буде поза межами вашої сили... А коли б ні одної не знайшлось,—спишу й подам до суду. Скажу судові, що хочу жити самостійно, бо не можу жити на покрадені громадські гьоші.

Дорожинська. Схаменись! Що ти кажеш?
Карбовський холодно. Це все будуть слова,

яких ви не могли б нічим довести і — програєте.

Лідія. Ні, можу! У той час, як ви у того Слика купували свій лист, і дядя, і Галина сиділи в кабінеті і чули всю розмову, — вони посвідчать це.

Галина. Так, я посвідчу на суді.

Тищенко. Я... і я дав Ліді слово зробити це, коли не віддасте Лесі.

Дорожинська. Так он чого ці добродії явилися...

Карбовський. Це змова проти мене!..

Дорожинська. Лідю! Що ти робиш? Ти хочеш посадити в тюрму батька своєї дитини.

Лідія. Щоб обрятувати від його свою дитину.

Дорожинська. Ні-ні, ти просто збожеволіла!..

Лідія. Я не збожеволіла... Я тільки обороняюсь... Я тільки щаслива тим, що в моїх руках трапилася добра зброя... Тисячі жінок у такому становищу, як я, — не мають її і гинуть, а мені пощастило... Я не хочу гинути, хочу захистити свою дитину... обороняю свою власну душу!..

Дорожинська. Лідю, я прошу тебе схамітися! Я прошу тебе згадати принципи моральності...

Лідія. У мене інші принципи, інша моральність, — нам не погбдитися... Віддайте Лесю! Коли я вийду звідси без неї, — я зараз же почну робити те, що сказала.

Галина. І ми всі не покинемо цього діла доти, поки Леся не буде в матері. А щодо ваших слів про нас, добродійко, то ми занадто себе поважаємо, щоб на їх відповідати.

Тищенко. Високоповажана Неоніло Андріївно, і ви, Павле Даниловичу! Дозвольте мені про-

хати вас... дуже тяжко виступати проти вас, але коли суд питає мене, мушу сказати всю правду... Я прошу вас бути обачними — во ім'я ваших власних інтересів навіть... Це ж тільки подумаєш собі — що з усього того може бути!..

Мовчанка. Дорожинська з Карбовським ззираються мовчки.

Карбовський помалу вимовляючи слова. Звеліть, тьотю, привести Лесю.

Дорожинська дзвонить.

Покоївка, виходячи. Пані дзвонили?

Дорожинська. Приведіть сюди зараз панночку Лесю. Покоївка виходить.

Лідія до Карбовського. Опріче цього, ви повинні видати мені покищо окремий паспорт.

Карбовський стискаючи плечима. Ви в такому становищу, що можете тепер диктувати умови. Як скоро вам цього треба?

Лідія. Через тиждень.

Карбовський. Буде готово... Ви віднімаєте в мене дочку, забуваючи, що це й моя дочка, що й я маю до неї почування і права на неї.

Лідія. Я цього не забуваю. Але про це ми будемо говорити тоді, як і я, і дочка — обидві ми — зробимося цілком незалежні від вас. Тоді ми впорядкуємо цю справу.

Дорожинська поважно. Ніколи я не думала, щоб ти, моя небога, могла так низько впасти. Ти пішла проти всіх традицій того кола громадського, до якого належала... Ти поламала навіть принципи моральності—вічні принципи, якими держиться світ. Невже ж ти не розумієш того, що громадянство не може тобі цього простити? Що воно після цього викреслить тебе з-межи своїх членів? Схаменися! на твоїй дорозі—безодня ненормальності!.. Я скажу

навіть: розпусти!.. Ти падаєш туди!.. Вернися з своєї страшної дороги!

Лідія. Ні, я почуваю себе такою моральною, як ніколи досі! Вічні принципи моральності, якими держиться світ! Вони єсть, ці вічні принципи, але не там, де ви думаєте, і не ті, які ви думаєте! Принципи вашої моральності кажуть вам: усе те можна, що робиться нишком, не виявляється, не ображує вашої улюбленої благопристойності. А скільки підлоти, гидоти, скільки гязі й злочинств ховається під цією прилизаною благопристойністю! Я падаю в безодню розпусти через те, що чесно йду відтіля, де вже нема сім'ї, а пані Рудакови з своїми Гололковими, — то шановні й поважані особи: вони не ображають благопристойності. І ви мені говорите про громадянство, що поважає таких Рудакових? Серед якого — ви ж це сами кажете! — нечесне поведіння з громадськими інтересами зробилося звичайною річчю? Зрікаюся цього громадянства лицемірного й зледащілого!.. Піду до інших людей, що хочуть іншого — здорового й чесного — громадянства, іншої — здорової й чесної — сім'ї!.. Справжньої сім'ї, а не про людське око тільки!.. От що на тій дорозі, якою я пішла, і я з неї не вернусь!

Лєся вбігає й кидається до матері. Мамо!..

Лідія вхопивши її й мішаючи слова з поцілунками. Лєсю!.. Лєсю!.. Дитиночко!.. Ходім!.. Відсіля!..

Виходять.

ЗАВІСА.

У Києві, 1905.

МИРОТВОРЦІ

жарт на одну дію

ДІИОВІ ЛЮДИ:

Пікинерський, Павло Петрович, панок, 35 літ.

Муся, або Марія Семенівна, його жінка, 25 літ.

Турлюн, Василь Григорович, пан, літ 50, нерідний дядько Мусин, здоровий, голосний, добродушний, але грубий

Савич, Андрій Андрієвич, панок, шкільний товариш Пікинерському, сусіда й приятель йому й Турлюнові, 37 літ, невисокий, повненький, чистенький, звичайненький.

Наймичка в Пікинерських, стара баба.

Убрання літні. Діється в наш час, улітку, на селі, в господі у Пікинерських.

Панська світлиця у панка середнього достатку. Двері просто глядача, по обидва боки їх вікна; праворуч одні двері посередині—в сад; ліворуч—двоє дверей: ближчі до глядача—в Мусину світлицю, дальші—у Пікинерського кабінет; між цими двома дверима—канапа, стіл, крісла круг його; попід стінами кругом стільці, на стінах кілька малюнків.

Чути, як хтось під'їздить під будинок. Зараз же з дверей ліворуч, ближчих до глядача, вибігає Муся, підходить швидко до правого вікна в стіні, що просто глядачів, і визирає в його. Потім виходить Пікинерський з своїх дверей і визирає в вікно, що зараз біля його кабінету, по другий бік середніх дверей.

Пікинерський дивлячись у вікно. До тебе приїхали...

Муся так само. Прошу вас не казати мені „ти“.

Пікин. До вас приїхали гості—ваш дядько Василь Григорович.

Муся. Ні, там вам товариш Савич—це не до мене, а до вас.

Пікин. Ні, прошу вас прийняти... Після всього того, що я зазнав...

Муся перепиняє. Ви зазнали!.. Ви!.. Оригінально!..

Пікин. Мої нерви!..

Муся перепиняє. Ваші нерви!.. Ви говорите про ваші нерви!.. Які можуть бути нерви у чоловіка?! Вірвовки, коддлі, а не нерви!.. Мої нерви!.. Ах, боже!..

Пікин. Я хотів тільки сказати, що після всього того, що було, мені не до ваших гостей.

Муся. Після всього того, що було,—я перестала бути вам жінкою... Ми тепер чужі... я не повинна ваших гостей бавити.

Пікин. То нехай їх прийме тьотя.

Муся. У тьоті сьогодні мігрень.

Пікин. А мені треба йти до молотарки.

Муся. А, вам до молотарки!.. до молотарки!..
Звичайно!.. Ну, так я ж їх приймати не буду!
Вибігає в свою світлицю.

Пікин — стискає плечима. Я так само.

Виходить праворуч. Сцена яку хвилину порожня.

Турлюн увіходить разом з Савичем середніми дверима.
В обок у руках літні брилі — вони їх кидають на стільці близько
дверей.

Турлюн спиняється серед світлиці, озирається кругом.
Ну? І нікого нема? Голосно. А чи дома пани-хазя-
їни?.. Мовчанка.

Савич розводячи руками. Нікогісінько!

Турлюн. Чи вони крізь землю пішли, чи може
ще сплять? Дак уже пізно.

Савич. Може нема дома...

Турлюн. А куди вони в гаспида попхаються
тепер у таку спеку?.. І ніде ні лялечки, — ні в кого
й спитати!.. Підходить до вікна. А, он якийсь Ноїв
ковчег лізе... Одчиняє вікно й гукає. Бабо! Бабо!.. Сю-
ди йди!.. Гей ти, чуєш?.. Чи вона глуха? Бабо!..
Махає рукою. Кому я кажу?! Ну, побачила...

Савич. Іде?

Турлюн. Та як не розсиплеться на дорозі,
то дочапає... Зараз довідаємось... Хіба справді
поїхали до адвоката розлуку брати? Чортзнащо!..

Савич — хитає головою. Аяй!.. Яка шкода!.. П'ять
літ так гарно жили... така пара була, всім навди-
вовижу, а тепер таке нещастя!.. Аяй!..

Турлюн. Начхать!.. Дурниця!.. Не попусти!..
Увесь повіт мирю... та щд повіт?.. На всю губер-
нію миротворцем прозвали!.. Турлюн-миротво-
рець — так і звать... Дак щоб я свою небогу з чо-
ловіком не помирив?! Хоч я їй і не рідний дядько,
а все ж дядько!.. Щоб я здох — помирю!..

Увіходить наймичка, старезна баба.

Турлюн. А, долізла!..

Наймичка кланяючись. Добридень!

Турлюн. Здорова! Пани дома?

Наймичка. З п'ятінкою будьте здорові!

Турлюн. Та спасибі!.. Пани, кажу, дома?

Наймичка. Здорова, здорова, — спасибі вам паночку!.. Дай, боже, й вам здоровля!

Турлюн. А, чортова глуха тетеря!.. Говори до такого ідола!..

Наймичка. Снідала вже, снідала, паночку...

Турлюн кричить. Та я тебе не про снідання, сто чортів!.. Пани твої дома? Пани, пани — дома?

Наймичка. Дома, дома, у горницях... Поснідали, уже й пани поснідали...

Турлюн безнадійно махає рукою, баба виходить.

Турлюн. Допитайся таку єгипетську мумію!.. І де вони в нечистого видрали таку? Її в музей треба, а вони наймають... — Поснідали... Воно й я б поснідав, бо їсти здорово кортить...

Савич. А казав же вам, Василю Григоровичу: трошечки постривайте — у мене поснідаємо, а тоді поїдемо...

Турлюн. Та я дома трохи перехватив, — думав стане... а боявся загаїтись... А тепер проїхався, то так вимерхавсь, що я вам скажу — не то одно, — три снідання убгав би!..

Савич. Та вже ж Марія Семенівна й тут нам чогось дасть... Трошечки так...

Турлюн. Ні, тут уже не трошечки, бо мені вже й тепер добрим обідом пахне!.. Щоб я здох!.. А, чорт!.. Та де ж це вони є?

Савич. Глядіть, що сидять собі тихесенько кожний у своїй хатці... От зазирнути якби трошки... Моргає на Мусині двері. Ви туди, а я сюди... Показує на Пікнерського двері.

Турлюн. Гарзд!.. Глядіть же: я буду більше коло Мусі тупцятись, а ви його дужче напинайте,— ви ж товариші, приятелі!.. Ну!.. Іде до Мусиних дверей, одчиняє й зазирає туди. Еге-ге! Та вона тут!.. Увіходить.

Савич так само зазирає до Пікинерського. А, Павлусю, ти дома... А ми до вас у гості... Увіходить туди. Сцена яку хвилину порожня.

Савич виходить удвох із Пікинерським, а за ними Турлюн з Мусею. Здоровкаються Савич з Мусею, а Турлюн з Пікинерським.

Турлюн. Ну-ну, приймайте гостей, приймайте!.. З добрим ділом до вас приплуганились!..

Муся. Прошу сідати!

Пікин. Сідайте, прошу вас!.. Усі сідають.

Турлюн. Ну, як же ви тут собі поживаєте, га?.. Е-ех!.. Та що там довго розп'якувати!.. Коли вже приїхали, то катай навростець! Був я вчора в Степана Карповича, — він мені все розказав.

Муся. Що розказав?

Турлюн. Що ти розлуку хочеш брати з Павлом Петровичем.

Муся зривається з місця. Я не можу про це говорити!.. Прошу вас, дядю, — покиньте цю розмову!..

Турлюн хапа її за руку й знову садить. Стривай, не кипи так!.. Та попереду вислухай!.. Ми ж на те й приїхали, щоб помирити вас.

Муся. Я ніколи, ніколи не помирюсь!.. Ах, ви не знаєте!.. Ні, ніколи, ніколи!..

Пікин. Та й я думаю, що краще будемо про що інше говорити...

Турлюн. Вигадки, щоб я здох! Дурниця!.. Знаєте, яка найлучча штука в світі?.. Миролюбіє— от що!.. Через те я весь свій вік тільки те й роблю, що заводжу миролюбіє... Усі шляхи в повіті з'їздив! Ого-го!.. Скільки то є таких людей... і ро-

дичі, і знайомі, і так чорт зна хто... — очі один одному видирали, в ложці води один одного топили, а я помирив!.. О!.. А то б таки вас, рідних!..

Муся. Чужих мирили, а нас не помирите...

Турлюн. Вигадки, витребеньки, примхи!.. „Де згода в сімействі, там мир і тишина... і щаслива сторона“... Ти цього не забувай!..

Муся. Ніко́ли, ніко́ли!..

Турлюн. „Ніко́ли, ніко́ли!“ Що ти все після тієї та знов тієї!.. Сказав — помирю й помирю!.. Нема такого чоловіка на світі, щоб я не помирив, — от щоб я здох!..

Савич. Нема, нема!.. Ах, Павлусю!.. Маріє Семінівно, — ви ще будете щасливі!..

Муся. Мое щастя — на віки вмерло...

Турлюн. Начхаты!.. Чи то пак: неправда, не вмерло!.. За що вам свариться? Цілувались, милувались — усе як треба, а тоді на тобі: ні сіло, ні впало — трах!.. трах!.. глек розбили!.. Та це ж дурниця, нісенітниця, безглуздя!.. Ну, скажіть, ну через що ви посварились?

Муся. Я не можу цього сказати...

Турлюн. Чорез що ж не можеш?

Муся. Це занадто гидко.

Турлюн. Начхаты!.. Своїм усе можна сказати... Катай!..

Савич. Ви коли не можете всього, то так хоч трошки, хоч трошечки — одну крапельночку... Ми вже догадаємось...

Муся. Ні.

Савич. Ну, ти, Павлусю, скажи хоч ти!..

Пікин. Ні, я вже підожду, поки Марія Семінівна скаже.

Муся. Ага, сором таки стало!

Пікин. Помиляєтесь.

Муся. Ах, навіть не сором?! Ну, так я ж скажу,

коли так!.. Тільки одно скажу... Він... фу!.. Він поцілував наймичку!.. Зривається й ходить по хаті.

Турлюн. Туди к чорту!..

Савич. Гм... гм...

Муся. Він при мені поцілував наймичку!..

Турлюн. А, здох би я!.. При тобі? Та може ж він не знав, що ти там була?

Муся. Знав!.. Він знав!..

Турлюн. Ну, це, я вам скажу!..

Савич. Павлусю, чи правда ж тому?

Пікин. Свята правда.

Савич. Як же це ти... гм... гм...

Турлюн. Слухайте, та це ж... При їй... Ну, хіба ж так розумні люди роблять?

Муся. Бачите, бачите: він навіть не соромиться того, що зробив!.. О, боже, боже!..

Пікин до Мусі, удаючи спокійного. Може ви вже розкажете й те—через що я поцілував наймичку та ще й при вас?

Муся враз повертається до його і стає серед світлиці в позі благородного обурення. Я?!.. Щоб я розказувала про таку гидоту?!..

Пікин. А не погано було б.

Муся. Враз одмінє тон, удає спокійну і силкується іронізувати. Так ви хочете... щоб я сказала через що?.. Ну, то я скажу... Через те, що ви ніколи мене не любили... що вам треба грубих утіх з наймичками, а не... Забуває про спокійний тон і дедалі говорить палкіше. Через те, що ви зраджуєте мені... раз-у-раз!.. без усякого сором!.. Цього ніхто досі не знав... я ховалась... гинула з муки!.. Усі казали—щаслива пара... закохана... Та вже тепер нема сили... Хай усе виявиться, все!.. Хай люди знають,—бáйдуже!.. Не можу з їм жити!..

Турлюн. Туди к нечистій!.. От так штукенція!.. Щоб я здох, коли й на думку таке спадало!..

Савич хитає головою. Та де ж таке й подумати!.. Аяяй!..

Турлюн. Як же це ви так, Павле Петровичу?

Савич. Як же це ти, Павлусю, так зробив?

Муся. От спитайтесь... спитайтесь його—як це він міг зробити!.. Хай скаже, коли може сказати!..

Турлюн. Ну, Павле Петровичу?

Савич. Ну, Павлусю, як же це?

Пікин. Дуже просто. Коли моя жінка...

Муся. Я вам не жінка більше!..

Пікин. Прошу вибачити! Коли Марія Семенівна побачить, що я наблизився до якоїсь особи жіночої породи—так, ближче, як на верству, то їй зараз починає здаватись, що я шукаю грубих утіх... і зраджую її—нешасливу, покинуту жінку...

Муся перепиняє. Прошу вас не ображувати мене своїм глузуванням!..

Пікин. Прошу вибачити!.. Треба одначе знати, що такі почування моя жінка... вибачайте: Марія Семенівна... має тільки тоді, коли та жіноча особа не старіша за півсотні літ і не гірша за орангутанга. Старі, трухляві, калікуваті, потворні марюки навпаки—до тих вона прихильна...

Муся перепиняючи. Прошу вас не... Перепиняє сама себе і силкуючися говорити погордливо. А втім—кажіть уже як знаєте... Ображуйте!.. Після того, що було, це—дрібниця.

Пікин. Прошу вибачити!.. Дак от через усе це у нас і лад не такий, як у людей. Куховарки бувають у нас такі, що як згадаеш її піку, дак борщ здається помиями, а котлета—старою підшовою.

Муся. Вибачайте!—у нас завсігди чудовий обід...

Пікин. І друга наша наймичка звичайно буває така, що як визирне в вікно, то три дні собаки гавкають...

Муся. Неправда — ніколи не гавкали!..

Пікин. Або така, як от і тепер, — що з неї порохня сиплеться... Хочете, я вам покажу це опудало... Хоче встати. От ви сами побачите.

Турлюн сміється і махає рукою. Бачили вже... і чули... єгипетська мумія...

Муся до чоловіка. Яке вам діло до моїх наймичок?

Пікин. До ваших — байдуже, але до моїх!..

Муся. А, ви сами признаєтеся!..

Пікин. Авжеж! — Ви ж, панове, сами хазяїни — можете зрозуміти... От я вам розкажу... Наймає мій прикажчик дівчат — сад перекопати... або баштан полоти... Я — не смій тоді виходити з дому... щоб часом не побачив якої з тих Венер медичейських та й не спокусився... Добрий хазяїн, що й з хати не виходить!..

Муся. Краще бути поганим хазяїном, але добрим чоловіком своїй жінці.

Турлюн. Ну-ну! А що ж тоді жінка істиме? І з чого будуть оті всі шпильки-мантильки?

Пікин. Отож... Ну, таки хочу бути добрим хазяїном, — іду туди... І вона за мною — контроль!.. Вертаємося додому, — гістерики: цю прожени, ту не бери, а візьми куму Секлету та бабу Хиврю. Чудово! Але ж кума Секлета ляже під деревом та й спить, бо її, бачите „бариня поставила“, то вона може не слухаться прикажчика; а баба Хивря...

Савич. Чи не та, що ми бачили?

Пікин. Та вона ж... Зовсім здитинилась і за малим не рачки лазить... ще й глуха як пень — це дуже важна штука: щоб я не міг їй спокусливих речей шептати... Не беру. Тоді викликається без мене прикажчик...

Муся. Неправда, — він сам прийшов...

Пікин. Однаково. Дається йому наказ: тих

попрогнати, а куму Секлету, бабу Хиврю і ще якусь там бабу-ягу в ступі таки взяти... Скандал на все село!.. Як ідеш,— діти дражняться: оце той пан, що його пані в хаті замика... А, сто чортів! Викинув к бісу прикажчика, взяв іншого... Ще гірше: зроблено сцену прилюдно при копальницях... Зривається з місця. Та доки ж це буде?!.. Доки це буде, нарешті?.. Заявляю: коли ти хоч іще раз явишся туди,— я тобі зроблю скандал... Обурений ходить по хаті.

Турлюн. Ну, та й що ж?

Пікин. стає. Та й що ж? Думаєте,—помоглося?.. Два тижні перед цим... молотять молотаркою парубки, дівчата... І я там... Коли — візит!.. Господи боже мій! Усі ті дівчата в пилу, в полові, обличчя, як у чортиць, чорні... тільки зуби, як у негрів, виблискують,—не розбереш, чи людське обличчя, чи халява... А вона ж помітила якусь там... що ніби то така небезпечно-спокуслива... „Розщитай! Розщитай її!..“ — до мене шепоче, та так шепоче, що аж усі чують... Ну, тут уже мені терпець увірвався... І сам не знаю, як воно сталося — з надхнення!—Гей,—гукаю до тієї,—як тебе звуть?—Христею...—Іди сюди, Христю!—Підійшла вона.—Ближче!—Підступила... Обхопив її за стан, пригорнув — раз-два-три!.. Три поцілунки!.. Умазався здорово, але ж і поцілував, — аж виляски пішли!..

Турлюн ураз вибухає сміхом. Ха-ха-ха!.. Ох-хо-хо!.. Ой!.. Аж виляски!.. Хо-хо-хо!.. Умазався!..

Муся зривається. А, так он чого ви приїхали!.. Глузувати!.. Сміятися з мене!.. Я не можу!.. Вибігає.

Турлюн хоче вдержатись і не може. Умазався!.. Хо-хо-хо!.. У полову!.. Ха-ха-ха!..

Савич сам сміючись. Та нуте бо, Василю Григоровичу!.. Та тихенько бо!.. Годі вже!.. Та перестаньте трощечки!..

Турлюн нарешті перестає сміятися. Ох!.. Трохи боки не порвав!.. Ой!.. Ну й далі що ж?

Пікин. Та що ж там? Отаке було, як зараз з вами... Візитьорка в крик та додому... Христя тая отетерівши стоїть... та й усі... А далі — в регіт... Та я й сам реготався... Ну, а прийшов обідати, то дома, звісно, гістерики і все таке... Звичайна програма, тільки поширена... А тоді вона поїхала до адвоката, щоб розлуку брати...

Турлюн крутить головою. Ну-ну, я вам скажу, штукенція, щоб я здох!.. Ще й не чув такої!..

Савич. А Марію Семенівну образили!.. Аяй!.. Підіть до неї, Василю Григоровичу!..

Турлюн іде в Мусину хату.

Чути розмову, окремі вигуки:

Я не хочу!.. Я не піду!.. — Та ну бо, Мусічко!..
Ну прости!.. Ходім!.. і т. ін.

Нарешті Турлюн таки виводить Мусю.

Турлюн веде Мусю, вона нехотя йде. Ну бо, Мусічко, голубочко, прости мене!.. Цілує їй руку. Я ж не хотів тебе образити... Ти ж знаєш, який я смішливий... Ну, ще раз прошу — прости мене!..

Муся плаксиво. Еге, тепер ви просите простити, а то так сміялись!..

Турлюн. Та вже такий з мене дурносміх!.. Начхать на те!.. Сідай!.. Обоє сідають. Треба спокійно поговорити.

Муся. Нема про що. Я вже вам сказала, що я не по-ми-рюсь!

Турлюн. А я вам кажу: помиритесь. Ну, ви подумайте сами: що та сварка? Чортзнащо!.. Який же розумний чоловік свариться? Так, дрантя якесь, шушваль — та свариться, а розумний чоловік — ніко́ли!

Савич. Розумний чоловік ніколи!.. Так хіба... трошечки так... і зараз, зараз помиритесь...

Пікин. Ну, а ми такі дурні... Так хай уже дурними будемо.

Турлюн. А, та ні ж бо, ні!.. Ми тільки кажемо, що всі розумні люди завжди миряться.. От, хоч і з історії взяти — якого героя, або що... Ну, от хоч Олександра Македонського... Ні, Македонський — ну його к чорту! — не годиться... А от хоч... Чорт його зна — колись же я учив, а забував... До Савича. Кого б же?

Савич. Ну... Сократа...

Турлюн. От-от — Сократа... Він... він... Сердито до Савича. Ну, що ж він?

Савич. Він із жінкою... Жінка в його Ксантипа дуже лиха була... Усе його лаяла... Вона лає, а він мовчить. Так вона ще, знаєте, й помиї йому на голову вилила. Так він і тоді не розсердився, а тільки так, трошечки, знаєте, каже: „От, був грім, а тепер, каже, дощ пішов“.

Турлюн. О, бачите: дощ пішов!.. А не сварився!..

Муся. Дуже дякую! Виходить, що я така, як Ксантипа.

Турлюн. Та ну бо, Мусічко, — що це ти? Це ж тільки так, приклад такий... А то де ж таки — щоб ти до Ксантипи підхожа була, а він до Сократа!.. Та ніяк, щоб я здох!.. Який він у чорта Сократ? Сократ був... Сократ був...

Савич. Філософ, учений, дуже розумний...

Турлюн. Ну, от бачиш — який же Павло Петрович Сократ?

Пікин. Слухайте, панове: ви вже вдруге даєте мені досить недвозначно зрозуміти, що я дурень.

Турлюн. Голубчику Півле Петровичу, що це ви верзетє? І в голову не клав!.. Та ну їх к нечистій усіх тих Сократів, Отеллів та Меркуріїв!.. Тільки язик не туди, куди треба, заскакує з тими

греками-македонами. Плюньмо на їх! Нам треба тільки одного: щоб проміж вас любов була.

Муся. Не хочу його любови, не треба мені її!

Турлюн. Ну, де ж таки не треба! Коли б не треба було, — не бігала б за їм до машини дівчат розгонити.

Муся. Я бігала за їм? Я за мужчиною бігала? О, яка образа!.. Зривається й хоче бігти.

Турлюн переймає її й садить. А, господи боже мій! Чи ви подуріли?

Муся. Пустіть мене, пустіть!

Савич. Маріє Семенівно... Маріє Семенівно!.. Прошу вас... трошечки... трошечки заспокойтесь! Ну, де ж таки, щоб ви за Павлусем бігали?.. Та не вартий він того...

Пікин. Ну, слухай ти, Андрусю, що ти справді плетеш?

Турлюн. Не сперечайтесь! Нам не сперечатись треба, а до чогось договоритись.

Пікин. Ні до чого ми не договоримося!

Муся. Нічого ви не можете зробити!

Турлюн. Як то? Я, що ввесь повіт мирю..

Муся. Та знаю!

Пікир. Знаємо!

Муся. Усі ваші мізерні заходи — ніщо перед страшним фактом!

Турлюн. Який там страшний факт!.. Чорт-знащо, а не факт!.. Посварилися за масляні вишкварки та й..

Муся. За масляні вишкварки?! Аж тричі поцілував!.. Тричі!

Турлюн. „Тричі! тричі!“ Я б десять разів поцілував, якби мені так!.. Дурний, що тільки тричі!

Муся. Як вам не сором це казати? Наймичку поцілував...

Турлюн. Ну, наймичку! Ну, то що? Завидно тобі чи що? Дак найми та поцілуй!..

Муся зривається. Як ви смієте мені таке казати?.. Як ви смієте?!..

Турлюн. А ти не бігай та не заводься, як перекупка!..

Муся. Я?! Я — перекупка?! Доки ви будете мене ображати?!..

Турлюн. Та нікого я не хочу ображати, а тільки обоє ви рябое! От вам!

Савич. Обоє рябое... Точнісінько...

Пікин. Слухайте, панове: чого вам власне треба? Приїхали ви сюди та й почали казати нам прикрості...

Муся. Ображувати почали!

Пікин. Мені назвали дурним, мою жінку — перекупкою... Моя жінка не перекупка!..

Муся. А мій чоловік не дурний!..

Турлюн. Постривайте!..

Савич. Трошечки... трошечки постривайте!..

Пікин. Ні, тепер ви постривайте!.. Чого ви встряєте до нашого сімйового життя? Яке вам діло?

Муся. Це наше діло.

Пікин. Ми сами знаємо, що нам робити: сами посварилися, сами й помиримся.

Муся. Сами й помиримся... Хоч я мириться й не хочу, але якби схотіла... Схочу, то й помирюсь — для себе, а для вас не хочу й не помирюсь! От вам що!

Турлюн. І не мирись!.. Куди ж пак!.. Начхаты!.. Дурний був, що й приїхав... І не мирись, і не треба!..

Муся. А, не треба!.. Ну, так от же на злість вам візьму та й помирюсь!.. А ваших дурниць і слухати не хочу! Вибігає в свою хату.

Турлюн ії у слід. Сама ти дурниці верзеш!

Пікин. Прошу вас не ображати мою жінку!

Турлюн. Ну, не казав же я, що ви обоє рябое? Вона чортзнащо плеще, а ви за нею! Наговорили сім мішків гречаної вовни!..

Пікин. Прошу вас мовчати!..

Турлюн. А, ви нас із хати виганяєте!..

Савич. Ти нас із хати виганяєш, Павлусю!..

Пікин. Та ніхто вас не виганяє, а тільки це мені надокучило! Вибігає в свою хату.

Турлюн устає і, позакладавши руки в кишені, похмуро похнюпившись, стоїть серед хати. Савич сидить, прищулившись.
Мовчанка.

Савич розводить руками. От тобі й домоворились!.. Турлюн мовчки зиркає на його сердито. Трошечки-трошечки б іще, — і вже зовсім помирилися би... Аж тут на тобі!..

Турлюн знову сердито зиркаючи, крізь зуби. А все через вас!

Савич. А чого ж то через мене?

Турлюн. Бо ви його дурним назвали.

Савич. А ви її перекупкою.

Турлюн. Перекупкою байдуже, — всі жінки перекупки... А от дурним!..

Савич. Ні, перекупкою гірше, це вже, знаєте, хоч як, а гірше. Та й не всі жінки перекупки... Це ви помиляєтесь, Василю Григоровичу, бо і в мене є жінка...

Турлюн похмуро. Я вашої жінки не зачіпаю.

Савич. Хоч і не зачіпаєте, а все ж перекупкою — гірше... Та ще ви сказали, що й обоє рябое... Значить — і він перекупка... перекуп... перекупець... чи як там воно? Одно слово — і він такий.

Турлюн. Брешете, то ви сказали: „обоє рябое“.

Савич зовсім образився, устає. Пес бреше, Василю Григоровичу. А своєї провини ви на мене не звертайте!

Турлюн. Бо ви таки й справді винні. На чорта вам було того Сократа згадувати?

Савич. А ви ж Олександра Македонського згадали!

Турлюн. Ну, Олександр Македонський! То великий воїн, герой, а Сократ що? У мого батька мужик був Сократ — таке стерво: щодня п'яний! А ви — Сократ!..

Савич. Ні, ви Сократа не зобіжайте, Василю Григоровичу! Він був великий філософ...

Турлюн. Такий, як ви мабуть... Завсігди отак плутаєтеся та й наплутаєте... Уже коли бог не дав, — ворухить пальцем перед лобом — то мовчали б краще!

Савич спалахнувши. Василю Григоровичу, я не стерплю такої образи!..

Турлюн. А йдіть ви к чорту! Сердитий вибігає в двері праворуч, у сад.

Савич сам стоїть кілька часу мовчки, а тоді сумно похитавши головою. Боже мій, боже мій!.. І з цим договорились!.. Виходить, похнюпившись, у двері просто.

Сцена який час порожня. Трохи згодом Муся прочиняє двері зі своєї світлиці, визирає відтіля й дивиться по хаті. Пікинський так само стає на порозі своєї світлиці. Потім, під час розмови, вони помалу виходять на середину світлиці.

Муся. Пішли?

Пікин. Пішли.

Муся. Дуже рада.

Пікин. Що то за гидка звичка лзти в чуже сімйове життя! Ніхто на це не має права, опріче жінки та чоловіка.

Муся. Ніхто, ніхто!

Пікин. Залазити в чужу душу з чобітьми!

Муся. З брудними чобітьми!

Пікин. Посміти назвати тебе перекулкою! Це просто обурило мене!

Муся. Справді? Ах, я знала, що це тебе обуристь!

Пікин. Сказати, що ти говориш дурниці!

Муся. Хіба ж я коли кажу дурниці?

Пікин. Та вони сами дурниці говорили.

Муся. Страшенні! Ах, я тобі дуже вдячна, що ти так їм одчитав! Під час розмови вони наближаються одне до одного і тепер стоять поруч.

Пікин. Я не можу витерпіти, коли тебе зачіпають.

Муся. А я — коли тебе.

Пікин. О, дякую, дякую!.. Бере її за руки і цілує їх. Моя дорога!..

Муся. Павлусю, скажи мені...

Пікин. пригортає її. Що, мое котеняточко?

Муся схиляється до його. Правда ж, Павлусю що ти ніколи попереду навіть не бачив тієї Христі?

Пікин. Ах, Мусю, Мусю! Ну, як ти можеш думати?!

Муся. Що й потім не бачив... після того... я розумію: саму її, на самоті?..

Пікин. Та присягаюсь тобі!..

Муся. Що вона погана з себе!

Пікин. Страшенно.

Муся. Що ти навіть не роздивився на неї, яка вона.

Пікин. Ні трішечки, бо в неї ж на обличчі на аршин полови було.

Муся. Ах, я така рада, така рада!.. Мій любий! Щлюються. Я ніколи вже не буду так робити, Павлусю!

Пікин. Спасибі тобі, мое котеняточко!

Муся. А ті — нехай собі йдуть!

Пікин. Н-нехай.

Муся. Я не хочу їх бачити.

Пікин. І я... хоча... задля такої радості можна їм і простити.

Муся. Але ж вони ображали нас!..

Пікин. Та вже ж таки вони в нашій хаті були... Вони — гості, ми — хазяїни... Андрусь, здається, в двір вибіг...

Муся. А дядя в сад...

Пікин. Ну, то вони ще тут: Андрусь сам не може поїхати, бо вони приїхали дядніми кінями. Треба б піти та знайти їх... Простимо вже їм, моя щіпонько!

Муся. Ну, простимо.

Турлюн увиходить з правих дверей на поцілунок і вражений стає. Хм... Понуро. Я бриля забув...

Савич увиходить дверима просто. Я Василя Григоровича шук... Побачивши. А!..

Муся соромливо. А ми вже помирилися, дядю...

Турлюн беручи бриля, понуро. Про мене!..

Пікин. Ми помирилися, Андрусю...

Савич ні в тих, ні в сих. Так, так... трошечки...

Муся. Зовсім помирилися.

Турлюн. Про мене!.. Хоч щодня сваріться й миріться!..

Пікин. Любий і високоповажний Василю Григоровичу і ти, дорогий друже, — прошу вас, положіть ваші брилі!.. Прошу вас!..

Турлюн. Ні, вже, ні!..

Савич. Ні-ні!..

Наймичка з великою тачею в руках, повно заставленою посудом та їжею й пляшками. Стара пані... звеліли сказати... що обід запізнився трохи... дак, покищо, звеліли подати вам сюди закусити...

Муся. Ах люба тьотя — яка вона догадлива!.. Швидко заходжується порядкувати з закускою, наймичка ще дещо вносить.

Пікин. Панове, мені здається, що між такими близькими родичами і такими щирими приятелями можуть бути коротенькі, дочасні незгоди в думках, але почування через те не зникають...

Муся пораючись біля столу. Звичайно!.. Почування!.. О, почування зостаються!..

Пікин. Та й незгоди тепер уже ніякої нема... Коли ми що не в лад, — просимо вибачити... А ми дуже вдячні!..

Турлюн. Та воно... Зиркає скося на стіл з закусками, а тоді на Савича.

Савич. Та звісно... воно так... трошечки!..

Пікин. Та звісно ж, звісно, дорогий і любий Василю Григоровичу!.. Бере його за руку, а другою рукою—Савича за руку. І ти, мій єдиний і дорогий приятелю!.. Трусить ім руки. Прошу до столу!..

Муся. Дядю, ваші улюблені баклажани в сметані і зубровка.

Турлюн. Ох!..

Муся. Зараз яєшня буде, Андрію Андрієвичу, — знаєте, — та, що ви любите...

Савич. Аяяй!..

Муся. Прошу ж до столу, прошу!..

Турлюн ззирається з Савичем, тоді враз махнувши рукою. Н-ну, сідаймо, Андрію Андрієвичу!..

Савич. Та вже... трошечки сядьмо... Сідають за стіл. Пікинерський наливає.

Турлюн. Ну, панове, як ви там собі не кажіть, а все ж таки ми вас помирили.

Муся й Пікин. Помирили!.. Помирили!..

Турлюн устає й підіймає чарку вгору. Дай же, боже, щоб і далі так щастило раз-у-раз вас мирити!..

ЗАВІСА.

З М І С Т

	стор.
1. Серед бурі	5
2. На громадській роботі	121
3. На новий шлях	183
4. Миротворці	261

КООПЕРАТИВНЕ
ВИДАВНИЦТВО Р У Х

Харків, вул. 1-го Травня, 10/11. Тел. 29-84.

Б. ГРІНЧЕНКО

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ

За редакцією Марії Грінченкової

ЦІНА
Крб. Коп.

Том I. Оповідання 1. Вид. 3-є—296 стор.	— 75
„ II. Оповідання 2. Вид. 3-є—332 стор.	— 90
„ III. Повісті. 1. Соняшний промінь. Передмова М. Плевака Вид. 2-є—СП+ 210 ст.	— 80
„ IV. „ 2. На розпутті. Вид. 2-є— 248 стор.	— 60
„ V. „ 3. Серед темної ночі. Вид. 2-є—236 стор. . .	— 65
„ VI. „ 4. Під тихими вербами Вид. 2-є—304 ст. . .	— 80
„ VII. Драми й комедії. 1. Нахмарило. Степовий гість. Ясні зорі. Вид. 2-є— 216 стор.	— 65
„ VIII. Драми й комедії. 2. Серед бурі. На громадській роботі. На новий шлях. Миротворці. Вид. 2-є—284 стор. . .	— 80
„ IX. Вірші.	1 20
„ X. Вірші.	— 90

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА

Повне видання творів у 10-ти томах

Том 1—Оповідання. Том 2—Оповідання. Том 3—Людина.

Том 4—Царівна. Том 5—Земля. Том 6—Ніоба. Том 7—

В неділю рапо зілля копала. Том 8—Через кладку.

Том 9—За ситуаціями. Том 10. Апостол.

Гр. ГРИГОРЕНКО

(Олександра Косачева)

Повне видання творів у 2-х томах

Том 1—Оповідання. Том 2—Оповідання й драматичні твори

Л. ЯНОВСЬКА

Твори у 3-х томах

Том 1—Оповідання. Том 2—Повісті. Том 3—Драматичні твори

О. ПЧІЛКА

Вибрані твори з автобіографією авторки в одному томі

ГАННА БАРВІНОК

Твори у 2-х томах

ДНІПРОВА ЧАЙКА

Повне видання творів у 2-х томах

МАРУСЯ ПРОСКУРІВНА

Оповідання

НАТАЛЯ КОБРИНСЬКА

Оповідання

Повна збірка белетристичних писань

НАДІЯ КИБАЛЬЧИЧ

Оповідання

Повна збірка прозаїчних творів у 1-му томі

УЛЯНА КРАВЧЕНКО

(Юлія Шнайдер)

Твори

Збірка прози й поезії

КАТРЯ ГРИНЕВИЧЕВА

Оповідання

(Збірка)

А. Г а к

ПАРАЗИТИ ПІД МІКРОСКОПОМ

Збірка гумористичних оповідань

Ф. Курган

МАШКАРА

Збірка донецьких оповідань

Еміль Золя

НАПАД НА МЛИН

Історичне оповідання в перекладі Ів. Франка.

М. Ординець-Костровицький

АННА РУСИНКА

Історична повість

З малюнками проф. М. Самокіша

Павло Нечай

ГОЛОС З ПРОВІНЦІЇ

Гуморески

Антін Чехов

МУЖИКИ й інші оповідання

Переклад Г. Піддубного

С. Ковалів
ГАЛИЦЬКА КАЛІФОРНІЯ

Оповідання

Павло Нечай

Б А З А

Роман

П. Лісовий
З ДОРОГИ

Нариси

Ян Цанкар
НАЙМИТСЬКА ПРАВДА

Повість

Е. Войніч
ДЖЕК РАЙМОНД

Роман

В. Петров
РОМАНИ КУЛІЩА

АЛІНА Й КОСТОМАРОВ

СКЛАД ВИДАЧНЯ
КНИГОСНІМАННЯ

Харків — Горькінів. пр. 2
Київ — вул. Короленка 10